

LESUITVAL IN PO, VO EN BVE.
RESULTATEN PROEFMETING
VOORJAAR 2004

- eindrapport -

dr. B. Dekker
dr. A.S. Klein
dr. S.W. van der Ploeg
drs. S. den Tuinder
drs. J.J. van der Wel

Amsterdam en Leiden, augustus 2004
Regioplan publicatienr. 1135

Regioplan Beleidsonderzoek
Nieuwezijds Voorburgwal 35
1012 RD Amsterdam
Tel.: 020 - 531 531 5
Fax: 020 - 626 519 9

Research voor Beleid
Schipholweg 13-15
Postbus 985
2300 AZ Leiden
Tel.: 071 - 525 37 37
fax: 071 - 525 37 02

Onderzoek, uitgevoerd door Regioplan
Beleidsonderzoek B.V. en Research voor
Beleid B.V. in opdracht van het Ministerie van
Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting	I
1 Inleiding	1
1.1 Inleiding	1
1.2 Achtergronden bij lesuitval	2
1.3 Definiëring van lesuitval	4
1.4 Onderzoeksvragen	6
1.5 Opzet van de tweede onderzoeksfase	6
1.6 Leeswijzer	8
2 Primair onderwijs	9
2.1 Inleiding	9
2.2 Opzet van de meting van lesuitval in het PO	9
2.3 Analyse kwantitatieve gegevens lesuitval in het PO	11
2.4 Interviewgegevens	16
2.5 Conclusies	26
3 Voortgezet onderwijs	29
3.1 Inleiding	29
3.2 Opzet van de meting van lesuitval in het VO	29
3.3 Analyse kwantitatieve gegevens lesuitval in het VO	32
3.4 Interviewgegevens	42
3.5 Conclusies	50
4 Beroeps- en Volwasseneneducatie	53
4.1 Inleiding	53
4.2 Opzet van de meting van lesuitval in het BVE	53
4.3 Analyse kwantitatieve gegevens lesuitval in het BVE	56
4.4 Interviewgegevens	64
4.5 Conclusies	69
5 Implicaties voor vervolgmeting	71
5.1 Inleiding	71
5.2 Primair onderwijs	71
5.3 Voortgezet onderwijs	74
5.4 Beroepsonderwijs en Volwasseneneducatie	77

Literatuur	81
Bijlagen	83
Bijlage 1	85
Bijlage 2	89
Bijlage 3	91
Bijlage 4	93
Bijlage 5	97
Bijlage 6	105
Bijlage 7	109

SAMENVATTING

Inleiding

Het Ministerie van OCW heeft aan Regioplan Beleidsonderzoek en Research voor Beleid de opdracht gegeven om een onderzoek uit te voeren naar de aard en omvang van lesuitval in het PO, het VO en de BVE-sector.

In deze rapportage wordt verslag gedaan van een proefmeting op een aantal scholen en onderwijsinstellingen. Het doel van de proefmeting is om op beperkte schaal inhoudelijke informatie over lesuitval en het gerelateerde schoolbeleid te verkrijgen. In het onderzoek is onder meer gekeken naar de omvang van de lesuitval, de toegepaste oplossingen voor lesuitval en de relatie tussen onderwijsconcept en lesuitval. Een ander doel van deze meting is praktische informatie krijgen over de werkwijze, ter voorbereiding op een grootschaliger onderzoek gedurende een heel schooljaar.

In dit onderzoek is sprake van lesuitval wanneer een les door afwezigheid van de docent niet doorgaat zoals in het rooster gepland is. We onderscheiden ‘echte’ lesuitval, waarbij de les volledig uitvalt, en ‘grijze’ lesuitval, waarbij de school zorgt voor vervanging of opvang. Daarnaast maken we soms ook een onderscheid tussen *structurele* (door schoolorganisatie veroorzaakte) en *incidentele* (door verzuim veroorzaakte) lesuitval.

Tijdens deze ‘proefmeting’ is op drie manieren informatie verzameld bij een beperkt aantal scholen.

- Ongeveer 12 scholen en instellingen hebben per sector gedurende zes weken gegevens over lesuitval bijgehouden.
- Om achtergrondinformatie te vergaren zijn face-to-face en telefonische interviews gehouden met een groot deel van de directieleden en roostermakers van de betreffende scholen.
- Ter controle van de directiemeting is op enkele scholen ook door ouders (PO) of leerlingen (VO en BVE) de lesuitval bijgehouden.

We zullen nu per sector de uitkomsten puntsgewijs bespreken. Bij de interpretatie van de cijfers moet men er rekening mee houden dat ze zijn gebaseerd op een korte ‘proefmeting’ onder ongeveer 12 scholen per sector en dat zij daarom geen representatief beeld geven van de totale populatie scholen over een geheel lesjaar.

Primair onderwijs

Omvang en aard lesuitval

- In het PO was in deze meting de totale lesuitval¹ gemiddeld 14 procent. Er zijn echter grote verschillen tussen scholen (varieert van 0 t/m 28 procent).
- Echte lesuitval, in de vorm van het naar huis zenden van leerlingen, komt relatief weinig voor (in deze meting 1 op de 1000 lessen).
- Uit de interviews blijkt dat op een deel van de scholen vervanging vinden een groot probleem is.
- Belangrijkste oorzaken waren ziekte (meer dan driekwart) en verlof. Afwezigheid ten gevolge van scholing of organisatorische zaken werd weinig gerapporteerd. Het onderscheid in incidenteel en structurele lesuitval is daarom niet relevant voor het PO.
- Afwezigheid van de reguliere leerkracht kwam vaker voor in de bovenbouw dan in de onderbouw.

Oplossingen

- In veel gevallen lossen de scholen de afwezigheid van de leerkracht op door vervangers of eigen leerkrachten in te zetten. Voor de korte termijn passen ook veel scholen het verdelen van groepen scholen toe. Een deel van de scholen zet ook bijna afgestudeerde PABO-studenten in als vervanger.
- Met de inzet van de remedial teacher, intern begeleider en directeur is men op de meeste deelnemende scholen terughoudend vanwege de negatieve gevolgen voor de eigenlijke taken van deze mensen.
- Onderwijsassistenten worden, omdat men ze niet voldoende gekwalificeerd vindt, niet als vervanger ingezet en begeleiden hoogstens kleine groepjes leerlingen voor enkele uren.
- De meeste directieleden gaven aan dat de afwezigheid van de leerkracht in de meeste gevallen leidt tot meer onrust, maar dat het kwaliteitsverlies, zeker op de lange termijn, beperkt is. Er wordt volgens de schooldirecteuren door de ouders zeer weinig geklaagd over lesuitval.

Beleid en onderwijsconcept

- Op veel scholen zijn afspraken gemaakt over de keuze voor de verschillende oplossingen en in sommige gevallen is dit ook vastgelegd in een protocol. Daarnaast is er, net als in de overige sectoren, de laatste jaren ook meer aandacht voor het voorkomen van verzuim.
- Een deel van de scholen houdt de voortgang en wetenswaardigheden van de groep bij in een klassenmap of bereiden de lessen zo voor dat ze eenvoudig kunnen worden overgenomen.

¹ Totale lesuitval is hier 'grijze' (uitval waar een oplossing voor is gevonden) en 'echte' lesuitval samen.

- Door de beperkte onderzoeksgroep en de zeer grote verscheidenheid aan invloeden kunnen op basis van deze voormeting geen eenduidige en generaliseerbare conclusies worden getrokken over de complexe relatie tussen het onderwijsconcept, het verzuim en de wijze waarop wordt omgegaan met lesuitval. Wel zijn er aanwijzingen dat de inzet van de plus-leerkracht succesvol is bij het oplossen van lesuitval.

Praktische uitvoering

- In het PO is er sprake van een onderrapportage van ouders. Tweederde van de uren waarbij sprake was van afwezigheid van de reguliere leerkracht wordt niet gemeld door de ouders. Op basis van deze uitkomst concluderen wij dat in het PO bij een vervolgonderzoek kan worden volstaan met een directiemeting.
- De gebruikte werkwijze voldeed goed en kan zonder grote aanpassingen worden gebruikt in een eventueel groter opgezette meting.

Voortgezet onderwijs

Omvang en aard lesuitval

- De totale lesuitval onder de 12 VO-scholen bedraagt in deze meting bijna acht procent. De omvang van de lesuitval verschilt sterk tussen de scholen (van 2,5 tot 15 %), maar ook over leerjaren.
- In het VO leidt de afwezigheid van docenten in de onderzoeksperiode in negen van de tien gevallen tot het uitvallen van het lesuur.
- Relatief veel structurele uitval wordt veroorzaakt door bijvoorbeeld werkweken en eindexamens. De ene school slaagt er beter in om structurele uitval te voorkomen dan de ander. Hierdoor zijn er grote verschillen tussen de scholen in de mate waarin structurele lesuitval voorkomt.
- Incidentele lesuitval wordt bijna altijd veroorzaakt door ziekteverzuim, hetgeen in de meetperiode verantwoordelijk is voor ruim een kwart van de *totale* lesuitval.

Oplossingen

- Genoemde oplossingen zijn dat een bevoegde docent als vervanger voor de klas staat (die overigens niet altijd lesgeeft) of dat de klas wordt opgevangen door onderwijsondersteunend personeel. Deze oplossingen zijn in de regel bedoeld voor de laagste leerjaren.
- De scholen zoeken de oplossingen meer in preventie van lesuitval dan in het aanbieden van alternatieven wanneer uren uitvallen.
- Voorbeelden van direct op lesuitval gerichte preventieve maatregelen zijn een goede registratie van lesuitval, lesvervangende activiteiten concentreren van verschillende klassen in één korte periode en het rooster aanpassen in weken dat veel structurele uitval dreigt.

Beleid en onderwijsconcept

- Respondenten geven aan dat van het personeelsbeleid (bijvoorbeeld verzuimbeleid) een indirecte preventieve werking uitgaat.
- Verschillende respondenten menen dat het werken in kernteams veelbelovend is, omdat er minder verzuim optreedt en er meer mogelijkheden zijn om uitgevallen lessen op te vangen.

Praktische uitvoering

- In het VO wordt iets minder dan tweederde van de uren die leerlingen hebben gemeld, ook door de school gemeld. Eenderde van de uren wordt dus óf door de leerlingen óf door de school niet genoemd.
- Onderrapportage van de leerlingen en de school zijn in veel gevallen terug te voeren op slordigheid van de leerlingen. Roostermakers blijken een relatief betrouwbaar beeld te geven van de frequentie van lesuitval.
- De gebruikte werkwijze voldeed op deze beperkte schaal. Voor een groter opgezet onderzoek moeten echter enige aanpassingen worden gedaan waarbij een meer efficiënte wijze van dataverzamelen de belangrijkste is.

Beroepsonderwijs en volwasseneneducatie

Omvang en aard lesuitval

- In de BVE-sector ligt de totale lesuitval in de proefmeting in een ‘doorsnee’ schoolweek rond de vijf procent.
- Uitsplitsing naar ‘echte’ en ‘grijze’ lesuitval was niet goed mogelijk omdat roosteraars onvoldoende op de hoogte waren van eventuele oplossingen.
- Langdurige uitval van lessen komt in deze sector niet op grote schaal voor.
- De meeste lesuitval heeft een incidenteel karakter. Deze incidentele lesuitval is volgens instellingen lastig met beleidsmaatregelen te voorkomen, maar zou eventueel met een goede begeleiding van docenten in beperkte mate beheersbaar gemaakt kunnen worden.
- Structurele lesuitval, dat eenderde van alle lesuitval uitmaakt, is volgens de instellingen eenvoudiger beheersbaar te maken voor instellingen. Een lesrooster waarbij van tevoren beter rekening wordt gehouden met activiteiten zoals examens en vergaderingen, zou structurele lesuitval aanzienlijk kunnen reduceren.

Beleid en onderwijsconcept

- In de BVE-sector is er een verschil te zien tussen het meer docentgestuurde (traditionele) onderwijs en het meer leerlinggestuurde (competentiegerichte) onderwijs. Omdat een deelnemer bij het leerlinggestuurde onderwijs verantwoordelijk is voor het eigen leerproces en een begeleider redelijk eenvoudig de rol van de uitgevallen docent kan overnemen,

verwachten instellingen dat lesuitval binnen het nieuwe competentiegerichte onderwijs minder relevant of zelfs een non-issue wordt.

- Bij geen enkele van de geïnterviewde instellingen heeft lesuitval een hoge prioriteit binnen het sectorbeleid.

Praktische uitvoering

- Er is een groot verschil in registratie van lesuitval door instellingen versus deelnemers geconstateerd. Bij nadere analyse bleek dat deelnemers de uitval van lessen niet erg accuraat registreren. Roosteraars blijken wel een relatief betrouwbaar beeld te kunnen geven van de frequentie van lesuitval, maar blijken onvoldoende geïnformeerd over de manier waarop lesuitval wordt opgelost.
- Voor een eventueel vervolgonderzoek is waarschijnlijk een andere opzet noodzakelijk.

1 INLEIDING

1.1 Inleiding

In de afgelopen tien jaar hebben zich grote veranderingen op de onderwijsarbeidsmarkt voltrokken. Was er tot halverwege de jaren negentig een aanbodoverschot, enkele jaren later was er sprake van een lerarentekort. Hoewel deze problematiek in 2003 een tijdelijke verlichting kende, is de verwachting dat er door uitstroom van ouder personeel ook de komende jaren een krappe arbeidsmarkt zal zijn. Een tekort aan leraren heeft tot gevolg dat niet alle vacatures vervuld kunnen worden. Dat kunnen reguliere vacatures zijn (door bijvoorbeeld uitstroom van personeel, uitbreiding van het leerlingaantal) maar ook vervangingsvacatures (door ziekteverzuim, zwangerschap of andere vormen van verlof). De vraag is dan hoe een school of instelling omgaat met onvervulde vacatures. Vindt de school bijvoorbeeld een vervanger? Als de school geen vervanger vindt en een noodoplossing moet toepassen, kan dat ten koste gaan van de kwaliteit van het onderwijs. Tegelijkertijd vormen niet alle noodoplossingen een bedreiging voor de onderwijskwaliteit. Bovendien kunnen scholen met gericht beleid wellicht voorkómen dat ze in bepaalde gevallen genoodzaakt zijn onwenselijke noodoplossingen toe te passen.

Om deze redenen is het belangrijk om inzicht te hebben in de mate waarin de personeelsvoorziening, schoolbeleid, het toepassen van noodoplossingen en de onderwijskwaliteit met elkaar zijn verbonden. Met name het verwerven van meer zicht op lesuitval en de noodoplossingen die scholen en instellingen daarvoor treffen is van groot belang. Het Ministerie van OCW heeft daarom aan Regioplan Beleidsonderzoek en Research voor Beleid de opdracht gegeven om een onderzoek naar de aard en omvang van lesuitval in het PO, het VO en de BVE-sector uit te voeren.

Voor het onderzoek naar lesuitval is een traject in drie fasen voorgesteld, waarvan in deze rapportage de tweede wordt beschreven. In de eerste fase is onderzocht wat er bij scholen en experts bekend is over lesuitval en is er gekeken naar de mogelijkheden om informatie over lesuitval bij scholen in te winnen. Ook is in deze fase gekeken naar de mogelijkheden om de opgave van scholen te controleren door middel van informatie van ouders en/of leerlingen. In de tweede fase (*pilotfase*) is een instrument ontwikkeld en uitgetest op een aantal scholen en BVE-instellingen. Het doel van deze tweede fase was zowel om voorlopige informatie over aard en omvang van lesuitval en schoolbeleid ten aanzien van uitval van leraren en docenten te verkrijgen, als om gegevens te verzamelen waarmee we instrumenten en de gevolgde werkwijze kunnen aanpassen voor een eventuele derde fase van het onderzoek. In de derde fase staat voorlopig een complete meting over het gehele schooljaar 2004-2005 gepland.

1.2 Achtergronden bij lesuitval

Het door OCW geïnitieerde onderzoek naar lesuitval heeft een drieledig doel. In de eerste plaats moet het onderzoek een stand van zaken opleveren over de aard en omvang van lesuitval. In de tweede plaats moet het onderzoek inzicht opleveren in de relatie tussen vacatures en verlof (1), schoolbeleid (2), lesuitval (3) en kwaliteit van het onderwijs (4). Ten slotte moet het onderzoek ook duidelijk maken welk beleid op scholen en instellingen bijdraagt aan een beperking van lesuitval of aan de negatieve effecten daarvan waarbij beleidsmatig aangehaakt kan worden. In deze paragraaf bespreken we nu eerst de stand der kennis en gaan we vervolgens nader op de drie genoemde doelen in.

Stand der kennis

Op dit moment bestaat er een redelijk overzicht van de *stand van zaken* met betrekking tot vacatures en verlof, schoolbeleid en de kwaliteit van het onderwijs. Wanneer het gaat om *vacatures en verlof* is er een aantal onderzoeken en databronnen op grond waarvan de nodige informatie beschikbaar is. Gegevens over vacatures worden bijvoorbeeld door de jaarlijkse arbeidsmarktbarometers in PO, VO en BVE geleverd. Deze gegevens zijn over een langere periode beschikbaar (het gaat om steekproefgegevens). Daarin zijn ook gegevens opgenomen over de reden van het ontstaan van vacatures, tevens zijn er schoolkenmerken¹ aan gekoppeld, et cetera.

Voor verzuim- en verlofgegevens zijn er verschillende bronnen. In de eerste plaats de afwezigheids- en vervangingsregistratie van het VF/PF. Daarin zijn op schoolniveau voor PO en VO verzuimkengetallen bekend. Een andere bron is de CASO, waarin ten behoeve van de salarisadministratie voor vervangers ook afwezigheidsgegevens worden bijgehouden. Daarbij zijn de verzuimgegevens uitgesplitst naar soorten verzuim, zoals ziekte, zwangerschaps- en bevallingsverlof en overig verlof (waaronder studieverlof, ouderschapsverlof, calamiteitenverlof et cetera). In de BVE-sector verzamelt het Arboservicepunt BVE ziekteverzuimgegevens van afzonderlijke instellingen.

Met bovenstaande bronnen is er een adequaat beeld te schetsen van de situatie op de onderwijsarbeidsmarkt in PO, VO en BVE en de ontwikkelingen die daarin te bespeuren zijn (zoals bijvoorbeeld ook al de WIO-nota gebeurt).

Een tweede onderwerp waarover informatie beschikbaar is, betreft de mate waarin scholen en instellingen *personeelsbeleid* voeren. Een belangrijke bron hiervoor vormen de IPB-monitoren, uitgevoerd in opdracht van de Inspectie en de BVE-raad. Daarin wordt nagegaan hoe integraal personeelsbeleid zich in PO, VO en BVE ontwikkelt. Het gaat hier om steek-

¹ Aanvullende achtergrondgegevens over personeelssamenstelling komen uit CASO, POMONA, IPTO, het P-depot en dergelijke.

proefonderzoek waardoor gegevens hierover niet voor de hele populatie beschikbaar zijn.² Over meer specifieke projecten als bijvoorbeeld de “*Plusleraar*”³ en het “*Teamonderwijs op maat*” (TOM) is via andere wegen (zoals websites) informatie beschikbaar.

Over de *onderwijskwaliteit* is de Inspectie een belangrijke informatiebron. Op het niveau van school of instelling (of meer precies, het object van toezicht) bieden de bezoeken in het kader van het integraal of regulier schooltoezicht en integraal instellingstoezicht een breed beeld van allerlei kwaliteitsaspecten. Deze kunnen grofweg worden ingedeeld in de kwaliteit van het leerproces, de kwaliteit van de organisatie (condities) en de leeropbrengsten. Verder beschikt de Inspectie over aanvullende informatie (bijvoorbeeld in het VO) zoals slagingspercentages, onvertraagde doorstroom en eindexamencijfers op basis waarvan de kwaliteitskaarten voor het voortgezet onderwijs worden samengesteld. Naast deze meer harde en objectieve gegevens over de staat van het onderwijs is er op basis van steekproefonderzoek uit de Onderwijsmeter ook het een en ander bekend over het oordeel van ouders over een aantal aspecten van het onderwijs (Wartenbergh-Cras et al, 2002).

Aard en omvang van lesuitval

Het ministerie heeft nog onvoldoende zicht op gegevens over lesuitval en het toepassen van noodoplossingen bij onvervulde vacatures of afwezigheid van een leraar. Het eerste doel van dit onderzoek is dan ook om op valide en betrouwbare wijze vast te stellen wat *de aard en de omvang van lesuitval en noodoplossingen* is. Wat is hierover wel bekend?

De jaarlijkse arbeidsmarktbarometers PO, VO en BVE geven in het derde kwartaal informatie over het toepassen van noodoplossingen bij het niet kunnen vervullen van reguliere vacatures of vacatures voor langdurige vervanging.⁴ Een aantal jaren lang is in het primair onderwijs gevraagd naar kortdurende afwezigheid, waarbij lesuitval en noodoplossingen in kaart zijn gebracht. Ook de Inspectie vraagt de scholen die worden bezocht naar lesuitval en rapporteert hierover. Ten slotte heeft het SCP in een onderzoek onder ouders onder meer gevraagd naar de mate waarin hun kinderen te maken krijgen met lesuitval (Vogels, 2002).

Hoewel bovenstaande bronnen een bijdrage leveren aan de beeldvorming over de aard van lesuitval en de mate waarin dit voorkomt, is tegelijkertijd duidelijk dat ze niet voorzien in de door OCW gewenste informatiestroom. Het onderzoek naar lesuitval moet daarom in de eerste plaats meer inzicht geven in de omvang en aard van lesuitval in Nederland.

² Andere bronnen zijn bijvoorbeeld Cfl (voor informatie over zij-instromers), de Aandachtsgroepenmonitor van OCW en de personeelsenquête van BZK.

³ Het project Plusleraar is onlangs in opdracht van het SBO geëvalueerd (van Gennip et al, 2004).

⁴ Ook bij de jaarlijkse belrondes naar onvervulde uren is dat het geval (Berndsen et al, 2003).

Relatie tussen de vier thema's

Het tweede doel van het onderzoek richt zich op de *relatie* tussen de vier thema's: vacatures en verlof, schoolbeleid, lesuitval en noodoplossingen en onderwijskwaliteit. Eerder onderzoek naar personeelsvoorziening en kwaliteit heeft laten zien dat de relatie tussen beide niet eenvoudig en eenduidig aan te tonen valt (Vermeij et al 2003). De veronderstelling is dat in de relatie tussen problemen in de personeelsvoorziening en de kwaliteit van het onderwijs, de aard en omvang van de lesuitval een belangrijke '*link*' is, die nodig is om te begrijpen waarom op sommige scholen met veel vacatureproblemen de kwaliteit van het onderwijs beter gewaarborgd lijkt dan op andere scholen.

Effectief schoolbeleid

Dat brengt ons op het derde doel van het onderzoek. In het onderzoek moet aandacht zijn voor *effectief schoolbeleid*, ter bestrijding van lesuitval. Het idee is dat sommige scholen of instellingen ongetwijfeld goede maatregelen hebben verzonnen of effectief beleid hebben geformuleerd om lesuitval te voorkomen of de negatieve effecten ervan te verzachten. In een onderzoek naar het vaststellen van de omvang en de aard van lesuitval past ook de inventarisatie van succesvolle oplossingsrichtingen. Goede strategieën kunnen voor OCW aanleiding zijn gericht beleid in te zetten om bij deze oplossingen aan te sluiten. Uiteraard is met name hierbij ook interessant of reeds ingezette ontwikkelingen op het terrein van integraal personeelsbeleid, Plusleraar, het TOM-project en dergelijke op het terrein van lesuitval positieve resultaten laten zien.

1.3 Definiëring van lesuitval

Er is sprake van lesuitval wanneer een les niet doorgaat zoals in het rooster gepland is en de afwezigheid van een docent daarvoor de reden is. Wat betreft oorzaken van lesuitval (i.e. afwezigheid van een docent) maakt de Inspectie van het onderwijs een onderscheid tussen *structurele* en *incidentele* uitval. Met structurele lesuitval bedoelt zij die lesuitval die wordt veroorzaakt door bijvoorbeeld proefwerkdagen, schoolexamens, studiedagen, rapportvergaderingen, jaaropening en jaarsluiting. Het gaat om gebeurtenissen die men kan voorzien en kan incalculeren (en dus eventueel inroosteren). Alle andere uitval, in hoofdzaak veroorzaakt door ziekte- of ander verzuim van een docent, is incidentele lesuitval.

In deze rapportage volgen we een *aangepaste* versie van deze indeling. Een aantal oorzaken zijn namelijk niet zo makkelijk te plaatsen. Om een werkbare indeling te krijgen, rekenen we ook de begeleiding van werkweken en andere lesvervangende activiteiten tot structurele uitval, aangezien deze door de school zelf gepland wordt. Uitval veroorzaakt door verzuim door ziekte, alle vormen van verlof (die niet altijd goed gespecificeerd zijn), scholing, cursussen,

deelname aan congressen en dergelijke, van *individuele docenten*, beschouwen we als incidentele lesuitval. *De consequentie is dat wij structurele uitval zien als de uitval die door de schoolorganisatie wordt veroorzaakt en incidentele uitval als uitval die het gevolg is van afwezigheid van individuele docenten.*

Als een klas deelneemt aan een lesvervangende activiteit, betekent dat voor die klas niet per se dat er lessen uitvallen. Lesvervangende activiteiten beschouwen we als onderdeel van het reguliere lesprogramma. Voorbeelden van zulke activiteiten zijn werkweken, schoolreisjes, excursies en sportdagen. Proefwerkweken vormen een grensgeval. De Inspectie rekent een dag in de proefwerkweek als een halve lesdag, hetgeen dus een halve dag uitval betekent. Wij hebben deze uitval buiten beschouwing gelaten, omdat het nauwelijks voorkwam in de onderzoeksperiode. Wanneer een docent lesvervangende activiteiten begeleidt, leidt dat overigens nogal eens tot uitval van zijn of haar lessen in andere klassen.

Wanneer we kijken naar de oplossingen voor lesuitval, kunnen we onderscheid maken tussen ‘echte’ lesuitval en ‘grijze’ lesuitval. Als ‘echte’ lesuitval beschouwen we de uren die vervallen en waarvoor *geen* andere oplossing wordt getroffen (of kan worden getroffen). Er zijn verschillende varianten, die weer per onderwijssector verschillen. Zo kunnen kinderen een dag naar huis worden gestuurd of op school worden opgevangen zonder onderwijs te krijgen (PO). Wanneer een docent afwezig is in het VO en in de BVE-sector vallen begin- of einduren van de schooldag uit, ook kunnen er tussenuren ontstaan.

‘Grijze’ lesuitval duidt op inzet van noodoplossingen van welke aard dan ook. Met de noodoplossingen zorgt de school voor vervanging van de afwezige docent of voor opvang van de leerlingen.

Het uitgangspunt is dus dat een les door de afwezigheid van een docent niet doorgaat *zoals in het rooster gepland is*. Dat betekent dat we lesuitval kunnen aflezen aan de roosterwijzigingen. Op grond daarvan is voor de drie sectoren een meetinstrument ontwikkeld. Binnen het VO en de BVE-sector zijn de roosterwijzigingen per *lesuur* bijgehouden. Voor het PO volstond het om de afwezigheid van de leerkracht per *dagdeel* bij te houden. Roosterwijzigingen dekken het grootste deel van de lesuitval, al vindt er in beperkte mate onderrapportage plaats. Zo is langdurige uitval vaak weggeroosterd, omdat er ofwel een vervanger gevonden is (en deze opgenomen is in het rooster) ofwel ‘*verdunning*’ plaats heeft gevonden.

Bij lesuitval kunnen we ook andere invalshoeken onderscheiden. Vanuit beleidsmatig oogpunt is de mate waarin scholen niet aan de normen van de wettelijk vastgelegde onderwijstijd voldoen van belang. Wanneer de scholen ‘door de norm zakken’ en de leerlingen dus formeel gezien te weinig onderwijs ontvangen, kunnen we dit als uitval bestempelen. Een andere invalshoek, meer vanuit het oogpunt van leerlingen en ouders, is wanneer er (onverwacht)

afgeweken wordt van het vooraf bekende lesrooster. Deze invalshoeken kunnen tot verschillende criteria voor lesuitval leiden.

Onverwachte roosterafwijkingen leiden er niet altijd toe dat een school de wettelijke onderwijstijd niet haalt. Wanneer een school binnen een jaarrooster meer uren heeft ingeroosterd dan de wettelijke onderwijstijd (wat zeker in het PO niet ongebruikelijk is), betekent het onverwacht naar huis sturen door bijvoorbeeld ziekte van de leraar niet automatisch dat leerlingen te weinig les krijgen. In die zin is er dus *formeel gezien* niet direct sprake van lesuitval. Een leerling en ouder zal dit echter wel als lesuitval *ervaren*. De definitie van lesuitval als een les die door afwezigheid van een docent niet doorgaat zoals in het rooster is gepland, sluit meer aan bij de beleving van de ouders. Deze informatie zegt dus minder over het al dan niet halen van de wettelijke onderwijstijd.

1.4 Onderzoeksvragen

Eerder is al aangegeven dat het onderzoek drie doelen kent. Het eerste doel van het onderzoek is om op valide en betrouwbare wijze vast te stellen wat de aard en de mate van lesuitval is en wat de noodoplossingen zijn. Het tweede doel richt zich op de relatie tussen de vier thema's: vacatures en verlof, schoolbeleid, lesuitval en noodoplossingen en onderwijskwaliteit. Het laatste doel is het beschrijven van effectief schoolbeleid ter bestrijding van lesuitval. Op basis van deze doelen hebben we de volgende vijf onderzoeksvragen geformuleerd:

1. *Wat is de omvang van de lesuitval in de gemeten periode bij deze scholen/instellingen?*
2. *Welke oplossingen treffen de scholen en instellingen om lesuitval te voorkomen?*
3. *Is hierbij een samenhang met onderwijsconcept (als scholen/instellingen daarin verschillen)?*
4. *In hoeverre wijkt een meting onder directie af van de meting onder ouders of leerlingen? Waardoor komt dat?*
5. *Welke conclusies trekken we hieruit voor een meting van lesuitval over het schooljaar 2004/2005?*

1.5 Opzet van de tweede onderzoeksfase

In deze rapportage beschrijven we de tweede onderzoeksfase, waarbij we overigens gebruik maken van informatie die we in de eerste fase hebben ingewonnen. In de tweede fase is een instrument ontwikkeld, dat in een proefmeting is uitgetest op een aantal scholen en BVE-instellingen. Het streven was om in elke sector twaalf scholen of instellingen te vinden die hun medewerking aan het onderzoek verlenen (tabel 1.1). Van deze twaalf scholen of instellingen

hebben er uitgebreide interviews plaatsgevonden met respondenten van ten minste zes scholen of instellingen. Op drie van deze scholen en instellingen zijn bovendien ouders of leerlingen benaderd voor een zogenaamde dieptemeting.

Tabel 1.1 Overzicht beoogde onderzoeksgroep tweede onderzoeksfase

Sector	Gegevens lesuitval scholen/instellingen	Interviews scholen/instellingen	Gegevens lesuitval ouders/leerlingen
Primair onderwijs	12 scholen	6 scholen	3 scholen
Voortgezet onderwijs	12 scholen	6 scholen	3 scholen
BVE-sector	12 instellingen	6 instellingen	3 instellingen
Totaal	36 scholen/instellingen	18 scholen/instellingen	9 scholen/instellingen

Hoewel dit deel van het onderzoek is uitgevoerd onder een beperkt aantal scholen en instellingen, geven de verzamelde gegevens een eerste inzicht in de aard en omvang van lesuitval en in het schoolbeleid ten aanzien van uitval van leraren en docenten. Daarnaast heeft deze fase informatie opgeleverd waarmee de werkwijze en de instrumenten kunnen worden aangepast voor een eventuele vervolgmeting, de derde fase (schooljaar 2004-2005). Hieronder zullen we de dataverzameling globaal toelichten.⁵

Kwantitatieve meting onder de scholen

Binnen elk van de drie sectoren zijn dus twaalf scholen en instellingen gezocht. De selectie van de scholen lichten we per sector toe in de aan die sector gewijde hoofdstukken. We hebben de scholen en instellingen gevraagd om de lesuitval bij te houden in de periode die liep van week 16 tot en met week 22. Aangezien de meivakantie midden in deze periode viel, hebben de scholen informatie geleverd over maximaal zes weken per school. Er is gevraagd naar de lesuren (en in VO en BVE ook het vak) die door de afwezigheid van een docent niet zijn doorgegaan, de klassen die dat betreft, de redenen van afwezigheid van de docent en de oplossingen die de school heeft getroffen om de afwezigheid van de docent op te vangen. Aangezien er tussen de onderwijssectoren verschillen zijn in de manier waarop de scholen en instellingen de data konden aanleveren, bespreken we de aanlevering in de aan de sectoren gewijde hoofdstukken.

Kwalitatieve meting onder de scholen

Het streven was om in elke sector drie scholen of instellingen te bezoeken om een uitgebreid interview met de directie (en eventueel roostermakers en dergelijke, een tweede locatiedirecteur of afdelingsdirecteur) te voeren over lesuitval. Daarnaast wilden we een telefonisch interview afnemen bij respondenten van drie andere scholen of instellingen. Met deze inter-

⁵ Zie voor meer specifieke informatie over de aanpak en de uiteindelijke respons de hoofdstukken over de drie verschillende sectoren.

views brengen we het schoolbeleid met betrekking tot lesuitval in kaart. Met behulp van de informatie uit de interviews kunnen we een beeld schetsen van het algemene schoolbeleid (preventie van lesuitval bijvoorbeeld), de keuzes die scholen en instellingen maken bij het voorkómen van lesuitval, protocollen die gehanteerd worden bij onverwachte uitval van docenten en de motivatie voor de keuze van bepaald beleid (afgestemd op de leerlingen, afgestemd op de afwezige et cetera). Daarnaast proberen we om op een subjectieve manier, dus door naar het oordeel van de respondenten te vragen, de effecten van lesuitval op de kwaliteit van het onderwijs te bepalen.

Dieptemeting

Voor de dieptemeting hebben we drie scholen voor primair onderwijs, drie scholen voor voortgezet onderwijs en drie instellingen in de BVE-sector benaderd met een verzoek om medewerking van ouders of leerlingen. In principe zijn dat dezelfde drie scholen of instellingen die we voor de kwalitatieve meting bezoeken. Het doel van de benadering van ouders en leerlingen is om hun opgave van lesuitval te kunnen vergelijken met de opgave van de school en om eventueel aanvullende informatie over lesuitval te kunnen verzamelen.

Binnen het PO verzochten we de directie om een aantal ouders te vragen de lesuitval in de klas van hun kind bij te houden gedurende een periode van zeven weken (week 16 tot en met week 22). In het VO en de BVE-sector kiezen we ervoor om de leerlingen of deelnemers zelf te benaderen omdat we menen dat deze een beter overzicht van de lesuitval hadden dan hun ouders en voldoende betrouwbaar waren om dit gedurende een aantal weken bij te houden. Voor beide sectoren vroegen we de school of instelling een aantal actieve leerlingen en deelnemers voor ons onderzoek te werven. De leerlingen en deelnemers is gevraagd om lesuitval van hun eigen klas gedurende deze periode bij te houden. We beoogden op deze manier 10 ouders per PO-school en 15 leerlingen per VO-school en BVE-instelling te benaderen. De ouders van leerlingen in het PO kregen via school een vragenlijst waarop ze de lesuitval konden bijhouden. Voor leerlingen van het VO en deelnemers van de BVE-sector is door RvB een eenvoudig webformulier ontwikkeld, waarop ze lesuitval wekelijks konden invoeren.

1.6 Leeswijzer

Aangezien de selectie van de scholen en de opzet van het onderzoek varieert per onderwijssector is ervoor gekozen deze onderwerpen per sector te bespreken. In hoofdstuk 2 zal worden ingegaan op de situatie in het primair onderwijs. Vervolgens bespreken we in hoofdstuk 3 het voortgezet onderwijs en in hoofdstuk 4 het beroepsonderwijs en de volwassenen-educatie. Ten slotte besteden we in hoofdstuk 5 aandacht aan de praktische implicaties van het huidige onderzoek voor het vervolgonderzoek. De verschillende onderzoeksinstrumenten (itemlijsten en meetinstrument) zijn opgenomen als bijlagen.

2 PRIMAIR ONDERWIJS

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op lesuitval in het primair onderwijs. In tegenstelling tot de overige sectoren zal de nadruk in het PO vooral liggen op de wijze waarop de afwezigheid van de leerkracht wordt opgelost (grijze lesuitval). Echte lesuitval, waarbij de groep naar huis wordt gestuurd, komt relatief weinig voor in deze sector.

Eerst zal de opzet van het onderzoek in het primair onderwijs worden besproken, vervolgens de uitkomsten uit de verzamelde uitvalgegevens en tot slot de belangrijkste bevindingen uit de interviews. Zaken die betrekking hebben op de uitvoering van het onderzoek en de eventuele gevolgen voor het vervolgonderzoek zullen in hoofdstuk 5 worden besproken.

2.2 Opzet van de meting van lesuitval in het PO

2.2.1 Selectie scholen

In dit pilotonderzoek is een beperkt aantal scholen onderzocht. Wij hebben vanwege de aard van het onderzoek verhoudingsgewijs veel scholen gekozen waar we uitval verwachtten. Bij de selectie van scholen is rekening gehouden met risicofactoren voor lesuitval (stedelijkheid, achterstandsleerlingen en verzuim in het verleden), regionale spreiding en onderwijstype (BO, SBO en WEC). Eerder onderzoek liet zien dat vervangingsproblemen vooral voorkomen in regio West en dan met name op scholen met veel gewichtenleerlingen in de grote steden. Een belangrijk deel van de benaderde scholen komt dan ook uit de grote steden. Om een te eenzijdig beeld te vermijden is ook gelet op de regionale spreiding en zijn er ook scholen uit andere delen van het land benaderd (vooral G21).

De deelnemersgroep bestaat uit zeven reguliere basisscholen, een bestuur met verscheidene basisscholen, twee scholen voor speciaal basisonderwijs en twee expertisecentra (cluster 4, ZMOK).¹ In totaal werkten er elf scholen en een bestuur mee aan het onderzoek.² Er zijn ook enkele scholen met bijzondere kenmerken opgenomen om te zien of een andere organisatiestructuur invloed heeft op de lesuitval. Om deze reden is er onder de deelnemers een bestuur en een school die werken met plus-leerkrachten en een school die meedoet aan het project Teamonderwijs op Maat (TOM).

¹ Eén van deze expertisecentra, vallend onder de WPO, was verbonden aan een justitiële inrichting en week daarmee in leerlingensamenstelling (onder andere leeftijd) en werkwijze sterk af van de overige deelnemende scholen.

² Eén van de scholen was om verschillende redenen (waaronder een ongeval van de directrice tijdens de meetperiode) niet in staat de uitvalgegevens te leveren. Met de directrice van deze school is wel een telefonisch interview gehouden.

2.2.2 Directiemeting

Vanwege de omvang van de vervangingsgegevens van de VO en BVE-sector is besloten om aan te sluiten bij wat de scholen zelf bijhouden. Bij het primair onderwijs leek het ons echter mogelijk, en vanwege eenduidigheid en volledigheid (bijvoorbeeld over de gebruikte noodoplossing) van de gegevens wenselijk, om gebruik te maken van een sjabloonformulier.³ Het gebruikte sjabloonformulier werd aangepast aan de situatie op de school (bijvoorbeeld aantal groepen of continurooster) en was eenvoudig van opzet. Eerst werd gevraagd of er in de afgelopen week leerkrachten afwezig waren geweest. Wanneer dat het geval was dan kon dit worden ingevuld in het weekschema. In dit schema kon voor elke groep per dagdeel (bij een continurooster per dag) met een lettercode worden aangegeven wat de reden van afwezigheid was en met een cijfercode hoe de afwezigheid was opgelost (A4 betekent bijvoorbeeld dat er sprake is van kortdurende ziekte (A) waarbij de directeur de groep heeft overgenomen(4)).

De school was vrij om de gegevens via e-mail, post (antwoordnummer), fax of telefoon door te geven. Een groot deel van de benaderde directeuren vond communicatie en gegevensaanlevering via e-mail het eenvoudigst. Bij het bestuur dat deelnam was de werkwijze iets anders. Zij stuurden reeds bestaande overzichten met vervangingsgegevens naar ons toe. Uit deze gegevens hebben we de informatie van één van de scholen gebruikt in de analyse. In totaal zijn voor de analyse van de directiemeting gegevens van elf scholen gebruikt. Slechts van één van deze scholen hebben we gedeeltelijke informatie (4 weken) van de overige hebben wij gegevens over de gehele periode.

2.2.3 Oudermeting

Op drie van de scholen (twee BO en één SBO) zijn ter controle van de directiegegevens ook ouders benaderd om lesuitval en vervanging bij te houden. Hiertoe zijn ouderpakketten gemaakt met daarin een introductiebrief, een voorbeeldformulier met uitleg, invulformulieren waarop de lesuitval kon worden bijgehouden (voorbeeld in bijlage 1) en antwoordenveloppen. Hoewel de ouders ook de mogelijkheid gegeven werd om informatie via e-mail, fax of telefoon door te geven, is daar weinig gebruik van gemaakt. Elk van deze scholen ontving 12 pakketten die zo veel mogelijk over ouders van verschillende groepen verdeeld moesten worden. Het streven was om een dekkend netwerk van ouders over de groepen te krijgen. Op twee scholen was de dekkingsgraad van de groepen goed (informatie over ongeveer 70% van de groepen). Op de school voor speciaal onderwijs verliep de oudermeting echter problematisch, vanwege de late en beperkte verspreiding door de directie en de lastige communicatie met de ouders. Die werd bemoeilijkt door het vervoer met busjes en taalproblemen bij veel ouders. Van deze school hebben we uiteindelijk van één ouder de gegevens ontvangen.

³ Een voorbeeld van een directieformulier is opgenomen in bijlage 1.

2.2.4 Interviews

Naast de uitvalgegevens zijn ook interviews gehouden met directieleden van de betreffende scholen en het bestuur. Op vier scholen⁴ heeft een gesprek op de school zelf plaatsgevonden, in de overige acht gevallen zijn de gesprekken telefonisch gevoerd. Dit is meer dan het oorspronkelijk geplande aantal, maar het leek ons van belang om in deze fase van het onderzoek goed zicht te krijgen op de situatie op elk van de deelnemende scholen. Om structuur in het gesprek te houden, werd er gebruikt gemaakt van een itemlijst (zie bijlage 2).

2.3 Analyse kwantitatieve gegevens lesuitval in het PO

2.3.1 Inleiding

De deelnemende scholen is gevraagd om gedurende een periode van zeven weken voor elke week de afwezigheid van de leerkrachten bij te houden. Afhankelijk van het vakantieschema van de school betekende dit dat er over vijf of zes weken gegevens zijn ontvangen. Het doel van deze meting was om op een beperkte schaal kwantitatieve gegevens te verzamelen en de werkwijze en het instrument te testen op praktische bruikbaarheid. Met de scholen in het PO is altijd gesproken over lesuitval in brede zin, dat wil zeggen dat er gevraagd is naar alle situaties waarin de reguliere leerkracht afwezig was, dus ook de gevallen waarin wel een oplossing gevonden is.

Wij benadrukken hier dat zowel voor de periode als voor de scholen geldt dat de steekproef niet representatief is voor de populatie. Hiermee moet rekening worden gehouden bij de interpretatie van de cijfers. Bij de deelnemende scholen was een grote variatie in hoeveelheid uitval van reguliere leerkrachten waardoor we een goed beeld hebben gekregen van de verschillende situaties die kunnen voorkomen.

2.3.2 Omvang uitval reguliere leerkracht bij deelnemende scholen

Op basis van de door de directeuren verstrekte weekgegevens hebben wij een berekening gemaakt⁵ van het totaal aantal uren dat de reguliere leerkracht was uitgevallen. Dit hebben we gerelateerd aan een schatting van het totaal aantal lesuren in de meetperiode (zie tabel 2.1).⁶

⁴ Eén van deze gesprekken (met een SBO-school) was in de voorbereidende fase van dit vooronderzoek en week iets af van de overige drie.

⁵ In de formulieren is gevraagd naar dagdelen of in geval van continuooster naar dagen. Deze zijn vervolgens omgezet naar uren (ochtend 3,5 uur, middag 2 uur en continuoosterdag 5,5 uur).

⁶ Er is hier sprake van een schatting omdat voor het bepalen van het totaal aantal gegeven lesuren een schatting is gedaan om de wijze van berekenen gelijk te houden aan die van de uitvaluren. Met het aantal groepen onderbouw en bovenbouw en vakantie(dagen) is in deze schatting rekening gehouden.

De percentages uren waarvoor een oplossing gezocht moest worden per school varieerde van 0 tot 28 procent. Dit zijn echter extremen, het gemiddelde percentage in deze steekproef ligt op 14 procent, wat neerkomt op ongeveer één op de zes groepen.

Tabel 2.1 Afwezigheid reguliere leerkracht (absoluut en ten opzichte periodetotaal school)*

	Absoluut aantal uren	Aandeel op periodetotaal
PO	1445 uur	13,6%

* Het totaal aantal uren voor alle groepen van alle deelnemende scholen over de meetperiode is geschat op 10.602 uur.

2.3.3 Uitkomsten oudermeting

Naast de meting onder directeuren zijn ook ouders gevraagd de afwezigheid van leerkrachten met een vereenvoudigd weekformulier bij te houden.⁷ Verschillende scholen wilden niet mee werken aan de oudermeting, omdat zij de ouders niet wilden lastigvallen en omdat zij er onvoldoende de zin van inzagen. Slechts één school weigerde omdat een oudermeting mogelijk teveel los zou maken bij de ouders. Zoals ook eerder beschreven, kunnen we op twee scholen een goede vergelijking maken tussen uitvalgegevens van de directeuren en de ouders.

Tabel 2.2 Melding vervanging en uitval door ouders ten opzichte van directie

	Uren	Percentage
Door ouders gemeld	206	66%
Niet door ouders gemeld	82	26%
Geen oudergegevens beschikbaar	26	8%
Totaal	313	100%

Ouders rapporteren ongeveer tweederde van de vervanging en lesuitval die door de directeuren wordt gemeld (tabel 2.2). Omdat we er vrij zeker van zijn dat de directiegegevens juist zijn, kunnen we ervan uitgaan dat een deel van de vervanging zich onttrekt aan het zicht van de ouders. Dit kan bijvoorbeeld omdat kinderen niet alles aan hun ouders vertellen (speelt meer bij kinderen in de bovenbouw). Ook kan het gebeuren dat men inmiddels zo vertrouwd is met de vervanger dat men deze vergeet te rapporteren.

Een klein deel van de door de directie gerapporteerde afwezigheid kon niet worden gecontroleerd, omdat er geen oudergegevens beschikbaar waren. Slechts twee keer rapporteerden ouders een dagdeel vervanging dat niet in overeenstemming was met de directierapportage. Nadere bestudering liet zien dat dit zeer waarschijnlijk om invulfouten gaat (zelfde vervanging gemeld op verschillende dagen). Vanwege dit geringe aantal zijn we bij de verdeling

⁷ Ook deze is opgenomen in Bijlage 1.

in tabel 2.2 uitgegaan van de door de directie gemelde uitval en hebben we de alleen door ouders gemelde uitval buiten beschouwing gelaten.

De vergelijking tussen ouders en directie laat zien dat de directeuren een nauwkeuriger beeld schetsen van de uitval en vervanging dan de ouders. Wanneer meer informatie nodig is dan alleen de ‘echte lesuitval’ leidt het vragen van ouders tot onvolledige informatie die bovendien op een zeer inefficiënte wijze verzameld is. Voor zover dit op basis van dit onderzoek te beoordelen is, denken wij dat de directeuren de formulieren naar waarheid invullen en dat een oudercontrole onnodig en zelfs onwenselijk is vanwege het negatieve signaal dat ervan uitgaat.

2.3.4 Reden afwezigheid reguliere leerkracht

De directieleden hebben bij ieder dagdeel waar geen reguliere leerkracht voor de groep stond de reden van afwezigheid aangegeven (tabel 2.3).

Tabel 2.3 Reden afwezigheid reguliere leerkracht in uren en percentages*

	Uren	Percentage
Ziekte langdurend	966	67%
Ziekte kortdurend	159	11%
ADV-verlof	146	10%
Verlof kortdurend	97	7%
Verlof langdurend	30	2%
Scholing	17	1%
Organisatie	4	0%
BAPO	28	2%
	1445	100%

* Deze tabel geeft de resultaten weer van de onderzochte 11 scholen en geeft door de wijze van selectie *geen* representatief beeld van de landelijke situatie.

Op de deelnemende scholen wordt meer dan driekwart van de uren afwezigheid veroorzaakt door ziekte. Ook voor ADV-verlof moest in deze periode relatief vaak een oplossing worden gezocht. ADV-vervanging zorgt over het algemeen voor minder problemen omdat men ADV-dagen lang van tevoren kan inplannen, er makkelijk mee kan schuiven en ze eventueel kan uitbetalen. Overigens gaven verschillende directeuren aan dat zij de ADV-regeling een ‘crime’ vinden voor het onderwijs.

Verlof, met name langdurig verlof, wordt minder vaak als reden genoemd, wat waarschijnlijk vooral het gevolg is van de relatief kleine steekproef en de korte meetperiode. Afwezigheid als gevolg van scholing en organisatorische zaken (bijvoorbeeld vergaderingen, schoolreis en sportdag) komt veel minder vaak voor. BAPO, dat niet als categorie was opgenomen, werd

op één school als reden genoemd. Op geen van de scholen zijn openstaande vacatures, waarbij de oorspronkelijk leerkracht reeds vertrokken is, gemeld. Op basis van deze gegevens kan worden geconcludeerd dat in de genoemde periode ziekteverzuim verreweg het grootste probleem vormt.

2.3.5 Oplossingen

In tabel 2.4 worden de verschillende oplossingen weergegeven die scholen toepassen wanneer een leerkracht afwezig is. Meer dan tweederde van de uren wordt overgenomen door vervangers en leerkrachten van de eigen school. Wanneer vervanging op de eigen school wordt gevonden gaat het vaak om deeltijders die een groep overnemen, bijvoorbeeld de duopartner die een klas overneemt van de zieke collega. Dit komt zowel voor bij kort als bij langdurige vervanging.

Tabel 2.4 Oplossingen afwezigheid reguliere leerkracht in uren en percentages ten opzichte van totale lestijd

	Aantal scholen (totaal =11)	Uren	Percentage uren t.o.v. totale lestijd
Vervanger	7	645	6,1%
Leraar school	7	325	3,1%
Stagiair(e)	3	104	1,0%
Plusleraar	1	100	0,9%
Groep samenvoegen/verdeeld	5	92	0,9%
LIO	2	46	0,4%
Directie	2	24	0,2%
Naar leefgroep (echte lesuitval)	1	23	0,2%
RT/IB	2	22	0,2%
ADV verzilverd/ opgeschort	1	11	0,1%
Leerlingen naar huis (echte lesuitval)	2	11	0,1%
Onderwijs- of klassenassistent	2	11	0,1%
Onbekend	1	23	0,2%
Overig	2	11	0,1%
Totaal		1445	13,6%

Op een aantal scholen worden ook stagiairs en LIO's ingezet voor vervanging. Dat de categorie 'stagiaires' hoog staat, wordt vooral veroorzaakt doordat op één school een stagiair structureel tweeënhalf dag vervanging deed. Twee scholen werken met plusleerkrachten. Op één van die scholen werden verschillende plusleerkrachten ingezet, op de andere school was gedurende de meetperiode geen verzuim. Groepen samenvoegen of verdelen is een oplossing die vooral voor de korte termijn gebruikt wordt en komt in deze meetperiode op vijf van de tien scholen voor. De oplossing 'terugzenden naar de leefgroep' geldt alleen voor de school die is verbonden aan een justitiële jeugdinrichting en kan gezien worden als equivalent van het naar huis zenden in het reguliere basisonderwijs. De inzet van de directeur,

remedial teacher of intern begeleider komt in vergelijking met de andere oplossingen weinig voor.

ADV verzilveren wordt weinig genoemd terwijl scholen in de interviews aangeven dat zij deze maatregel gedurende het jaar wel toepassen. Het is mogelijk dat het in deze meting weinig gerapporteerd wordt, omdat het vooral gedurende andere periodes in het jaar wordt toegepast.⁸

De les- of klassenassistent wordt zelden ingezet ter vervanging van de leerkracht. Uit de interviews kwam naar voren dat directeuren les- of klassenassistenten onvoldoende gekwalificeerd vinden om, zelfs in noodgevallen, vervanging te doen. Ook het naar huis zenden van groepen komt in deze meetperiode niet vaak voor bij de onderzochte scholen. Het is niet waarschijnlijk dat de selectie van de scholen een rol heeft gespeeld bij het lage percentage 'echte' lesuitval. Een aanzienlijk deel van de onderzochte scholen gaf in de interviews aan dat zij in het afgelopen jaar leerlingen naar huis hebben gestuurd.

Het aantal verschillende oplossingen dat per school gerapporteerd wordt in de meetperiode varieert van 0 t/m 8. Zes van de tien scholen rapporteren meer dan drie verschillende oplossingen in de meetperiode. Op de scholen met de meeste problemen worden over het algemeen ook de meest verschillende oplossingen toegepast. In hoeverre het aantal oplossingen een goede indicator is (kan ook zijn dat er zeer flexibel met uitval kan worden omgegaan) is echter nog niet duidelijk. Buiten de in tabel 2.5 genoemde oplossingen werden er geen interessante andere oplossingen genoemd.

Door de aard van het basisonderwijs is de uitval van een leerkracht veel ingrijpender dan in de overige sectoren. De leerlingen in het basisonderwijs kun je niet zomaar vrij geven. Wanneer zij wel naar huis worden gestuurd heeft dit vaak vervelende consequenties voor de (werkende) ouders. Door uitval van de leerkracht vallen hele dagdelen weg in plaats van enkele uren zoals het geval is in VO of BVE. De noodzaak om snel een oplossing te vinden voor de uitval van een leerkracht is daarom groot in het primair onderwijs. Het relatief geringe percentage echte lesuitval moet dan ook gezien worden als het gevolg van een grote inspanning om voor een oplossing te zorgen. Het is dus niet juist om op grond van deze cijfers te concluderen dat omdat er vaak een oplossing wordt gevonden, er geen problemen met vervanging zijn in het primair onderwijs.

⁸ Een alternatieve verklaring is dat een deel van de directeuren alleen de code voor de eigen leerkracht heeft gebruikt en niet voor deze mogelijkheid heeft gekozen. De categorieën 'leerkracht eigen school' en 'verzilveren of opschorten ADV' zijn namelijk niet wederzijds uitsluitend. In een eventuele vervolgmeting zal ervoor gezorgd worden dat dit wel het geval is. Te denken valt aan een uitsplitsing van de categorie 'leerkracht eigen school' naar onderdelen met specifieke kenmerken.

2.3.6 Overige uitsplitsingen

Naast de eerder gegeven uitsplitsingen (reden en oplossing) is ook een uitsplitsing naar bijvoorbeeld bouw mogelijk (zie tabel 2.5). Omdat in de hier weergegeven analyse het aantal groepen niet gelijk verdeeld is over de categorieën is een zuivere vergelijking niet goed mogelijk. Wel kan uit de gegevens worden afgeleid dat er in de bovenbouw meer sprake is van afwezigheid dan in de onderbouw.

Tabel 2.3 Afwezigheid leerkracht uitgesplitst naar bouw

	Uren	Percentage
Onderbouw (groep 1,2 en 3)	350	29%
Middenbouw (groep 4 en 5)	355	29%
Bovenbouw (groep 6,7 en 8)	517	42%
Totaal*	1221	100%

* Het totaal aantal uren afwezigheid ligt hier lager dan in eerdere tabellen omdat op een van de WEC-scholen geen sprake was van onderbouw en bovenbouw en deze daarom niet is opgenomen in de analyse.

2.4 Interviewgegevens

2.4.1 Uitval algemeen

In tegenstelling tot het oorspronkelijke plan is in het PO besloten om met alle deelnemers een interview te houden. Als eerste werd er gevraagd naar uitval en vervanging op de betreffende school. De interviews bevestigden dat er grote verschillen bestaan tussen scholen wat uitval en de oplossingen betreft. Eén school had naast de reguliere ADV-vervanging soms wat kortdurend verzuim en kon dat zonder problemen vervangen. Een andere school had echter te maken met langdurige ziekte van de directeur en een kwart van de leerkrachten terwijl er bijna geen vervanger te vinden was.⁹ Voor de meeste onderzochte scholen geldt echter dat zij zich tussen deze twee extremen bevinden.

Op zeker vier scholen gaf men spontaan aan dat de problemen met verzuim en vervanging in het verleden veel groter waren. Voor de afname werden verschillende oorzaken of combinaties van oorzaken genoemd zoals minder verzuim, een verbeterde organisatie van de vervanging (bijvoorbeeld door inzet van een plusleerkracht in combinatie met een pool) en in sommige regio's het aantrekken van het aanbod van leerkrachten op de arbeidsmarkt. Een andere oorzaak, die bij minstens drie scholen een mogelijke rol speelde, was dat er sinds de tijd dat er uitvalproblemen waren een nieuwe directeur op de school was gekomen.

⁹ Op deze school hadden wij contact met de adjunct-directeur.

Administratie en inzicht uitval

Verlof en ziekteverzuim worden bij alle deelnemende scholen bijgehouden, omdat dit nodig is in het kader van de Wet verbetering poortwachter en de vervangingsgelden. Deze gegevens worden door veel scholen naar een administratiekantoor gezonden. Een deel van de scholen ontvangt jaarlijks een terugrapportage met daarin de verschillende verzuimcijfers.

De administratie beperkt zich, behoudens een enkele uitzondering, tot verzuim en verlof en wordt niet gebruikt om lesuitval mee bij te houden. Directeuren gaven echter aan dat zij een goed inzicht hebben in wat er speelt op de school en in welke groepen de lestijd of kwaliteit in het gedrang komt. Het is voor ons moeilijk te beoordelen of dit werkelijk het geval is. Dit zal ook afhangen van de omvang van de school, de omstandigheden op de school (bijvoorbeeld verzuim of beschikbaarheid vervanging) en de kwaliteit van de directie.

2.4.2 Oplossingen afwezigheid leerkracht

Bijna elke school heeft afspraken gemaakt over wat er gedaan moet worden bij vervanging. Op een deel van de scholen zijn alleen mondelinge afspraken gemaakt, op een ander deel zijn de afspraken in een protocol vastgelegd. In de praktijk zijn de gekozen oplossingen vaak sterk afhankelijk van de situatie. Dit is voor sommige directeuren de reden om geen protocol op te stellen.

Wanneer er wel een protocol is opgesteld worden hierin veelal de stappen beschreven die gezet worden om tot een oplossing te komen voor de open uren. Ook is soms beschreven welke oplossingen niet of beperkt worden toegepast (inzet directeur of IB-er) of het aantal dagen waarna de groep die naar huis gezonden wordt gaat rouleren. Een deel van de scholen heeft het protocol (gedeeltelijk) in de schoolgids opgenomen. Hierdoor krijgen ouders inzicht in de handelwijze van de school.

In aanvulling op eerder gepresenteerde meetgegevens, die betrekking hebben op een beperkte periode, is de directeuren in de interviews gevraagd om aan te geven welke verschillende oplossingen de school over een periode van ongeveer een jaar heeft toegepast (tabel 2.5).

Tabel 2.5 Oplossingen

	Aantal van de 12 scholen waar in het lopende schooljaar voor de oplossing gekozen is*
Leraar van de eigen school viel in	9
Vervanger viel in	9
ADV werd verzilverd/ opgeschort	8
Groepen samenvoegen/ leerlingen verdelen	7
Leerlingen zijn naar huis gestuurd	7
Remedial Teacher viel in	6
Directie viel in	5
Intern/ ambulant begeleider viel in	5
Stagiair viel in	4
LIO (leraar in opleiding) viel in	3
Inzet onderwijs- klassenassistent	3
Plusleraar viel in	2
Vakleerkracht viel in	0
Overig	1

* De enige bestuursvoorzitter in de selectie heeft de vragen beantwoord voor de verschillende scholen onder het betreffende bestuur en wordt geteld als een school.

Leerkrachten eigen school inzetten

Uit tabel 2.5 kunnen we afleiden dat vervanging door eigen personeel en het verzilveren van ADV, dat daar ook een vorm van is, door veel scholen is toegepast in het afgelopen jaar. Op de scholen die niet beschikken over een plusleerkracht wordt bij afwezigheid vaak als eerste gekeken of er binnen de school mogelijkheden zijn om de lessen op te vangen. Waar de mogelijkheid bestaat, wordt, zeker voor de korte termijn, gevraagd of de duo-leerkracht een groep kan vervangen. In sommige gevallen wordt de duo-leerkracht ook ingezet voor langdurige vervanging.

De uitbreiding van uren van deeltijders is een ideale oplossing voor de leerlingen. Deze leerkracht is vertrouwd met de school, de werkwijze en in het geval van de duo-leerkracht ook met de kinderen en hun voortgang. Het verzilveren of opschorten van ADV kwam uit de eerder gepresenteerde meetgegevens minder sterk naar voren, waarschijnlijk omdat er niet frequent gebruik van wordt gemaakt (er is maar een beperkt aantal ADV-dagen of omdat het in andere periodes vaker wordt ingezet dan in de meetperiode).

Uit de interviews met directeuren uit het speciaal onderwijs komt naar voren dat er vanwege de continuïteit en rust voor de leerlingenpopulatie en de geringe beschikbaarheid van kwalitatief goed vervangend personeel zo veel mogelijk met eigen mensen wordt gewerkt. In het uitbreiden van de taken van deeltijders, die vaak een goede reden hebben om in deeltijd te werken, schuilt volgens sommige directeuren wel het gevaar dat de vervangende leerkracht teveel belast wordt met de kans dat deze vervolgens zelf uitvalt (domino-effect).

Vervangers en plusleerkrachten

In een groot deel van de gevallen is het niet goed mogelijk om de vervanging met eigen personeel op te vangen. Wanneer vervanging door eigen personeel niet mogelijk of wenselijk is, worden er vervangers van buiten gezocht. Sommige scholen of besturen hebben hiervoor een eigen pool. Eén van de scholen heeft voor kortdurende vervanging bijvoorbeeld een pool van ouders met een onderwijsbevoegdheid. Een andere school heeft samen met vier andere scholen een vervangingspool met vervangers die maximaal 2 weken mogen invallen.

Bij de meeste geïnterviewden uit de meer stedelijke gebieden, met name uit de G4, is er geen vervangingspool, is de pool leeg of bieden de enkele beschikbare vervangers lage kwaliteit en stellen hoge eisen (bijvoorbeeld speciale werktijden, alleen onderbouw). Voor één van de scholen waren slechte ervaringen met onbekende vervangers een reden om uit te wijken naar andere oplossingen. Dat vervanging op sommige scholen een probleem is, blijkt ook uit de opmerking van een geïnterviewde die stelt dat het vinden van vervanging het vervelendste onderdeel van haar baan is. In de gebieden waar weinig vervangers via de pools beschikbaar zijn, moet men naar andere manieren zoeken. Veelal is men aangewezen op eigen kanalen en neemt men bijvoorbeeld (vaak vruchteloos) contact op met vervangers die men uit het verleden kent of mensen die eerder open gesolliciteerd hebben.

Een iets andere vorm van een vervangingspool is de plusleerkracht. Dit is een leerkracht die speciaal is aangesteld voor kortdurend vervangingswerk (minimaal 70%) en daarnaast additionele taken uitvoert. Bij de scholen in onze steekproef (een bestuur met 8 scholen en een aparte school onder een ander bestuur) is de plusleerkracht verbonden aan meerdere scholen. Op deze scholen moet er bij uitval van een leerkracht altijd eerst gekeken worden of er een plusleerkracht beschikbaar is. Pas wanneer dat niet of niet volledig mogelijk is, mogen de scholen een eigen oplossing zoeken binnen de school of de lijst met mogelijke vervangers raadplegen. In beide gevallen is er naast de plusleerkrachten ook een vervangerspool waar bijvoorbeeld uit geput kan worden voor ADV-vervanging.

Het bestuur geeft aan dat de vervanging goed geregeld is. Vervanging is goed te regelen omdat zowel het aanbod van leerkrachten is verbeterd (“Het is in deze regio moeilijk om een fulltimebaan te vinden”) en de structuur met de plusleerkracht en de pool sterk is verbeterd. Op de school loopt de vervanging over het algemeen goed, maar zijn er soms nog wel eens problemen met zwangerschapsverlof en met fulltime vervanging voor de bovenbouw. Eveneens leidt het verplicht inzetten van een plusleerkracht die in deeltijd werkt soms tot versnippering van de vervangende taak. In beide gevallen loopt vervanging mede door het gebruik van een plusleerkracht goed. Het is wel belangrijk op te merken dat de twee instellingen die in onze selectie werken met een plusleerkracht, zich niet in gebieden bevinden waar grote lerarentekorten heersen.

Groepen samenvoegen of verdelen

Een groot deel van de scholen verdeelt groepen wanneer er bij plotselinge ziekte geen vervanging kan worden gevonden. Op een van de deelnemende SBO-scholen is de wijze van opdelen vastgelegd en kinderen weten zelf naar welke groep ze moeten wanneer de leerkracht ziek is. Op deze school hanteren ze als richtlijn dat het opdelen niet langer mag duren dan drie dagen. De maximum duur is mede ingesteld omdat uit het team klachten kwamen over de mindere kwaliteit die de leerkrachten kunnen bieden wanneer het verdelen langer duurt. De extra belasting voor andere leerkrachten en groepen is voor sommige directeuren een reden om eerder groepen naar huis te sturen dan ze te verdelen. Sommige scholen zijn terughoudend met verdelen omdat bijvoorbeeld het gebouw zich er niet voor leent (verschillende locaties en verdiepingen) of omdat kinderen uit verschillende groepen niet goed met elkaar overweg kunnen. Dit laatste speelt vooral op scholen met gedragsgestoorde leerlingen.

Remedial teacher/Intern begeleider/Directeur

Op veel scholen wordt de RT-er, IB-er of de directeur alleen in noodgevallen ingezet. Een groot deel van de scholen is erg terughoudend met deze oplossingen omdat door de inzet van deze mensen mogelijk taken blijven liggen. Een aantal scholen heeft afgesproken dat bijvoorbeeld de directeur, remedial teacher of de intern begeleider geen vervanging doet. Op andere scholen wordt soms wél voor deze oplossing gekozen, omdat men het belang van dertig kinderen zwaarder vindt wegen dan het belang van enkele kinderen. De inzet is ook afhankelijk van de situatie. Op één van de scholen, met veel allochtone leerlingen, was relatief veel formatie, waardoor de remedial teachers en intern begeleider ook wel eens voor vervanging worden ingezet zonder dat de eigenlijke taken van deze personen direct gevaar liepen.

Stagiaires en LIO's

Op verschillende scholen worden LIO's of stagiaires in de eindfase van hun opleiding ingezet bij de vervanging. Ter illustratie geven wij hier een (extreem) voorbeeld van een school in een tekortregio. Op een van de onderzochte scholen werkten voorafgaand aan de meetperiode drie stagiaires (ingeschaald als klassenassistent) als vervanger voor langdurig afwezig. Op deze school werkten de stagiaires formeel onder begeleiding van een bevoegde leerkracht, maar in praktijk draaiden ze mee als volwaardige leerkrachten. Omdat het om laatstejaars ging, die de school goed kenden en een grote inzet toonden, was de onderwijskwaliteit niet in het geding volgens de geïnterviewde. Overigens had deze geïnterviewde grote moeite met de geringe verdiensten van deze vervangers en het probleem dat de formele verantwoordelijk niet goed was geregeld. Omdat de stagiaires minimaal drie dagen per week werkten betwijfelde de geïnterviewde ook of de stagiaires hun opleiding zouden afmaken. Door onder andere de inzet van een bovenschools vervanger is de inzet van de stagiaires nu niet meer structureel. Onder de deelnemende scholen is dit echter een uitzondering. Op andere scholen gaat het slechts om enkele gevallen.

Inzet les- of klassenassistent.

Een deel van de scholen heeft geen assistenten in dienst. Op de scholen waar wel met assistenten wordt gewerkt, worden zij slechts zelden ingezet om vervanging te doen. Wanneer het gebeurt, gaat het meestal om een zeer korte tijd (een paar uur) en onder begeleiding van een leerkracht, of het gaat om een klein groepje leerlingen. De meeste directeuren vinden dat de meeste assistenten niet geschikt zijn voor een hele groep te staan. Wel wordt door verschillende geïnterviewden aangegeven dat ‘meer handen in de klas’ grote voordelen heeft, omdat het zorgt voor werkdrukverlichting. Ook kan de assistent bij eventuele vervanging voor continuïteit zorgen.

Groepen naar huis

Op een groot deel van de onderzochte scholen is in het afgelopen jaar wel eens een groep naar huis gezonden. Dat het niet vaak gebeurt, kan worden afgeleid uit het geringe voorkomen in de verzamelde uitvalgegevens en wordt bevestigd in de interviews. Op basis van de schattingen van directeuren van scholen waar groepen naar huis zijn gezonden komen we gemiddeld op vier dagen voor de gehele school.¹⁰ Er is echter grote variatie, op de meeste scholen komt het enkele keren voor en op een paar wat vaker.

Verschillende scholen in de steekproef gaven aan dat het naar huis sturen vooral twee jaar geleden speelde. Dit is mogelijk toe te schrijven aan toeval (aantal uitvallende leerkrachten), maar volgens de directeuren speelde ook de beschikbaarheid van vervanging en de organisatie van het vervangen een rol. Op basis van de huidige gegevens kan echter niets gezegd worden in hoeverre de situatie in de afgelopen jaren veranderd is.

De houding ten aanzien van het naar huis sturen van groepen lijkt per school te verschillen. Sommige scholen sturen een groep makkelijker naar huis dan andere scholen. Op sommige scholen worden groepen eerder naar huis gezonden dan verdeeld. Een belangrijke overweging hierbij is het negatieve effect (meer onrust en minder inhoudelijke kwaliteit) van verdelen, op zowel de groep die verdeeld wordt als op de groepen waarover de leerlingen verdeeld worden. Overigens gaat het dan vaak om relatief kort periodes (enkele dagen).

Op verschillende scholen geldt als regel dat leerlingen naar huis worden gezonden wanneer er twee leerkrachten tegelijk ziek zijn en er geen vervanging kan worden gevonden. De veelgebruikte term ‘naar huis sturen’ is enigszins misleidend, omdat het vaak gaat om ‘thuis blijven’. Op de meeste scholen wordt er op de eerste dag van het verzuim nog voor een noodoplossing gezorgd en wordt bij de ouders van de betreffende groep aangekondigd dat er de

¹⁰ Bij de school die verbonden is aan de justitiële inrichting, komt het naar de groep sturen, een equivalent van naar huis sturen, vaker voor dan bij de overige scholen. Om deze reden is deze school niet meegenomen in de berekening van dit gemiddelde.

volgende dag geen school is. Voor kinderen van wie de ouders geen mogelijkheid zien om het kind thuis op te vangen wordt de mogelijkheid geboden om toch op school te komen. Op de scholen waar dit speelde ging dit vaak om enkele kinderen, die dan in een andere klas werden opgevangen.

2.4.3 Kwaliteit van onderwijs

Onderwijskwaliteit

Verskillende directeuren gaven aan dat vervanging altijd leidt tot meer onrust en daarmee altijd een negatieve invloed heeft op de onderwijskwaliteit. Met name de zwakkere leerlingen zijn hier de dupe van, omdat er vaak minder tijd voor ze is bij vervanging. In hoeverre er sprake is van een negatief effect, is sterk afhankelijk van de gekozen oplossing en van de invaller die voor de groep staat. Eén van de directeuren stelt dat er bij vervanging voor wordt gezorgd dat de kerntaken doorgaan. Dit heeft wel als gevolg dat vakken die buiten de kerntaken vallen (bijvoorbeeld wereldoriëntatie) soms niet helemaal af zijn aan het einde van het jaar. Ter illustratie: deze directeur schatte, dat bij een klas waarvoor het drie maanden duurde voordat er een structurele oplossing voor een langdurig verzuim was gevonden, 95 procent van het oorspronkelijk kwaliteitsniveau behaald zou worden.

De enige situatie waarin verschillende directeuren zich zorgen maken over de onderwijskwaliteit, is de situatie waarin er sprake is van langdurige afwezigheid en veel verschillende oplossingen en vervangers. Op een school waar dit speelt zei de directeur dat er door de wisselingen meer onrust ontstaat en dat de kinderen minder feedback krijgen. Hij zei: “Je kunt aan de kinderen merken dat ze minder plezier in school hebben en minder ijverig zijn.”

Overigens is dit een uitzondering, in de meeste gevallen geven de directeuren aan dat het kwaliteitsverlies ten gevolge van lesuitval en vervanging beperkt is. Niet iedereen spreekt zich hierover uit, enkele directeuren gaven aan dat zij niet goed konden inschatten in hoeverre er sprake is van kwaliteitsverlies, omdat kwaliteit zo moeilijk is te meten.

Klagen ouders

Veel schooldirecteuren gaven aan dat er niet door ouders geklaagd werd over uitval of vervanging. Op een school waar sprake was van redelijk veel uitval en vervanging werd soms wel door ouders geklaagd. Een van de directeuren gaf aan dat bij het verdelen van groepen de ouders soms heel overdreven reageren, terwijl de kinderen het helemaal niet erg lijken te vinden. In sommige gevallen wordt ook verwezen naar de waardering die ouders hebben dat de school oplossingen weet te vinden.

Beperken kwaliteitsverlies

Om de schade van plotselinge uitval te voorkomen probeert een groot deel van de scholen het onderwijs zo in te richten dat bij eventuele (kortdurende) vervanging duidelijk is wat er gebeuren moet. Dit gebeurt bijvoorbeeld door een logboek bij te houden waarin de voortgang op de verschillende onderdelen (rekenen, taal et cetera) wordt bijgehouden. Meestal is dit een onderdeel van de klassenmap waarin naast het logboek ook andere zaken zijn opgenomen, zoals een namenlijst, een weekplanner en wetenswaardigheden over de groep. Ook moet op een deel van de scholen de leerkracht de lessen voor de volgende dag zodanig voorbereiden dat een eventuele vervanger de lessen eenvoudig kan overnemen.

Wettelijk verplichte leertijd

Bijna¹¹ alle geïnterviewden geven aan dat zij (op papier) de wettelijk verplichte leertijd halen.¹² Overigens twijfelen sommige directeurs wel aan de effectiviteit van een deel van de uren. Een van hen stelt: “de wettelijke leertijd haal je in praktijk nooit.” Op sommige scholen wordt ervoor gekozen de leerlingen eerst tot rust te laten komen voordat er met bijvoorbeeld taal of rekenen kan worden begonnen. Ook zaken als het vieren van verjaardagen drukt de effectieve leertijd. In dit vooronderzoek is niet systematisch onderzocht welke roosters scholen hanteren, wat hun overwegingen daarvoor zijn en welke gevolgen dit heeft voor bijvoorbeeld het halen van de wettelijk verplichte leertijd. Mogelijk kan hier meer aandacht aan worden besteed in het vervolgonderzoek.

2.4.4 Beleid en uitval

We onderscheiden hier drie soorten beleid. Vervangingsbeleid, verzuimbeleid en personeelsbeleid. Onder vervangingsbeleid verstaan we beleid dat betrekking heeft op de organisatie van vervanging en de keuze voor bepaalde oplossingen. Deze vorm van beleid is al aan de orde geweest. Uit de meetgegevens en gesprekken komt naar voren dat de keuze voor een bepaalde oplossing voor een groot deel wordt bepaald door de omstandigheden. Voor het aanstellen van een plusleerkracht moeten bijvoorbeeld wel de middelen en kandidaten beschikbaar zijn. Bij de keuze voor een oplossing wordt naast de beschikbaarheid van oplossingen ook rekening gehouden met het behoud van de kwaliteit voor de groep (liefst een vervanger die bekend is met de groep) en individuele leerlingen (daarom geen inzet RT of IB), de belasting voor de leerkrachten (terughoudend met opplussen deeltijders) en de kwaliteit

¹¹ De school die is verbonden aan de justitiële jeugdinrichting haalt de wettelijke leertijd waarschijnlijk niet omdat leerlingen soms naar de rechtbank moeten of in de isoleercel zitten. Voor een deel van de leerlingen is het ook niet goed te beoordelen, omdat ze maar een beperkte tijd in de inrichting zitten. Deze school heeft over dit onderwerp al meerdere discussies met de Onderwijsinspectie gevoerd.

¹² Dit wordt bevestigd in de RST- of IST-rapportages van de Onderwijsinspectie van de betreffende scholen. Van enkele scholen was geen rapportage beschikbaar. Naast gegevens over de leertijd is om een indruk van de school te krijgen ook gekeken naar andere relevante informatie in deze rapportages.

van de school als geheel (geen directielid). Uit dit vooronderzoek blijkt verder dat men bijna altijd met (varianten van) reeds bekende oplossingen werkt, die ook genoemd worden in bijvoorbeeld de arbeidsmarktbarometers of het recent door het IVA uitgevoerde onderzoek.¹³ Een recept voor een goede vervangingsprocedure is, mede door de specifieke omstandigheden waarin de school verkeert, niet te geven. Hoewel de keuze voor een oplossing situatieafhankelijk kan zijn, geldt dit minder voor manieren om plotseling verzuim op te vangen. Om vervanging goed te laten verlopen kan worden geanticipeerd op plotseling verzuim. Dit kan bijvoorbeeld door de leerkracht de lessen zo te laten voorbereiden dat een eventuele vervanger deze kan overnemen. Ook de documentatie in de klassenmap kan de vervanger helpen. Directeuren geven echter aan dat deze oplossingen vooral voor de korte termijn een oplossing bieden.

Naast uitvalspecifiek beleid is ook in ruimere zin naar beleid gevraagd, waarbij directeuren vaak spraken over verzuim- en personeelsbeleid. Bijna alle directeuren geven aan dat beleid invloed kan hebben op verzuim. Wel waarschuwen een aantal directeuren dat de invloed niet overdreven moet worden, omdat de school bijvoorbeeld weinig kan doen aan puur fysieke klachten. Ook vinden zij dat er niet alleen naar het beleid van de school moet worden gekeken maar ook naar de houding van de leerkracht. Op een andere deelnemende school werd opgemerkt dat beleid het verzuim (op korte termijn) niet kan verlagen, omdat de leerkrachten er onder alle omstandigheden doorwerken.

De directrice van deze school moet leerkrachten soms naar huis sturen omdat zij eigenlijk te ziek zijn om te werken. Dat dit vaker gebeurt in het onderwijs bleek ook uit een onderzoek naar arbo-dienstverlening in het primair onderwijs.¹⁴ Uit de gesprekken met bedrijfsartsen en andere medewerkers van arbo-diensten kwam naar voren dat, in vergelijking met andere sectoren, mensen uit het onderwijs vaak langer doorlopen met klachten en daardoor met ernstiger klachten binnenkomen op het spreekuur. Het gaat hier met name om leerkrachten in het primair onderwijs, die zich verantwoordelijk voelen voor 'hun' groep.

Zoals ook eerder gesteld, erkennen veel directeuren dat personeelsbeleid invloed heeft op de mate van verzuim. Het maken van goede afspraken over de taakverdeling in het team kan bijvoorbeeld van groot belang zijn. Anderen verwezen naar het arbobeleid, overleg met de arbo-dienst, het houden van verzuimgesprekken of het gebruik van instrumenten en de preventie-subsidie van het Vervangingsfonds. Eén van de directeuren gaf aan dat hij de ervaring had dat lesuitval toch vaak voortkomt uit stress, door bijvoorbeeld vernieuwing en verandering.

¹³ Kools, Q., Hoogenberg, I. en L. Sontag (2002). Invallen voor uitval. Een onderzoek naar ad-hoc oplossingen voor vervangingsproblematiek in het primair onderwijs. IVA: Tilburg.

¹⁴ Dekker, B. en S.W. van der Ploeg (2004). Arbodienstverlening in het primair en voortgezet onderwijs: tweede meting. Nog niet gepubliceerd.

Naast het beleid kan in zijn ogen de uitval vooral ook beperkt worden door het uitspreken van waardering, het streven naar een goede samenwerking en openheid in de organisatie. Integraal personeelsbeleid (IPB) is op veel scholen nog in de ontwikkelingsfase. Sommige scholen zijn vrij ver, terwijl het bij andere nog in de kinderschoenen staat. Ook de houding ten opzichte van IPB is verschillend. Sommige directeurs zijn enthousiast terwijl het door anderen een ‘hype’ genoemd wordt. De vertaling van de theorie naar de praktijk vinden zij erg lastig.

Beleid aangaande lesuitval wordt in grote mate bepaald door verzuim. Helaas is verzuim niet altijd eenduidig te herleiden tot een oorzaak. De geïnterviewde bestuursvoorzitter gaf als voorbeeld dat binnen zijn bestuur de school met de meeste spanningen het laagste verzuim kende. De laatste jaren komt er, mede onder invloed van de Wet verbetering poortwachter, ook in het primair onderwijs steeds meer aandacht voor verzuimbeleid. De relatie tussen verzuim- en personeelsbeleid en daadwerkelijk verzuim is zeer complex en kan hier niet worden beantwoord. In deze beperkte groep van scholen die op essentiële punten verschillen kunnen we dan ook geen duidelijke patronen herkennen die een verband aangeven tussen beleid, verzuim en het omgaan met vervanging en lesuitval.

Scholen met experimentele organisatievormen

Een van de doelstellingen van het onderzoek was om na te gaan in hoeverre de organisatie van de school van invloed is op de wijze van het oplossen van verzuim. Vanwege de kleine onderzoeksgroep in deze tweede fase zijn de bevindingen beperkt en niet goed generaliseerbaar. De geïnterviewden die wij spraken over de plusleerkracht zijn zeer tevreden. Bij deze werkwijze is er makkelijk een vervanger beschikbaar die de school goed kent. Wat betreft de TOM-school zagen wij dat het teamonderwijs, in deze fase op deze school, niet direct een oplossing bood voor vervangingsproblemen. Een belangrijke reden hiervoor is dat de extra assistenten niet kunnen worden ingezet als groepsleerkracht, waardoor verzuim net als bij niet-TOM-scholen moet worden opgelost. Op basis van de gesprekken vermoeden we wel dat scholen waar meer in deeltijd gewerkt wordt (veel duobanen), makkelijker voor vervanging kunnen zorgen. Dit kunnen we echter niet cijfermatig onderbouwen en kan mogelijk meer systematisch worden onderzocht in het vervolgonderzoek.

Overigens merkten twee geïnterviewde directeurs op, dat in de groepen met duo's het verzuim hoger lag dan in de andere groepen. Op verschillende andere scholen met duo's was er volgens de directeur geen sprake van dit neveneffect. Wanneer we de eerder genoemde constatering van de bedrijfsartsen in gedachten houden, hoeft het eerdere ziekmelden overigens niet per definitie een negatief gevolg te zijn van de beschikbaarheid van een vervanger die de groep goed kent.

2.5 Conclusies

Tot slot zullen we de in hoofdstuk 1 beschreven onderzoeksvragen kort beantwoorden.

Omvang van de afwezigheid van de reguliere leerkracht

In deze proefmeting was de reguliere leerkracht gemiddeld 14 procent van de lesuren afwezig. Dit percentage varieerde van 0 tot en met 28 procent. In meer dan driekwart van de uren was ziekte de reden voor de afwezigheid. Ook verlof zorgde voor een aanzienlijk deel van de te vervangen uren. Afwezigheid ten gevolge van scholing of organisatorische zaken werd bijna niet gerapporteerd. Bij de interpretatie van dit cijfer moet men overigens wel bedenken dat het gaat om een cijfer dat is gebaseerd op een niet-representatieve steekproef van 12 scholen. Wanneer men werkelijk goed inzicht wil krijgen in de omvang van echte en grijze lesuitval is een representatieve (voor bijvoorbeeld regio, leerlingenaantal, leerlingenpopulatie, schooltype) steekproef noodzakelijk. Bij een grotere omvang kan er ook beter worden gekeken naar de samenhang van bepaalde kenmerken met de lesuitval.

Oplossingen om lesuitval te voorkomen

Lesuitval, in de vorm van het naar huis zenden van leerlingen, komt relatief weinig voor in deze meting (ongeveer 1 op de 1000 lesuren). In veel gevallen lossen de scholen de afwezigheid van de leerkracht op door vervangers of leerkrachten in te zetten. Voor de korte termijn wordt ook het verdelen van groepen door veel scholen toegepast. Op een deel van de scholen worden ook bijna afgestudeerde PABO-studenten ingezet als vervanger.

Met de inzet van de remedial teacher, intern begeleider en directeur is men op de meeste deelnemende scholen terughoudend, vanwege de negatieve gevolgen voor de eigenlijke taken die deze mensen uitvoeren. Onderwijsassistenten worden niet als vervanger ingezet en begeleiden hoogstens kleine groepjes leerlingen voor een korte duur. Bij de onderzochte groep scholen vindt men de assistenten niet voldoende gekwalificeerd om een groep over te nemen. Op veel scholen zijn afspraken gemaakt over de keuze voor de verschillende oplossingen en in sommige gevallen is dit ook vastgelegd in een protocol.

De meeste directieleden gaven aan dat de afwezigheid van de leerkracht in de meeste gevallen leidt tot meer onrust, maar dat het kwaliteitsverlies, zeker op de lange termijn, beperkt is. Het verlies aan kwaliteit hangt af van de gekozen oplossing en de vervanger. Het grootste gevaar voor de kwaliteit is langdurige vervanging, indien het lang duurt voordat er een stabiele oplossing is gevonden en er ondertussen veel wisselende oplossingen zijn toegepast. Op de onderzochte scholen komt dit echter weinig voor.

Om de vervanging zo goed mogelijk te laten verlopen, wordt op een deel van de scholen de voortgang en wetenswaardigheden van de groep bijgehouden of worden de lessen zo voorbereid dat deze eenvoudig kunnen worden overgenomen. Deze maatregelen hebben echter betrekking op een korte tijd en vormen geen langetermijnoplossing bij langdurig verzuim.

Samenhang met onderwijsconcept

De twaalf scholen die aan deze voormeting hebben meegewerkt verschillen op veel kenmerken van elkaar. Zij verschillen in de plaats van vestiging, de hoeveelheid formatie, het aantal deeltijders, de leerlingenpopulatie (zowel achterstandsleerlingen als leerlingen met gedragsproblemen) en de kwaliteit van de directie. Al deze en eventuele andere kenmerken kunnen een invloed hebben op het verzuim en de (mogelijke) oplossingen hiervoor. Door de zeer grote verscheidenheid aan invloeden en de beperkte onderzoeksgroep kunnen op basis van deze voormeting geen eenduidige en generaliseerbare conclusies worden getrokken over de complexe relatie tussen het onderwijsconcept, het verzuim en de wijze waarop wordt omgegaan met lesuitval. Wel zijn er aanwijzingen dat de plusleerkracht, in combinatie met een pool voor ADV en langdurige vervanging, een uitkomst biedt voor vervangingsproblemen. Tevens zorgen zij voor veel rust. Deze oplossingen zijn echter sterk afhankelijk van het aantal beschikbare kandidaten en dat is nu juist het probleem in sommige gebieden.

Afwijkingen tussen registratie directie en ouders

Uitval die door ouders gemeld wordt, wordt ook gemeld door directeuren. Het omgekeerde is echter niet altijd het geval, want tweederde van de uren waarbij sprake was van afwezigheid van de reguliere leerkracht, wordt niet gemeld door de ouders. De onderrapportage van ouders is waarschijnlijk het gevolg van de indirecte manier waarop ouders met de school te maken hebben en de vertrouwdheid met de vervanger, waardoor ze deze niet meer als vervanger aanmerken. Op basis van deze uitkomst concluderen wij dat in het primair onderwijs bij een vervolgonderzoek kan worden volstaan met een directiemeting.

3 VOORTGEZET ONDERWIJS

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk bespreken we aard en omvang van de ‘echte’ en ‘grijze’ lesuitval in het voortgezet onderwijs. Het hoofdstuk begint met een beschrijving van de opzet van het onderdeel van het onderzoek in het VO. Daarna bespreken we de omvang van de lesuitval op de scholen die aan het onderzoek hebben meegewerkt. We gaan in op de maatregelen die scholen nemen om echte lesuitval te voorkomen en de effecten van deze maatregelen. Daarbij behandelen we onder meer de rol die een actief personeelsbeleid kan spelen in het voorkomen van lesuitval. Vervolgens staan we stil bij de gevolgen die lesuitval kan hebben voor de kwaliteit van het onderwijs.

3.2 Opzet van de meting van lesuitval in het VO

3.2.1 Selectie van de scholen

Voor het werven van scholen voor het onderzoek hebben we een lijst samengesteld met scholen die we wilden benaderen. De lijst met scholen is zo opgesteld dat we zowel scholen uit risicogroepen¹ benaderen als scholen waar mogelijk andere oplossingen voor lesuitval toegepast worden. Op de lijst stonden onder meer scholen die deelnemen aan het project ‘Lesgeven anders organiseren’.² Verder stonden er scholen uit het bestand van de arbeidsmarktbarometer (VO, derde kwartaal 2003) op de lijst. Het ging daarbij om scholen die met onvervulde vervangingsvacatures te kampen hadden en die lesuitval of alternatieve opvang als een van de oplossingen noemden. De lijst is aangevuld met een aantal scholen uit de G4 en met scholen met een VMBO-afdeling. Bij het benaderen van scholen hebben we er opgelet dat alle schooltypen (VMBO, Havo en VWO) in het onderzoek vertegenwoordigd zijn, dat er een VSO-school bij het onderzoek betrokken is en dat er een redelijke spreiding van de scholen over het land is.

De bereidheid van de scholen om mee te werken aan het onderzoek was verrassend groot, hoewel de periode van het jaar niet gunstig was om een onderzoek naar lesuitval uit te zetten. Scholen waren druk bezig met de voorbereiding van de examens, in het VMBO werden praktijkexamens afgenomen en verschillende roostermakers zouden in de onderzoeksperiode het rooster van het komende schooljaar onder handen nemen. Slechts een enkele school was niet

¹ Uit literatuur blijkt dat VMBO-scholen en scholen in de G4 als risicogroepen beschouwd worden.

² Enigszins vergelijkbaar met TOM-scholen in het PO.

bereid om mee te werken. De redenen die daarvoor werden aangegeven waren dat de school-directie geen tijd in het onderzoek wilde steken of niet bereid was om de gezochte informatie te geven. Vaak was het probleem ook dat de informatie bij de scholen over verschillende personen verspreid was en het niet eenvoudig was om de benodigde informatie bij elkaar te brengen.

Aangezien de scholen toestemming moesten geven om de gegevens over lesuitval naar buiten te brengen, hebben we in eerste instantie contact gezocht met de directie van een school. Wanneer deze instemde met het verstrekken van de gegevens, hebben we dit afgestemd met de roostermakers van de school. Een en ander betekende wel dat het contact met de school vaak over verschillende schijven liep en dat er vrij veel tijd overheen ging voor de scholen hun medewerking definitief toezegden. Uiteindelijk hebben we dertien scholen in het VO bereid gevonden om aan dit deel van het onderzoek mee te werken.

3.2.2 Meting lesuitval onder scholen

De scholen die meewerkten aan het onderzoek moesten gegevens kunnen leveren over het uur dat niet doorging door de afwezigheid van een docent. We wilden weten welk vak uitviel, welke klas dat betrof, welk lesuur, de reden waarom de les uitviel en de oplossing die de school daarvoor trof. Aangezien we niet alleen geïnteresseerd zijn in ‘echte’ lesuitval (i.e. uren die de leerlingen vrij krijgen), maar ook in ‘grijze’ lesuitval (lessen die op een andere manier zijn doorgegaan dan gepland, bijvoorbeeld door inzet van een vervanger voor de klas of door zelfstandig werk) komt het erop neer dat we feitelijk hebben gevraagd naar de roosterwijzigingen. Deze zijn aangevuld met de oorzaak voor de roosterwijziging.

We hebben de scholen gevraagd de informatie te leveren op een manier die aansluit bij de wijze waarop zij lesuitval registreren. Daarbij speelden twee overwegingen:

- de belasting voor de scholen zoveel mogelijk beperken;
- inzicht krijgen in de manier waarop de scholen lesuitval (en dan vooral oorzaken en oplossingen) bijhouden.

Er zijn grote verschillen in de manier waarop scholen lesuitval bijhouden. Het varieert van deels nog handmatig tot volledig gedigitaliseerd.³ De gegevens werden door de school per fax of per mail aangeleverd. In de beginfase betekende dat wel dat we regelmatig met de scholen moesten overleggen over de aanlevering van informatie en de wijze waarop we de

³ In Nederland zijn verschillende roosterprogramma's in omloop. Het meest gebruikte programma is de *Vervangingsplanning* van Untis. In het vo maken 310 scholen gebruik van dit programma, hetgeen neerkomt op ongeveer 40 procent van de scholen in het vo. In dit programma kunnen de scholen alle gevraagde gegevens over lesuitval bijhouden.

gegevens moesten interpreteren. Deze gesprekken vormden een aanvullende bron van informatie over de manier waarop de scholen omgaan met lesuitval.

De gegevens over lesuitval in het VO zijn uiteindelijk verzameld bij dertien scholen. Eén van deze scholen is een school voor VSO. De andere twaalf scholen omvatten vier scholen voor VMBO (categoraal), drie scholengemeenschappen voor Havo en VWO en vijf bredescholengemeenschappen (VMBO, Havo en VWO). Zeven scholen hebben de gegevens vanaf week 16 gestuurd, vijf scholen zijn daarmee vanaf week 17 begonnen en één school levert de gegevens vanaf de meivakantie (week 20). Van twee scholen hebben we gegevens over de laatste week niet meer op tijd gekregen om nog te kunnen verwerken. Op deze manier hebben we gegevens verzameld over in totaal 62 weken, hetgeen neerkomt op een gemiddelde van bijna vijf weken per school.

De gegevens over lesuitval zijn in verschillende vormen door de scholen aan ons geleverd. Van de dertien scholen leverden er elf goed vergelijkbare gegevens⁴, één school leverde de gegevens niet op klassenniveau, maar op leerjaarniveau (waaruit wel duidelijk wordt wat de oorzaken van uitval zijn en in welke mate uitval voorkomt), de laatste school (de VSO-school) leverde gegevens op een manier die vergelijkbaar is met de aanlevering van gegevens van de scholen uit het PO.

Met respondenten⁵ van zes scholen is er een uitgebreid interview gevoerd. Drie interviews hebben op school plaatsgevonden (face-to-face) en drie interviews zijn telefonisch afgenomen. Alle interviews duurden gemiddeld ruim een half uur en zijn afgenomen aan de hand van een gestructureerde itemlijst.⁶

3.2.3 Meting lesuitval onder de leerlingen

We hebben drie scholen gezocht waar we een aantal leerlingen bij het onderzoek konden betrekken. Leerlingen uit eindexamenklassen konden, gezien de periode waarin het onderzoek plaatsvond, niet meer meedoen. Voor twee van de scholen bleek het geen probleem om tien van de door ons gevraagde vijftien leerlingen te vragen om mee te werken aan het onderzoek. Een derde school haakte na herhaaldelijke eerdere toezeggingen op het laatste moment af. Het bleek toen niet meer mogelijk om op korte termijn een school te vinden waarvan leerlingen nog tijdens de onderzoeksperiode mee konden doen.

⁴ Een voorbeeld van een uitdraai van een digitaal aangeleverd bestand is te vinden in bijlage 3.

⁵ Functies van de respondenten zijn algemeen directeur, locatie- of afdelingsleider en directeur personeelszaken.

⁶ Deze itemlijst is opgenomen als bijlage 4.

De leerlingen hebben de lesuitval wekelijks in een door RvB ontwikkeld webformulier ingevoerd. Een klein deel van hen ondervond problemen bij het inloggen op het webformulier. De meeste van deze leerlingen leverde de gegevens over lesuitval via de mail, zodat de onderzoeker deze kon invoeren. Aan het einde van de periode is de onderzoeker op school langs gegaan en heeft een groot deel van deze leerlingen gesproken. Zo is ook nog enige kwalitatieve informatie over de gevolgen van lesuitval op de kwaliteit van het onderwijs verzameld onder de leerlingen.

3.3 Analyse kwantitatieve gegevens lesuitval VO

3.3.1 Inleiding

Uit de korte beschrijving van de selectie van de scholen mag duidelijk zijn dat er voor dit deel van het onderzoek geen representatieve steekproef is getrokken. In een aantal gevallen is er juist gekozen voor scholen met relatief grote kans op verzuim. De onderzoeksgroep behelst bovendien een kleine groep scholen, die sterk variëren in de mate waarin uitval op school voorkomt, zodat gegevens van een enkele school grote invloed kunnen hebben op de resultaten. Een en ander betekent dat de gepresenteerde cijfers *niet* als indicatief kunnen worden gezien voor *alle* VO-scholen in Nederland.

In het vervolg van deze paragraaf buigen we ons over de vraag wat de aard en omvang is van echte en “grijze” lesuitval. Er is sprake van lesuitval wanneer een ingeroosterde les door de afwezigheid van een docent niet doorgaat. Wanneer deze les niet ingehaald of op een andere manier gegeven wordt, spreken we van ‘echte’ lesuitval. We spreken van ‘grijze’ lesuitval wanneer de school een ander oplossing weet te treffen. In onze definitie⁷ komt lesuitval binnen het VO praktisch gezien neer op vrijwel alle roosterwijzigingen, met uitzondering van de lokaalwijzigingen en deelname van een klas aan lesvervangende activiteiten.

3.3.2 Omvang lesuitval bij de scholen in het VO

Om een indruk te krijgen waar we het over hebben wanneer we over lesuitval praten is het belangrijk om inzicht te hebben in de *omvang* van de lesuitval in het voortgezet onderwijs. De omvang van de lesuitval is berekend door het aantal uitgevallen uren als percentage te berekenen van het totaal aantal aangeboden lesuren⁸ in de periode dat de scholen de lesuitval voor ons hebben bijgehouden.

⁷ Voor de definiëring van lesuitval zie paragraaf 1.3 (blz. 4-6).

⁸ Daarvoor hebben we voor iedere school eerst het aantal lesuren per week berekend door het aantal klassen per leerjaar te vermenigvuldigen met het aantal lesuren dat deze klassen per week aangeboden krijgen volgens het rooster. De uitkomst van deze vermenigvuldiging hebben we vervolgens vermenigvuldigd met het aantal weken dat de school gegevens verstrekt heeft. Het totaal aantal lesuren is de som van het aantal lesuren per school.

Het totaal aantal lesuren hebben we berekend voor de eerste twee leerjaren en het derde tot en met vijfde leerjaar. Bij de berekening van het totaal aantal lesuren in de laatste leerjaren hebben we ons beperkt tot de klassen die *geen* eindexamen doen, dat wil zeggen 3 VMBO, 3 en 4 Havo en 3, 4 en 5 VWO. Leerlingen in de hogere klassen hebben een individueel rooster, waarbij het aantal lesuren afhankelijk is van het vakkenpakket dat zij volgen, daarom zijn we voor deze klassen uitgegaan van een gemiddeld aantal lesuren per week.

De eindexamenklassen (4 VMBO, 5 Havo en 6 VWO) hebben we buiten beschouwing gelaten. In de onderzoeksperiode vond het centraal schriftelijk plaats. Voordat dit begon volgde een deel van de leerlingen van deze klassen het (in sommige gevallen aangepaste) lesrooster, had een deel van hen (deels) vrij en deed een deel praktijkexamens (VMBO). Een en ander betekende dat we met zoveel factoren rekening moesten houden, dat een nauwkeurige schatting nagenoeg onmogelijk was. De omvang van de lesuitval van de enige VSO-school hebben we op dezelfde manier berekend als bij de scholen in het PO.

In de cijfers hebben we geen uitsplitsing gemaakt tussen echte en grijze uitval. De reden daarvoor is dat afwezigheid van een docent in het VO in veel gevallen leidt tot het uitvallen van het lesuur, dus tot echte lesuitval. Later in deze paragraaf laten we zien dat dat bij deze scholen, in deze periode, voor bijna 90 procent van de uitval geldt (zie tabel 3.6, blz. 45). Op de enige VSO-school in de onderzoeksgroep wordt lesuitval vrijwel altijd opgevangen door een vervanger of door het verdelen van de groep over andere groepen, waardoor we het in dit geval wel hebben over grijze uitval.

De gemiddelde omvang van de lesuitval in de eerste twee leerjaren van de VO-scholen uit de onderzoeksgroep is acht procent (tabel 3.1). De omvang van de lesuitval verschilt sterk per school, het percentage beweegt zich tussen 2,5 procent en zestien procent. De omvang van de lesuitval in de eerste twee klassen van het VMBO is daarbij iets groter dan de omvang van de lesuitval in de andere klassen in de onderbouw (brugklas, Havo en VWO). Verder zien we tussen de VMBO-scholen en bredescholengemeenschappen (VMBO, Havo en VWO) geen grote verschillen, bij beide schooltypen zijn er scholen die veel en scholen die minder lesuitval kennen. De grote schommelingen zijn grotendeels terug te brengen tot de vraag in hoeverre de scholen rekening houden met de werkweken en de andere activiteiten die tot erg veel uitval kunnen leiden. Scholen die in deze periode bijvoorbeeld gebruik maken van een aangepast rooster kennen minder lesuitval dan scholen die dat niet doen. Ten slotte bleken de kleinere scholen die aan het onderzoek meewerken minder lesuitval te kennen dan de grote scholen uit de onderzoeksgroep.

In het derde tot met vijfde leerjaar is de gemiddelde omvang van de lesuitval zeven procent en ligt daarmee wat lager dan bij de eerste twee leerjaren. Deels is dat verklaarbaar door het

gegeven dat bovenbouwgroepen van een aantal scholen op werkweek waren. Formeel zijn de klassen dan met een lesvervangende activiteit bezig waarbij geen lesuitval voorkomt. We zien ook bij de omvang van de lesuitval in deze leerjaren grote verschillen tussen de deelnemende scholen. We kunnen bovendien vaststellen dat de scholen die bij de lagere leerjaren minder (of meer) lesuitval kennen, ook bij de hogere leerjaren vrijwel altijd minder (of meer) lesuitval laten zien.

De VSO-school ten slotte kende in de onderzoeksperiode een lesuitval van ruim één procent. Volgens de respondent van deze school was dat niet representatief, over het jaar genomen kent de school gemiddeld meer verzuim en dus meer lesuitval.

Tabel 3.1 Afwezigheid reguliere docent (absoluut en ten opzichte periodetotaal school)*

	Aantal scholen	Absoluut aantal uren	Aandeel op periodetotaal
Leerjaar 1 en 2	11 ⁹	2286	8,0%
• VMBO (exclusief brugklas)	6	841	9,2%
• Brugklas, Havo, vwo	7	1445	7,5%
Leerjaar 3, 4 en 5	11	2106	7,1%
Totaal vo (klas 1-5)	12	4713	7,7%
Vso	1	5,5	1,3%

* Nota bene: deze tabel geeft de resultaten weer van de onderzochte 13 scholen en geeft door de wijze van selectie *geen* representatief beeld van de landelijke situatie.

Waarschijnlijk is er sprake van lichte (dus beperkte) onderrapportage van lesuitval. Verschillende respondenten (zowel directieleden als roostermakers) merken op dat lesuitval door langdurig verzuim van een docent waarvoor geen vervanging wordt gevonden niet altijd terug te zien is in het lesrooster. Uitval wordt dan meestal over een aantal groepen verdeeld volgens de “kaasschaafmethode”, ook wel “verdunning” genoemd. Dit houdt in dat een vak bijvoorbeeld nog maar twee uur per week aan een klas gegeven wordt in plaats van de drie uur die voor het vak staat. Deze vorm van lesuitval is daarmee ook voor de school zelf moeilijker traceerbaar geworden, maar de respondenten menen dat het gebruik van de kaasschaafmethode relatief gezien weinig lesuitval oplevert.¹⁰

⁹ Bij de berekening van de uren van de eerste twee leerjaren zijn de gegevens van elf scholen (VMBO, Havo, VWO) meegenomen. De gegevens van deze leerjaren hebben we uitgesplitst naar VMBO en Havo/VWO (inclusief brugklas, dus deels ook VMBO). Die laatste groep omvat méér klassen en kent een hoger periodetotaal. Ook bij de berekening van de uren in het derde tot en met vijfde leerjaar konden we gebruik maken van de gegevens van 11 scholen. Er is niet uitgesplitst omdat van het VMBO alleen de gegevens van het derde leerjaar zijn gebruikt. Voor de berekening van de omvang van de uitval in alle groepen (uitgezonderd de eindexamenklassen) konden we ook gebruik maken van de gegevens van de twaalfde school waarvan we alleen over de gegenereerde gegevens over lesuitval beschikten.

¹⁰ Deze oplossing is in de arbeidsmarktbarometer vaak genoemd (Berndsen en van Bergen, 2004: 33-34).

3.3.3 Informatie afkomstig van de leerlingen

Van de twintig leerlingen die zich hadden aangemeld, hebben er negentien met enige regelmaat gegevens over lesuitval in het webformulier ingevoerd. Bij de analyse hebben we alleen gekeken naar de weken waarvan we zowel van school als van de leerling informatie hebben. Uren die alleen verplaatst zijn, bijvoorbeeld om tussenuren te voorkomen, laten we buiten beschouwing, deze zijn immers niet uitgevallen. Van de door de leerlingen ingevoerde uitval komt bijna tweederde overeen met wat door de school is opgegeven. De rest is door de leerlingen onder- of overgerapporteerd. Een deel daarvan is, zeker bij “onderrapportage” maar ook bij “overrapportage”, terug te brengen tot slordigheid (uitval vergeten te melden of verkeerde datum of vak ingevoerd). Probleem is wel dat deze slordigheden niet altijd als zodanig herkenbaar zijn, daarom is de overrapportage niet volledig te herleiden.

Tabel 3.2 Vergelijking meldingen uitval door leerlingen en door school (19 leerlingen van 2 scholen)

	Aantal uren	Percentage
Leerling meldt uren die de school ook heeft gemeld	90	61%
Leerling meldt uren die de school niet heeft gemeld	39	26%
School meldt uren die de leerling niet heeft gemeld	19	13%
Totaal	148	100%

Het is belangrijk om stil te staan bij de 39 uren die de leerlingen melden en de school niet (tabel 3.3). Een kwart van deze uren is terug te brengen tot deelname van de leerlingen aan lesvervangende activiteiten. Leerlingen geven bijvoorbeeld aan dat ze de laatste drie uren van een dag vrij hadden. Uit de toelichting blijkt dat ze in die uren gekeken hebben naar films die de klassen voor CKV hebben gemaakt. De school vat dit op als lesvervangende activiteit en niet als lesuitval.

Op één van de scholen worden uitgevallen mentoruren door de leerlingen wél en door de school niet als uitval gemeld. De roostermaker van deze school merkt op dat de mentor de afspraken die hij of zij met de leerlingen maakt (dus ook de wijzigingen in het mentoruur) lang niet altijd doorgeeft aan de roostermaker. Ook dit levert ongeveer een kwart van de overrapportage op. Mentoruren worden overigens in de regel wel opgevoerd als contacturen (zowel in het jaar- als in het dagrooster) en wanneer een mentoruur niet doorgaat is dat dus te beschouwen als lesuitval. Deze uitval vindt buiten het gezichtsveld van de roostermaker plaats.

Voorts ligt het aantal meldingen van de leerlingen opvallend hoger in weken dat één van de twee scholen met een noodrooster werkt (negen meldingen die leerlingen wel en de school niet meldt). Het is niet duidelijk geworden of hier echt sprake is van lesuitval of van verkeerd bijhouden door de leerlingen.

Door de resterende uren die de leerlingen meer melden dan de school te vergelijken met informatie van de roostermaker en van andere leerlingen, kunnen we van vier uren met vrij grote zekerheid zeggen dat deze door de leerlingen verkeerd zijn ingevuld. De oorzaak van overrapportage van de rest van de uren is echter niet meer terug te brengen. Opvallend is wel dat de leerlingen die meer uren melden dan de school vaak afkomstig zijn uit de bovenbouw en dus een individueel vakkenpakket hebben.

Tabel 3.3 Uitsplitsing van uren die wel door leerling maar *niet* door de school zijn gemeld

	Aantal uren
Uitgevallen uren zijn uren met lesvervangende activiteiten	11
Uitgevallen uren zijn mentoruren	9
Extra uitgevallen uren in weken met noodrooster	9
Uitgevallen uren zijn door leerling verkeerd ingevoerd	4
Uitgevallen uren waarvan oorzaak van overrapportage onduidelijk is	6
Totaal	39

Een deel van de uren die de leerlingen melden worden niet door de school gemeld. Deze overrapportage door de leerlingen is goeddeels te verklaren. De resultaten van het bijhouden van lesuitval door de leerlingen wijzen niet op *moedwillige* onderrapportage door de scholen.

Kwalitatieve informatie van de leerlingen

“De klas was lekker vrij en tijdens het tussenuur hebben we een beetje van de zon genoten.” Dit is de voor de hand liggende reactie van leerlingen wanneer je ze vraagt wat ze van lesuitval vinden. Bij de afsluiting van het onderdeel van het onderzoek onder leerlingen hebben we van de gelegenheid gebruik gemaakt om de leerlingen van beide scholen te vragen naar lesuitval en de gevolgen daarvan.

Leerlingen van de eerste school menen dat lesuitval in de periode dat ze het bijhielden minder voorkwam dan gebruikelijk, wel hebben er veel verschuivingen in het rooster plaatsgevonden. In de beleving van de leerlingen heeft dat dus mogelijk lesuitval voorkomen. De leerlingen van de andere school vinden juist dat er meer lesuitval dan gewoonlijk was en verwijzen naar het eindexamen en naar de vele lesvervangende activiteiten die in deze weken op school hebben plaatsgehad.

Leerlingen van de lagere groepen (tweedeklassers) bevestigen dat uitval in de tussenuren bijna niet voorkomt. De lessen worden omgeroosterd naar de randuren of er staat een vervanger voor de klas. Wat tijdens deze uren gebeurt verschilt nogal: de docent behandelt de stof (wanneer hij of zij hetzelfde vak geeft), de docent behandelt de stof van zijn of haar eigen vak of de docent laat de leerlingen zelfstandig werken. Bij de hogere groepen vallen meer lessen uit. Op de ene school was dat vaak aan het begin en einde van de dag, terwijl de

andere school minder moeite leek te doen om tussenuren te voorkomen. Al met al bevestigen de leerlingen hier het verhaal van de schoolleiding.

In de tussenuren kunnen de leerlingen huiswerk maken of zelfstandig werken aan opdrachten uit de studiewijzer. Leerlingen zeggen dat ze niet altijd werk voor handen hebben. Een paar leerlingen vertellen dat ze in hun rooster al zoveel tussenuren hebben dat ze het werk meestal al afhebben. Zelfstandig werk in tussenuren vindt plaats in de aula, de mediatheek of de studieruimte. Het komt wel eens voor dat daar weinig plaats is of dat het onrustig is, maar de leerlingen geven aan dat de conciërge daar wel op let.

Een apart verhaal is langdurige uitval, bijvoorbeeld veroorzaakt door ziekte. Hoewel scholen actief beleid zeggen te voeren om lesuitval door langdurig verzuim op te vangen, blijkt dat hierdoor veroorzaakte lesuitval wel voorkomt. Op beide scholen melden een paar leerlingen dat vakken gedurende de hele periode, of een groot deel van de periode dat ze lesuitval hebben bijgehouden, zijn uitgevallen. In één geval hebben de leerlingen dit zelf aangekaart bij de afdelingsleider. Bij de andere school heeft de afdelingsleider het in de eerste week zelf aan de leerlingen en aan de ouders gemeld. In de eerste situatie geven de leerlingen aan niet te weten hoe het verder gaat en ze ervaren dat, met de proefwerkweek in het verschiet, als onprettig.

Uit de verhalen van de leerlingen van de andere school blijkt dat ze redelijk goed op de hoogte van de gang van zaken zijn en zich ook daarom niet zo druk maken over langdurige uitval. Ze geven een voorbeeld van een vak dat gedurende het einde van vorig schooljaar over een langere periode was uitgevallen. In het nieuwe schooljaar heeft de docent gekeken hoe ver de leerlingen waren met de stof en is de gemiste stof in het nieuwe schooljaar ingehaald, hetgeen volgens de leerling niet tot problemen heeft geleid. Ook de respondenten van de scholen merken op dat verzuim soms haast ongemerkt in langdurig verzuim verandert. Wanneer dat gebeurt reageert de school niet altijd adequaat, terwijl de leerlingen juist gebaat zijn bij duidelijkheid over het vervolg.

3.3.4 Oorzaken voor lesuitval

We hebben de respondenten van de scholen gevraagd om per uitgevallen lesuur aan te geven wat de oorzaak van de lesuitval is. De gegevens hierover presenteren we op twee manieren. Om te beginnen volgens de indeling die de Inspectie van het Onderwijs hanteert, in ‘*structurele*’ en ‘*incidentele*’ lesuitval.¹¹ Deze indeling hebben we overigens wel aangescherpt. Vervolgens splitsen we deze uit naar een viertal hoofdcategorieën, te weten ziekteverzuim, verlof, organisatie en scholing.

¹¹ In Bijlage 5 presenteren we een aantal tabellen gebaseerd op data die de Inspectie verzameld heeft over structurele en incidentele lesuitval in het vo.

Onder structurele lesuitval verstaan we geplande uitval, oftewel lesuitval die door de school vooraf is ingecalculeerd. In de periode dat de scholen voor ons de lesuitval bijhielden, betrof dit vooral uitval veroorzaakt door begeleiding van andere schoolactiviteiten (bijvoorbeeld werkweken, andere lesvervangende activiteiten en examens) en door vergaderingen. Uit de rapportages van de Inspectie weten we dat later beginnen aan het begin van het schooljaar en het eerder afsluiten aan het einde voor veel structurele uitval zorgen in het VO. Gedurende het schooljaar komt structurele uitval ruwweg overeen met uitval door schoolorganisatie, al zijn er situaties denkbaar waarbij deze uitval niet structureel genoemd kan worden. Structurele uitval komt wat vaker voor in de tweede helft van de dag (rapportvergaderingen!).

Wanneer we over incidentele uitval spreken bedoelen we de lesuitval die, min of meer, *ad hoc* ontstaat en die het gevolg is van de afwezigheid van een individuele docent. De belangrijkste oorzaken van incidentele uitval zijn verzuim door ziekte, verschillende vormen van verlof (van doktersbezoek, begrafenissen en huwelijken tot ADV en zwangerschapsverlof), afwezigheid in verband met scholing et cetera.

In tabel 3.4 zien we dat bijna zestig procent van de lesuitval incidentele uitval is. Wanneer we naar de individuele scholen kijken zien we dat het aandeel van incidentele lesuitval in het geheel van uitgevallen uren varieert van bijna veertig procent tot ruim negentig procent.¹² Ook tussen de onderwijstypen zien we (kleine) verschillen: klassen in de bovenbouw (Havo en VWO) kennen meer structurele uitval dan de andere klassen. Het is toch wel opmerkelijk dat de scholen vrij goed kunnen aangeven wat de oorzaak van de uitval is en daar ook open over zijn.

Tabel 3.4 Structurele en incidentele uitval (gebaseerd op informatie van 12 scholen)

	Aantal (in lesuren)	Percentage
Incidenteel	3005	58,1%
Structureel	1985	38,4%
Onbekend	185	3,6%
Totaal	5175	100,0%

Ook tussen weken zijn grote verschillen in oorzaken van uitval. In de weken na de meivakantie (met name week 20 en week 22) komt structurele lesuitval naar verhouding meer voor dan in de weken voor de meivakantie. Hieronder komen we daarop terug.

¹² De indeling ‘incidentele’ en ‘structurele’ uitval is naderhand door de onderzoekers aangebracht, de verschillen kunnen dus niet louter worden terug gebracht tot een verschil in interpretatie door de scholen.

Bij het uitsplitsen van de oorzaken hebben we ervoor gekozen om, in navolging van een aantal scholen, vier hoofdcategorieën te hanteren. Het gaat om ziekteverzuim, verlof, organisatie en scholing. Hoewel meer dan een kwart van de lesuitval veroorzaakt wordt door ziekteverzuim (zie tabel 3.5), is de meest belangrijke oorzaak van uitval de schoolorganisatie. Deze veroorzaakt bijna 40 procent van de lesuitval in deze periode. De verklaring hiervoor ligt in de periode dat we de lesuitval op de scholen hebben gemeten. De maand mei is de maand van het centraal schriftelijk. Daarnaast is het ook de maand dat traditioneel veel werkweken, schoolreisjes en andere, veelal lesvervangende, activiteiten (sportdagen, projecten, enzovoort) plaatsvinden.

Uitval om organisatorische redenen wordt veroorzaakt door vergaderingen, begeleiding van toetsen en examens, begeleiding van werkweken en andere activiteiten. In de onderzochte periode is met name de begeleiding van andere activiteiten een oorzaak van veel lesuitval. Vergaderingen veroorzaken in deze periode minder dan tien procent van de uitval door schoolorganisatorische redenen.¹³ Verlof omvat zowel kortdurend als langdurig verlof, in de regel betreft het vrijwel altijd imperatief verlof. Onder scholing rekenen we nascholing, cursussen, studiedagen, maar ook bijvoorbeeld intervisie. De categorie “overige” is een echte restcategorie met daarin onder meer niet nader omschreven onvoorziene omstandigheden en onvervulde vacatures. Dat laatste wordt slechts zeer zelden als oorzaak voor uitval genoemd. In de arbeidsmarktbarometer VO is lesuitval (i.e. de les gaat niet door) nog steeds een van de meest genoemde noodoplossingen. Overigens ligt het aantal ontstane vacatures voor onderwijzend personeel in het VO het afgelopen jaar wel beduidend lager dan in voorgaande jaren.¹⁴

Tabel 3.5 Oorzaken voor uitval (gebaseerd op informatie van 12 scholen)

	Aantal (lesuren)	Percentage (%)
Ziekteverzuim	1449	28,0%
Verlof	975	18,8%
Scholing	530	10,2%
Organisatie	1988	38,4%
Overige	48	0,9%
Onbekend	185	3,6%
Totaal	5175	100,0%

Ziekteverzuim veroorzaakt op vrijwel alle scholen tussen een kwart en eenderde van de lesuitval. Op twee scholen ligt dat hoger, hetgeen terug te brengen is op een paar gevallen

¹³ Vergaderingen veroorzaken dus ongeveer drie procent van de totale uitval in deze periode.

¹⁴ Bernds en Van Bergen, 2004: 33-34.

van langdurig (en onverwacht) ziekteverzuim. Op één van de scholen is op de dag na de rapportvergaderingen een opmerkelijke piek in de uitval door ziekteverzuim. Uitsplitsing naar onderwijstype levert op dat het ziekteverzuim bij de brugklassen naar verhouding de meeste lesuitval oplevert.

3.3.5 Uitval en maatregelen om uitval op te vangen

Als uitgangspunt nemen we het beleid dat een aantal willekeurig gekozen VO-scholen in de schoolgids presenteren. Wanneer een docent afwezig is, vallen de eerste en de laatste uren (de zogenaamde “*randuren*”) in een rooster uit, zo lezen we in de schoolgidsen.¹⁵ In de onderbouw worden tussenuren zo veel mogelijk voorkomen. Scholen hebben daarvoor soms een schaduwrooster zodat steeds een docent als invaller beschikbaar is. In een enkel geval melden scholen dat, wanneer ze niet aan vervanging kunnen voldoen (geen docent beschikbaar), er een toezichthouder aanwezig is. Uitval in de bovenbouw wordt niet opgevangen door een docent. In plaats daarvan hebben de leerlingen in de tussenuren de mogelijkheid om zelfstandig te werken in een studiezaal, mediatheek of vervangingslokaal. Leerlingen kunnen daarbij gebruik maken van een studiewijzer. Preventieve maatregelen worden overigens niet vaak genoemd.¹⁶ In deze subparagraaf staan we alleen stil bij opvang van lesuitval en niet bij preventie.

In tabel 3.6 zien we dat verreweg de meeste uren ‘echte’ lesuitval betreffen, lessen die uitvallen en die later ook niet ingehaald worden. Het percentage uren dat een les door afwezigheid van een docent daadwerkelijk uitvalt, komt vrijwel overeen met wat de leerlingen aangegeven. Tussen de verschillende onderwijstypen zitten kleine verschillen. Zo kennen de brugklas en in iets mindere mate het VMBO naar verhouding minder ‘echte’ lesuitval. Afwezigheid van docenten tijdens begin- en einduren leidt volgens de respondenten sowieso tot ‘echte’ uitval. Daarvoor vinden ook wel roosteraanpassingen plaats. Van ruim 350 uitgevallen lessen weten we zeker dat deze naar een randuur verplaatst zijn. In werkelijkheid ligt dat aantal hoger omdat we niet van alle twaalf scholen gegevens over verplaatsing van uren hebben gekregen.

In ruim acht procent van de uren staat een bevoegde docent als vervanger voor de klas, hetgeen in sterkere mate geldt voor de brugklas dan voor VMBO-, Havo- en VWO-klassen. Daarmee is niet gezegd dat een klas dan ook les krijgt. Uit gesprekken met respondenten van de scholen en met de leerlingen blijkt dat dit afhankelijk is van de docent en het vak dat deze

¹⁵ Gebaseerd op een aantal willekeurig via internet verzamelde schoolgidsen voor scholen in het VO.

¹⁶ Voorbeelden zijn het voorkomen van structurele lesuitval slechts één keer per jaar een proefwerkweek te houden, het tijdelijk gebruiken van een verkort rooster (kortere lessen, waardoor minder lessen uitvallen) en het vooraf inroosteren van onderwijsondersteunende activiteiten als begin en einde van het schooljaar, vergaderingen en nascholing. Verderop in dit hoofdstuk komen we uitgebreid terug op preventie.

geeft. Er zijn verschillende mogelijkheden. Wanneer een docent hetzelfde vak geeft kan hij of zij de stof van het ‘ingeroosterde’ vak behandelen, de docent kan de stof van zijn of haar eigen vak behandelen of de docent kan de leerlingen zelfstandig laten werken. Verschillende scholen geven aan extra materiaal beschikbaar te hebben om de leerlingen bezig te houden. Meestal betreft dat verdiepingsmateriaal van het vak van de vervangende docent. Hoewel we kunnen discussiëren over kwaliteitverlies, staat voor de meeste respondenten wel vast dat dit de ideale oplossing is voor lesuitval. Uit de door de scholen geleverde gegevens blijkt dat deze oplossing voorbehouden is aan de laagste klassen.

In een beperkt deel van de uitgevallen lesuren wordt de klas opgevangen door onderwijs-ondersteunend personeel. De leerlingen krijgen dan geen les, maar werken eventueel zelfstandig. Deze oplossing is door de scholen ondergerapporteerd. Een deel van de scholen hield deze vorm van vervanging niet consequent bij en andere scholen boden deze opvang standaard aan. Een voorbeeld daarvan is de school waar altijd onderwijs-ondersteunend personeel aanwezig is. Deze school vangt de leerlingen in de tussenuren in de aula op.¹⁷ Andere oplossingen, zoals bedoeld onder “overigen”, zijn bijvoorbeeld inhaallessen en meer school-specifieke oplossingen als kruisuren, waarbij een klas in een tussenuur wordt opgevangen door een docent. Overigens is de uitval bij de VSO-school (niet opgenomen in deze tabel) opgevangen door de klas over twee groepen te verdelen.

Noodoplossingen, als een vervanger voor de klas, zien we vrijwel alleen in de tussenuren. De consequentie is dat van het derde tot en met het vijfde uur 80 procent van de uitval ertoe leidt dat een klas vrij heeft.

Tabel 3.6 Mate waarin verschillende oplossingen voor uitval voorkomen (gebaseerd op informatie van 12 scholen)

	Aantal (lesuren)	Percentage
Les valt uit en wordt niet ingehaald	4553	88,6%
Vervanger (bevoegde docent) voor de klas	429	8,3%
Klas wordt opgevangen door anderen	115	2,2%
Overigen	41	0,8%
Onbekend	37	0,7%
Totaal	5175	100,0%

De conclusie is dat wanneer de reguliere docent afwezig is de lesuren meestal niet worden opgevangen. In de volgende paragraaf zullen we meer inhoudelijk terugkomen op opvang van lesuitval en maatregelen om lesuitval zoveel mogelijk te voorkomen.

¹⁷ Eén van de scholen had voor 2 FTE aan OOP aangesteld met deze taak. Wanneer we dat zouden verrekenen (met als uitgangspunt dat echte uitval niet bestaat op deze school en alle uitval wordt opgevangen door anderen) zou de echte uitval teruglopen tot ongeveer 75 procent en de opvang door anderen dan docenten komt dan op negentien procent.

3.4 Interviewgegevens

3.4.1 Uitval algemeen

In het VO is de lesuitval grotendeels op te vatten is als echte lesuitval, dat wil zeggen dat de afwezigheid van een docent ertoe leidt dat de klas een uur vrij heeft. Desondanks zullen we in deze paragraaf aandacht schenken aan maatregelen om lesuitval op te vangen. Verder bespreken we de gevolgen van lesuitval op de kwaliteit van het onderwijs en het preventiebeleid. Deze paragraaf is grotendeels gebaseerd op informatie verkregen uit de interviews met respondenten van de scholen en uit gesprekken met verschillende betrokkenen.

3.4.2 Uitval en maatregelen om uitval op te vangen

Omvang van de lesuitval

Op één uitzondering na vinden alle zes respondenten die we uitgebreider hebben gesproken dat lesuitval veel voorkomt op hun school. Vier van deze scholen hebben hieruit ook de consequenties getrokken en proberen zelf een beter beeld te krijgen van de omvang van de lesuitval op de school. De manier waarop dat gebeurt verschilt per school. Eén school houdt de lesuitval gedurende het hele schooljaar bij en kent een maandelijkse rapportage van de lesuitval. Anderen doen dit twee keer per jaar. Eén laatste school levert de ruwe cijfers aan het bestuur, het bestuur berekent dan de lesuitval en meldt deze terug aan de school, inclusief een vergelijking met de andere scholen onder dit bestuur. Eén respondent merkt op dat de cijfers lijken te zeggen dat het wel meevalt met de lesuitval, maar intuïtief meent hij dat de omvang van de lesuitval behoorlijk groot is. Al met al lijkt er binnen deze scholen een redelijk zicht op de omvang van de lesuitval te bestaan. Verschillende respondenten stellen dat het probleem meer is om alle betrokkenen (directieleden, roostermakers én de docenten) van de noodzaak om lesuitval zo veel mogelijk te beperken te doordringen.

Oorzaken van lesuitval

Gevraagd naar de belangrijkste oorzaak van lesuitval, noemt de ene helft van de respondenten ziekteverzuim. De andere helft wijst schoolorganisatorische zaken (examens, activiteiten, werkweken enzovoort) aan als belangrijkste oorzaak. Naast deze twee oorzaken meent een respondent dat op haar school in het verleden nogal makkelijk werd omgesprongen met het verstrekken van buitengewoon verlof, onder andere als verkapte beloning.

Hoewel ziekteverzuim een belangrijke oorzaak is van lesuitval noemen vijf van de zes respondenten het ziekteverzuimcijfer in het vorige schooljaar (2002/2003) in vergelijking met de landelijke cijfers eerder laag of gemiddeld. Eén school had te kampen met een paar langdurige ziektegevallen waardoor het verzuimcijfer hoger lag dan het landelijke gemiddelde. Risicogroepen voor langdurig verzuim zijn ouderen en vrouwen tussen 25 en 35 jaar. Alle scholen zeggen een actief verzuimbeleid te voeren.

Vervulling van vacatures is voor de meeste scholen momenteel geen probleem. Alleen voor sommige vakken zijn vervangingsvacatures moeilijk te vervullen. Wel wordt opgemerkt dat opvang van lesuitval door kort ziekteverzuim een behoorlijke aanslag is op de tijd van een schoolleider.

Opvang van lesuitval

Verreweg de meeste uren betreffen ‘echte’ lesuitval, dus lessen die uitvallen en die later niet worden ingehaald (zie tabel 3.6). De respondenten van de verschillende scholen erkennen dat de afwezigheid van een docent meestal leidt tot ‘echte’ lesuitval. Een les die uitvalt wordt in de regel niet ingehaald. De veronderstelling is dat wanneer een vak een (paar) keer uitvalt, dit geen achterstand in de behandeling van de leerstof oplevert, binnen het jaarrooster zou er voldoende ruimte zijn om dit op te vangen. Een deel van deze echte uitval is van de tussenuren “omgeroosterd” naar randuren. Uit de gesprekken blijkt dat verschillende scholen de prioriteit bij het omroosteren leggen bij de lagere klassen. Leerlingen van de hogere klassen worden verondersteld zelfstandig te kunnen werken. Andere respondenten stellen daarentegen dat de prioriteit bij omroostering meer bij de hoger groepen ligt, juist omdat bij de lagere klassen andere oplossingen voorrang hebben. Een belangrijke reden om lesuitval naar de randuren om te roosteren, is het voorkomen van ordeproblemen met leerlingen die door de school (of door de omgeving van de school) rondzwerven. Ook daarom merken verschillende respondenten op dat het ontstaan van twee tussenuren achter elkaar voor één groep niet aanvaardbaar is. De roostermaker zal daar zo veel mogelijk een stokje voorsteken. Voor één school is het voorkomen van ordeproblemen ook de reden om voorrang te geven aan de opvang van VMBO-leerlingen.

Vervanger voor de klas

Vrijwel alle scholen uit de onderzoeksgroep kennen een beleid om de lesuitval in de eerste en tweede klassen te beperken, door te zorgen voor vervanging door een bevoegde docent. In de normjaartaak van de docenten is ruimte voor een aantal invalbeurten (wel *stipuren* genoemd), die in de praktijk meestal niet allemaal worden aangesproken. De stipuren worden door veel docenten als belastend ervaren. Op één school heeft de MR de stipuren met succes bestreden, het zou tot te veel lessen in de jaartaak hebben geleid. Op een paar scholen worden de docenten niet continu ingeroosterd, om ze in de zo ontstane tussenuren makkelijker als invaller in te kunnen zetten. Een respondent merkt op dat de schoolgrootte zeer bepalend is voor de mogelijkheden die de school heeft: een kleine school zal minder makkelijk opvang vinden voor losse uren die uitvallen. Dit wordt vooralsnog niet door de cijfers ondersteund, integendeel in de groep van 12 scholen zorgen de kleinere scholen vaker voor een vervanger voor de klas.

Wanneer een bevoegde docent als vervanger voor de klas staat, zijn er verschillende mogelijkheden:

- de docent behandelt de stof van het ‘ingeroosterde’ vak;
- de docent behandelt de stof van zijn of haar eigen vak;
- de docent laat de leerlingen zelfstandig werken.

Het ideaal is dat de les van de afwezige docent doorgaat en het lesprogramma gevolgd wordt. In de praktijk lukt het meestal niet om op korte termijn een docent die hetzelfde vak geeft, te laten invallen. Wanneer het niveau niet erg hoog is (laagste klassen van het VMBO), kunnen de docenten ook wel met de andere vakken uit de voeten. Hoewel het niet consequent gebeurt, zijn er tijdens de onderzoeksperiode voorbeelden dat een proefwerk bij afwezigheid van een docent wordt gegeven door een collega. Ook leerlingen noemen dit voorbeeld.

De tweede mogelijkheid is dat een vervangende docent zijn of haar eigen vak geeft. Daarbij kan sprake zijn van herhaling of verdieping van de stof. Verschillende scholen hebben de vakgroepen gevraagd om hiervoor verdiepingsmateriaal te ontwikkelen. Het gaat dan vaak om onderwerpen die ook wel in de methode behandeld worden maar die de moeite waard zijn (interessant en leuk) om extra uit te diepen. Wanneer een docent voor een ‘eigen’ klas staat is het natuurlijk ook mogelijk dat de docent gewoon de stof van het eigen vak volgt.

De laatste mogelijkheid is dat de vervangende docent optreedt als toezichthouder of begeleider. De meeste scholen werken met weekplanners of studiewijzers, zodat leerlingen bij lesuitval zelfstandig kunnen werken. Feitelijk valt hieronder ook het al eerder genoemde kruisuur. Het zelfstandig werken kan alleen wanneer de studiewijzer voldoende opdrachten bevat, hetgeen een actief beleid vraagt om de docenten deze opdrachten te laten ontwikkelen.

Voor de meeste respondenten staat wel vast dat vervanging door een bevoegde docent de beste oplossing is voor lesuitval. De meeste respondenten benadrukken dat deze vormen van vervanging in veruit de meeste gevallen door een bevoegde docent zal zijn. Deze heeft daarvoor immers een aantal uren in zijn of haar jaartaak. In een enkel geval zet de school een LIO in. Opmerkelijk is overigens dat respondenten van de scholen niet precies weten wat docenten in de regel doen, of de leerlingen onderwijs krijgen of onder toezicht zelfstandig werken.

Opvang van de klas

Het grote verschil met de vorige oplossing is dat opvang niet plaatsvindt door een (bevoegde) docent, maar door onderwijsondersteunend personeel (OOP) en dat de taak van deze persoon zich beperkt tot het toezichthouden. Zoals eerder gesteld komt deze oplossing vaker voor dan we gemeten hebben, de scholen houden opvang niet altijd precies bij in het rooster of bieden opvang standaard aan. Opnieuw zijn er verschillende opties. Deze worden bepaald door een tweetal keuzes die de school maakt:

- Hoe is de opvang geregeld? Ad hoc (wanneer een klas een tussenuur krijgt) of permanent (er is altijd opvang aanwezig)?
- Waar worden leerlingen opgevangen? In de klas (vaak onderwijsassistent), in het OLC of de mediatheek (dan vaak de beheerder van OLC of mediatheek als toezichthouder), in foyer, aula of kantine (een onderwijsassistent of de conciërge)?

Een deel van de scholen biedt standaard opvang bij lesuitval aan. Zo heeft één school bijvoorbeeld fulltime twee activiteitenbegeleiders in dienst die de leerlingen in de tussenuren opvangen in de aula. Op een andere school is het opvangen van ‘loslopende’ leerlingen een extra taak van een assistent. De plaats waar leerlingen worden opgevangen bepaalt mede waar de leerlingen mee bezig zijn: gaan ze zelfstandig aan het werk of gaan ze iets voor zich zelf doen?

Zeker als het ondersteunend personeel bij de leerlingen met tussenuren opvangt, ontstaat de indruk dat de opvang van lesuitval in het VO veelal wordt ingegeven vanuit praktisch overwegingen (bijvoorbeeld het voorkomen van ordeproblemen). Dus niet zozeer om te zorgen dat de leerlingen voldoende onderwijs krijgen. Tegelijkertijd is ook vervanging door een bevoegde docent geen garantie dat de klas tijdens dat lesuur ook onderwijs krijgt aangeboden. Oplossingen voor lesuitval worden vooral gezocht voor de lagere klassen. Van de leerlingen uit de hoogste klassen wordt verwacht dat ze in de tussenuren zelfstandig aan het werk gaan, maar zolang ze de rust in de school niet verstoren zal niemand ze daarop aanspreken. De scholen in het VO zetten meer in op het voorkomen van lesuitval dan op opvang van lesuitval.

3.4.3 Invloed van lesuitval op de kwaliteit van het onderwijs

Lesuitval en kwaliteit van het onderwijs

De respondenten zijn zeer stellig in hun antwoord op de vraag of lesuitval invloed heeft op de onderwijskwaliteit. Unaniem vinden ze dat lesuitval nadelige gevolgen heeft voor de kwaliteit van het onderwijs. Wel merken verschillende respondenten op dat dit moeilijk aantoonbaar is en meer gebaseerd is op intuïtie dan op cijfers. Slechts een enkeling stelt dat binnen de school ook de resultaten van groepen met veel uitval vergeleken zijn met groepen met weinig uitval. Zij meent wel degelijk een verband te zien. Een consequentie is dat de school, na langdurige uitval, soms overgaat tot het afnemen van een instaptoets om het niveau van de leerlingen te bepalen. Verschillende respondenten merken op dat ook vervanging leidt tot kwaliteitsverlies. Een van hen stelt dat dit soms geconstateerd wordt tijdens de rapportbesprekingen. De respondenten vinden het moeilijk om de ernst van het kwaliteitsverlies in te schatten.

De scholen proberen te voorkomen dat een specifieke groep leerlingen (klassen, leerjaren, niveaus) de nadelige gevolgen van langdurige lesuitval alleen draagt. Dit veronderstelt dat een school de lesuitval per groep goed bijhoudt, hetgeen niet altijd het geval was. De scholen beschikken niet altijd over de gegevens op groepsniveau of zij berekenen de gegevens slechts een enkele keer per schooljaar. Eventueel vindt er verdunning plaats, minder lesuren per week van één vak, maar dit gebeurt vooral als er sprake is van langdurige uitval.

Wettelijke onderwijstijd

Ook de scholen in het VO zijn gebonden aan een wettelijk vastgelegd aantal contacturen.¹⁸ Het is echter de vraag of de scholen in het VO deze wettelijke onderwijstijd halen.¹⁹ De antwoorden van de verschillende respondenten, ook van hen die we in de voorbereiding van het onderzoek hebben gesproken, zijn zeer wisselend. Er zijn scholen die zeggen dat ze vastgestelde onderwijstijd halen en scholen die zeggen dat ze dat niet halen. De respondenten die menen dat de school de wettelijke onderwijstijd haalt, hebben dat overigens zelden nagerekend. De veronderstelling is dat het lesrooster in principe gebaseerd is op de onderwijstijd en dat deze daarom wel gerealiseerd wordt. Soms blijkt al uit een ruwe berekening dat de school de onderwijstijd niet haalt.

Van de scholen die wel hebben nagerekend of de onderwijstijd gerealiseerd wordt, menen de meeste dat niet alle klassen de onderwijstijd halen. Met name voor de bovenbouw is het door de verschillende pakketten van de leerlingen een lastig verhaal. Een school heeft berekend dat een bovenbouwleerling met een gemiddeld vakkenpakket de onderwijstijd niet haalt. Eén andere respondent merkt op dat er vrij krap geroosterd is. Aangezien de uitval nog niet verrekend was, leek het haar sterk dat de onderwijstijd gerealiseerd wordt. Het idee overheerst dat het realiseren van de wettelijke onderwijstijd niet zo sterk leeft bij de scholen. Het niet halen van de onderwijstijd lijkt geen belangrijk thema en wordt bovendien niet precies bijgehouden.

Kritische ouders

Lesuitval is een thema dat regelmatig door ouders wordt aangezwengeld. Meestal gebeurt dat wanneer een vak gedurende langere tijd uitvalt. Ouders schrijven dan een ongeruste brief of schakelen de ouderraad in. In een enkel geval turft een ouder de lesuitval van de klas van zijn kind. De bijdrage van ouders aan de discussie over lesuitval is afhankelijk van de leerlingpopulatie, er zijn groepen ouders die nooit zullen klagen bij de school.

¹⁸ De wettelijke onderwijstijd in het vo is 1067 contacturen in de onderbouw, 1000 contacturen in de bovenbouw en 700 contacturen in de eindexamenklassen. In de toekomst zal er sprake zijn van een bandbreedte voor onderwijstijd met 1000 klokuren als ondergrens. Bij de nieuwe formulering van het begrip onderwijstijd wordt bovendien meer rekening gehouden met andere vormen van inrichting van het onderwijs.

¹⁹ In 2000 constateerde de Inspectie bijvoorbeeld dat slechts een kwart van de scholen in het VO aan de norm voldeed.

De respondenten vinden de aandacht van ouders voor lesuitval een goede zaak. Lesuitval is binnen de school te vaak een managementthema, docenten delen deze zorgen niet altijd. Aandacht van ouders kan dan een ‘bewustwordingsproces’ binnen de school op gang kan brengen. Daartoe aangespoord door ‘hijgende ouders’, maar ook door de inspectie of door voortschrijdend inzicht van de school (meestal bij een directielid), begint de school met het verwerven van inzicht in de omvang en aard van het probleem: wat is de omvang van de lesuitval bij ons op school en waardoor wordt het veroorzaakt? Volgens verschillende respondenten is dat inzicht nodig om te komen tot een plan van aanpak.

3.4.4 Uitval en beleid om uitval te voorkomen

Wanneer de betrokkenen op een school zich ervan bewust zijn dat lesuitval kan leiden tot een verlies aan onderwijskwaliteit, zijn er twee routes om echte lesuitval te beperken:

1. door te zorgen dat de school lesuitval op kan vangen wanneer een docent afwezig is;
2. door lesuitval door preventieve maatregelen zoveel mogelijk te voorkomen.

Eerder hebben we al stilgestaan bij de opvang van lesuitval. Hieronder gaan we in op preventie. Daarbij onderscheiden we twee typen preventief beleid. In de eerste plaats onderscheiden we beleid dat specifiek gericht is op het voorkomen van lesuitval en in de tweede plaats beleid dat voorkoming van lesuitval als bijproduct kent. Soms is er overigens sprake van tegenstrijdige belangen.

Voorkomen van lesuitval

Verschillende respondenten merken op dat het in de eerste plaats belangrijk is om de cijfers over lesuitval op de school te kennen. Met deze cijfers kunnen ook de docenten ervan overtuigd worden dat de school zich moet inspannen om lesuitval te voorkomen. Het bijhouden van gegevens over lesuitval binnen de school geldt daarmee als een eerste preventieve maatregel.

Bij de praktische invulling van preventief beleid gaat het veelal om het beperken van structurele lesuitval. Meestal draait het daarbij om het beter plannen van activiteiten die leiden tot lesuitval. Voorbeelden zijn het terugbrengen van het aantal proefwerkweken en het concentreren van werkweken, projecten, activiteiten, enzovoort voor de verschillende klassen in één week, in plaats van verspreid over het hele schooljaar. Ook losse, door docenten georganiseerde activiteiten zorgen voor veel lesuitval. Een respondent merkt op dat dit ook voor collega-docenten een bron van ergernis is. Deze merken immers dat hun programma in de war wordt geschopt wanneer een klas afwezig is.

De roostermaker wordt door verschillende respondenten gezien als de spin in het web. Eén respondent vindt daarom dat het goed aansturen van de roostermaker (“minder lesuitval is belangrijker dan een mooi rooster”) een belangrijke preventieve maatregel is.

Roostertechnisch is er een aantal mogelijkheden om lesuitval zo veel mogelijk te voorkomen. Bij het maken van een rooster wordt vaak al rekening gehouden met wensen van docenten, maar er kan ook gelet worden op de beperkingen van de docenten. Op verschillende scholen worden docenten uit risicogroepen (bijvoorbeeld ouderen) in het rooster ontzien, bijvoorbeeld door ze niet te lange dagen in te roosteren of ze alleen in te zetten voor klassen binnen één leerjaar.

Een andere preventieve maatregel is het gebruik maken van een noodrooster tijdens werkweken en examenweken. In zo'n rooster worden alleen die docenten ingeroosterd die beschikbaar zijn, hetgeen dus kan betekenen dat leerlingen gedurende deze periode les krijgen van een docent die zij de rest van het jaar niet hebben. Het is overigens wel mogelijk dat een klas binnen een noodrooster minder lesuren per week dan normaal krijgt aangeboden. Met een noodrooster wordt dus niet alle lesuitval voorkomen. Volgens de scholen waar een lijk rooster gebruikt wordt, is er duidelijk minder lesuitval dan in jaren dat de school er geen gebruik van maakte. Structurele uitval door examens kan trouwens ook al beperkt worden door alleen docenten die roostervrij zijn (omdat hun klas examen heeft) als surveillant in te zetten.

Een laatste mogelijkheid rond roostering die respondenten noemen, is het tijdelijk gebruiken van een verkort rooster. Een school kan bijvoorbeeld een veertigminutenrooster volgen waarin de lessen veertig minuten duren in plaats van vijftig. Zo wordt lesuitval beperkt tot tien minuten per les en beter over de klassen verdeeld. Bovendien wordt de docent minder zwaar belast. We zien dit soort roosters bijvoorbeeld tijdens weken dat de rapportvergaderingen plaatsvinden. Het plannen van rapportvergaderingen is overigens een voorbeeld waarbij zich tegenstrijdige belangen kunnen manifesteren. Kiest de school voor lesuitval of voor verhoging van werkdruk van de docenten? Eerder is al opgemerkt dat een school de dag na de rapportvergaderingen een piek had in ziekteverzuim. Werkdruk kan leiden tot verzuim van docenten, bestrijding van werkdruk werkt uiteindelijk dus ook preventief. Scholen zien zich regelmatig met dit soort afwegingen geconfronteerd.

Preventie door personeels- en ander beleid

Zowel het personeelsbeleid als het onderwijsbeleid van de school kunnen effecten hebben op de aard en de omvang van lesuitval. Alle respondenten verwachten dat personeelsbeleid invloed heeft op de mate waarin lesuitval voorkomt. Deze invloed is echter indirect. Personeelsbeleid is in eerste instantie gericht op het inrichten van een goede werkomgeving en tevreden en gezond personeel. De effecten op lesuitval vormen een *spin off*. Binnen het personeelsbeleid zetten de scholen een veelheid aan instrumenten in, waaronder verschillende IPB-instrumenten. Genoemd zijn onder meer verschillende elementen van differentiatie (omschrijving van competenties, functiewaarderingssysteem, functiebouwwerk), inhoud geven aan functioneringsgesprekken, POPpen, PIPpen en een specifiek taakbeleid. Tussen deze

onderdelen zou idealiter ook een samenhang moeten zitten. Hoewel vrijwel iedere school in het VO inmiddels elementen uit het IPB gebruikt en het ook nuttig vindt, zijn er respondenten die zeggen dat het IPB vooral papieren plannen omvat en niet altijd brengt wat je ervan verwacht. Verder is opgemerkt dat differentiatie nog steeds veel tegenstand ontmoet.

Bij het voorkomen van lesuitval zien respondenten ook een rol voor verzuimbeleid, seniorenbeleid en vervangingsbeleid. Sinds de Wet Poortwachter voeren de scholen een actiever verzuimbeleid. De teamleiders zitten er meer op, er wordt sneller contact opgenomen met een zieke docent en de arbodienst wordt eerder ingeschakeld. Dit leidt ertoe dat het verzuim op de meeste scholen aantoonbaar lager is. Ook een actief seniorenbeleid, bijvoorbeeld minder taken, minder uren bij dreigend verzuim, voorkomt lesuitval. Ten slotte voeren de meeste scholen een actief vervangingsbeleid. Bij langdurig verzuim volgt standaard na twee weken vervanging, al moet gezegd dat dit in de praktijk niet altijd lukt.

Ook inrichting of organisatie van het onderwijs heeft invloed op de mate waarin lesuitval voorkomt. Verschillende scholen experimenteren met andere vormen van schoolorganisatie of zijn bezig deze te ontwikkelen. Uitgangspunt daarbij is de vraag hoe je zo goed mogelijk onderwijs geeft. Naast het uitgangspunt dat een vernieuwing het onderwijs moet verbeteren, stellen verschillende respondenten dat nieuwe ontwikkelingen moeten leiden tot verlaging van werkdruk.

Een voorbeeld van een vernieuwing is het project 'Lesgeven anders organiseren'.²⁰ Op de school in ons onderzoek die daarmee bezig was, is dat project enigszins doodgebloed. Wel wordt er op school nagedacht over en gewerkt aan activerende didactiek, met daarin veel aandacht voor zelfstandig werk. Leerlingen werken meer volgens de studieplanner. Probleem is dat het nut van deze manier van werken verschillende docenten ontgaat, hetgeen betekent dat het doorzettingsvermogen kost om iedereen tot het ontwikkelen van opdrachten aan te zetten. Ook andere scholen noemen zelfstandig werken als ontwikkeling die de omvang van de lesuitval zal helpen beperken. Zo gaat een school over op een rooster waarin de leerlingen één middag in de week zelfstandig werken. Uitval kan dan makkelijker worden opgevangen door de aanwezige docenten. Ook biedt het de school meer ruimte bij het plannen van vergaderingen.

Een laatste ontwikkeling, die we in het VMBO tegen zijn gekomen, is het werken in kernteams, deels in combinatie met onderwijs in leerwerktrajecten. Een kernteam is verantwoordelijk voor onderwijs aan een groep leerlingen. De docenten van een kernteam verzorgen alle

²⁰ Het project Lesgeven anders organiseren gaat (in hoofdlijnen) om het ontwikkelen van personeelsbeleid, gericht op persoonlijke en professionele groeimogelijkheden, vermindering van de werkdruk, het bestrijden van het lerarentekort door meer onderwijsondersteunend personeel in te zetten, het doorvoeren van onderwijskundige vernieuwingen met bijbehorende nieuwe rollen en taken en het beter verdelen van taken.

lessen. Alleen met praktijkvakken lukt dat niet, daar wordt volgens het principe van stamgroep en gastdocenten gewerkt. Deze leerlingen werken volgens een weektaak. Ze kunnen de aanwezige docenten aanspreken. Voor het leerwerktraject zijn er hoeken ingericht die gelden als vaste werkplek voor de leerlingen. Daar werken leerlingen onder begeleiding van een docent aan hun taken. Insteek is dat leerlingen meer centraal staan en dat de docenten meer verantwoordelijk zijn voor de gang van zaken. Het resultaat is dat er minder verzuim is en dat het verzuim vaker kan worden opgevangen binnen het kernteam. ‘Echte’ Lesuitval komt daardoor minder vaak voor.

Besluit

Er is beleid dat specifiek gericht is op het voorkomen van lesuitval en beleid dat voorkoming van lesuitval als bijproduct kent. Binnen beide vormen worden met het voorkomen van lesuitval aantoonbare resultaten geboekt. Het concentreren van lesvervangende activiteiten in één periode leidt bijvoorbeeld tot minder structurele lesuitval en een goed verzuimbeleid heeft een lager ziekteverzuim tot gevolg en dus minder incidentele lesuitval.

3.5 Conclusies

Ter afsluiting beantwoorden we hier per onderwerp de onderzoeksvragen uit paragraaf 1.3.

Aard en omvang van lesuitval

In een eerste meting onder een twaalfstal scholen in het voortgezet onderwijs constateren we een lesuitval van bijna acht procent. De omvang van de lesuitval verschilt in de onderbouw en bovenbouw en ook tussen de scholen onderling zijn er grote verschillen. Van de tien lesuren die in het VO uitvallen, vallen er negen ook daadwerkelijk uit. Voor één lesuur wordt dus een andere oplossing gevonden. In de onderzoeksperiode komt naar verhouding veel structurele uitval (i.e. geplande lesuitval, bijvoorbeeld veroorzaakt door werkweken en eind-examens) voor. Belangrijkste oorzaak van incidentele lesuitval is afwezigheid van docenten door ziekte, hetgeen in deze periode ruim een kwart van de lesuitval veroorzaakt.

Oplossingen om lesuitval te voorkomen

Er zijn twee manieren om de zogenaamde echte lesuitval te beperken. Dit kan door lesuitval op te vangen wanneer een docent afwezig is en door lesuitval door preventieve maatregelen zo veel mogelijk te voorkomen. Afwezigheid van docenten leidt in het voortgezet onderwijs in de meeste gevallen tot het uitvallen van het lesuur. In de onderzoeksperiode gebeurt dat in bijna negen van de tien gevallen. Opvang van uitval komt dus naar verhouding weinig voor. Meest genoemde oplossingen zijn dan dat een bevoegde docent als vervanger voor de

klas staat of dat de klas wordt opgevangen door onderwijsondersteunend personeel. Ook wanneer een docent vervangt, betekent dat niet altijd dat een klas les krijgt.

Scholen zoeken de oplossingen meer in preventie van lesuitval. Directe preventieve maatregelen richten zich op het zo veel mogelijk voorkomen van structurele lesuitval. Voorbeelden daarvan zijn het concentreren van andere activiteiten in een beperkte periode en het aanpassen van het rooster in weken dat veel structurele uitval dreigt. Maatregelen die niet direct op het voorkomen van lesuitval gericht zijn, maar daar volgens de betrokkenen wel invloed op hebben, liggen in de sfeer van het personeelsbeleid (met name verzuimbeleid) en de organisatie van het onderwijs. Wat dat laatste betreft is vooral het werken in kernteams volgens de respondenten veelbelovend. Zij denken dat er minder 'echte' lesuitval plaatsvindt.

Samenhang met onderwijsconcept

Uit het bovenstaande blijkt al dat het onderwijsconcept van invloed is op lesuitval. Werken in kernteams, zoals dat op sommige VMBO-scholen gebeurt, kan echte lesuitval deels voorkomen. Wanneer we naar andere kenmerken van scholen kijken zien we dat ook deze van invloed kunnen zijn op de aard en omvang van lesuitval binnen de school. Zo kennen de kleinere scholen binnen onze onderzoeksgroep minder lesuitval. Tussen de scholen zijn grote verschillen in de mate waarin 'structurele' lesuitval voorkomt. De ene school slaagt er beter in om structurele uitval te voorkomen dan de ander.

Afwijkingen tussen registratie scholen en leerlingen

Van twee scholen heeft een tiental leerlingen de lesuitval in de onderzoeksperiode gerapporteerd. Iets minder dan tweederde van de uren die deze leerlingen hebben gemeld, zijn ook door de school gemeld. De onderrapportage door de leerlingen is te wijten aan slordigheid (vergeten) of individuele vakkenpakketten (leerling heeft het uitgevallen vak niet in pakket). De onderrapportage door de scholen is moeilijker te verklaren. Ook hier bleek een deel veroorzaakt doordat leerlingen niet altijd nauwkeurig registreren (verkeerde datum, uur of vak ingevuld). De belangrijkste andere oorzaken zijn dat leerlingen lesvervangende activiteiten hebben opgevat als lesuitval, er in de weken van overrapportage gebruik werd gemaakt van een noodrooster en dat mentoruren zijn uitgevallen terwijl dat niet bij de roostermaker bekend was. Wanneer er lesvervangende activiteiten hebben plaatsgevonden beschouwen we dat niet als lesuitval. De gemelde uitval bij het noodrooster is mogelijk lesuitval, maar kan ook slordigheid van de leerlingen betreffen. Het uitvallen van het mentoruur ten slotte is lesuitval. Deze vindt plaats buiten het beeld van de roostermaker.

4 BEROEPSONDERWIJS EN VOLWASSENENEDUCATIE

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk beschrijft de bevindingen omtrent lesuitval in het Beroepsonderwijs en Volwasseneneducatie. Als eerste wordt hierin de opzet van deze pilotfase besproken voor de BVE-sector. Daarna beschrijven we de omvang en aard van lesuitval en maken we een vergelijking tussen de registraties van instellingen en die van deelnemers. Vervolgens wordt lesuitval geplaatst in het licht van onderwijsconcepten, en komt het beleid van BVE-instellingen omtrent lesuitval ter sprake. In hoofdstuk 5 wordt nader ingegaan op implicaties van de resultaten van deze pilotfase voor vervolgonderzoek naar lesuitval in de BVE-sector.

4.2 Opzet van de meting van lesuitval in het BVE

4.2.1 Selectie van de instellingen

In de voorfase van deze proefmeting hebben we met een groot aantal scholen telefonisch en per e-mail contact gehad over de manier waarop zij lesuitval registreren. De contactpersonen bij de diverse instellingen waren afkomstig uit zowel management (ROC-directie) en middenkader (kwaliteitscoördinatoren, opleidingsdirecteuren) als uit uitvoerende functies (roostermakers, teamleiders).

De voornaamste bevindingen van deze voorfase waren:

- Geen van de gecontacteerde instellingen blijkt stelselmatig lesuitval als zodanig te registreren.
- Uit andere bronnen (ziekmeldingen, roosterwijzigingen) kan lesuitval gedeeltelijk worden afgeleid. Dit geeft echter geen inzicht in bijvoorbeeld het bij voorbaat inroosteren van minder lessen dan de norm, de oorzaken van lesuitval (anders dan bij ziekte) en de oplossingen die voor de uitval worden gekozen.
- Er bestaat een mogelijk verband tussen lesuitval en onderwijsconcept.
- Het werven van deelnemers om voor een bepaalde tijd hun lesuitval bij te houden, kan het beste gebeuren via BVE-instellingen.

Op basis van onder meer deze uitkomsten, hebben we een aantal BVE-instellingen geselecteerd voor deelname aan het onderzoek. We benaderden hiervoor in de meeste gevallen de verantwoordelijke voor kwaliteitszorg binnen het ROC. Deze verwees ons vervolgens door naar ofwel ROC directie, ofwel naar de directie van de afzonderlijke sectoren. Bij de selectie van instellingen hebben we gezorgd voor een spreiding naar regio (binnen versus buiten

Randstad) naar instellingstype (ROC, vakinstellingen), onderwijssector (Economie, Handel en Commercie, Zorg, Techniek), omvang van de instelling en waar mogelijk met onderwijs-concept (competentiegericht onderwijs versus traditioneel onderwijs). De op basis hiervan geselecteerde scholen zijn geen representatieve afspiegeling van het totaal aan BVE-instellingen in Nederland. Het uitgangspunt bij selectie was dan ook niet representativiteit, maar het krijgen van een beeld van de range aan manieren om met lesuitval om te gaan in de BVE-sector.

4.2.2 Meting lesuitval onder instellingen

Oorspronkelijk hadden 16 sectoren hun medewerking aan dit onderzoek toegezegd. Vier sectoren kwamen hier direct voor de start of tijdens de meetperiode op terug en trokken alsnog de medewerking in. Drie vanwege onvoldoende bereidheid tot medewerking op lagere niveaus (roostermaker, opleidingsdirecteur) en één vanwege (onverwacht) grote werkdruk op de administratie. Tabel 4.1 laat kenmerken zien van de sectoren die wel aan dit onderzoek hebben deelgenomen.

Tabel 4.1 Kenmerken van sectoren die aan het onderzoek hebben deelgenomen

	Soort instelling	Locatie instelling	Sector	Deelnemer registratie	Verdiepend interview
1	ROC	Randstad	Handel en Commercie	Ja	Interview op locatie met teamleider H&C
2	ROC	Randstad (G4)	Economie	Ja	Interview op locatie met directeur beleid & kwaliteit ROC
3	ROC	Randstad (G4)	Zorg, Welzijn en Onderwijs	Ja	Interview op locatie met directeur beleid & kwaliteit ROC
4	ROC	Randstad (G4)	Airport en Logistiek	Ja	Interview op locatie met opleidingsmanager A&L
5	ROC	Buiten Randstad	Diverse	Nee	Telefonisch interview met opleidingscoördinator
6	ROC	Buiten Randstad	Diverse	Nee	Telefonisch interview met opleidingscoördinator
7	ROC	Buiten Randstad	Diverse	Nee	Telefonisch interview met sectordirecteur
8	ROC	Buiten Randstad	Economie	Nee	Geen
9	ROC	Buiten Randstad	Verpleging & verzorging	Nee	Geen
10	ROC	Buiten Randstad	Elektro	Nee	Geen
11	Vakinstelling	Randstad (G4)		Nee	Geen
12	Vakinstelling	Randstad (G4)		Nee	Geen

Aangezien we uit de voorfase van deze proefmeting wisten dat registratie van lesuitval - en met name van de oorzaken en oplossingen voor lesuitval - binnen BVE-instellingen zeer beperkt is, hebben we een eigen programma ontworpen voor het bijhouden van lesuitval. Degene die voor ons de lesuitval bijhield (roostermaker, receptioniste, teamleider) kreeg van ons

een inlognaam en wachtwoord en kon zo inloggen op de internetsite www.researchvoorbeleid.nl/lesuitval/docenten. Hier vulden zij per geval van lesuitval (“een les die niet of op een andere manier doorgaat dan vooraf gepland”) de volgende gegevens¹ in:

- datum van de uitgevallen les;
- vak dat uitviel;
- klas waarvoor de les uitviel;
- naam van de uitgevallen docent;
- lesuur waarop de les uitviel;
- opleiding waar deze les onder valt;
- niveau van deze opleiding;
- reden waarom de les uitviel (ziekte, excursie, cursus, vergadering et cetera);
- oplossingen voor het lesuur (klas had vrij, andere docent nam over, schuiven met lesuur, zelf werken door deelnemers et cetera);
- gevolgen voor deze les (les verval, les wordt later ingehaald, les is vervangen door praktijkles et cetera).

Daarnaast hebben instellingen ons een overzicht (volgens een door ons opgesteld format in Excel) toegestuurd waarin zij het lesrooster per vak aangaven voor de meetperiode.

4.2.3 Meting lesuitval onder de deelnemers

Oorspronkelijk hebben deelnemers van vijf sectoren (binnen drie instellingen) voor ons tijdens de onderzoeksperiode de lesuitval van hun klas bijgehouden. Helaas bleek halverwege de onderzoeksperiode dat één van de instellingen waar deelnemers voor ons de lesuitval registreerden, afhaakte vanwege een te grote werkdruk op de administratie. Hierdoor konden we ook de gegevens van de deelnemers aan deze instelling niet verder analyseren, aangezien deze primair waren bedoeld ter beoordeling van de registratie van de instelling. De negen deelnemers die de lesuitval voor deze sector registreerden worden daarom in de analyses buiten beschouwing gelaten.

Analyse van de verschillen en overeenkomsten in registratie tussen instelling en deelnemer is daarom bij vier sectoren (van drie verschillende instellingen) gebeurd. Van de resterende 38 deelnemers (verdeeld over deze 4 sectoren) hebben in totaal 24 deelnemers ook daadwerkelijk de uitval van lessen tijdens de onderzoeksperiode geregistreerd (63%).

Indien een deelnemer op maandagmiddag de lesuitval van de week ervoor nog niet had ingevuld, stuurden wij een SMS ter herinnering. Deelnemers die meerdere malen geen lesuitval invulden, zijn telefonisch benaderd en verzocht om dit nogmaals te doen.

¹ Zie bijlage 7.

De instellingen hebben zelf voor werving van de deelnemers zorggedragen, waarbij zij zorgden voor een spreiding naar klas, opleidingsniveau en leerjaar. Zij deden dit in een vergelijkbaar, maar enigszins versimpeld, programma als waarin instellingen registreerden, op de internetsite www.researchvoorbeleid.nl/lesuitval/deelnemers. Per geval van lesuitval vulden zij op deze site de volgende vragen² voor ons in:

- In welke klas zit je?
- Op welke datum is de les uitgevallen?
- Welk vak viel er uit?
- Hoe heet de docent die uitviel?
- Op welk lesuur viel de les uit?
- Wat is er gebeurd in het uur dat deze les uitviel?
- Wat is er vervolgens met de les (het vak) zelf gebeurd?

4.3 Analyse kwantitatieve gegevens lesuitval BVE

4.3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de registratiegegevens van dit onderzoek geanalyseerd met de volgende doeleinden:

- een indruk krijgen van de omvang van lesuitval;
- de nauwkeurigheid checken van de registratie van instellingen;
- de belangrijkste oorzaken van en oplossingen voor lesuitval achterhalen.

Deze registratiegegevens zijn niet bedoeld om een representatief beeld te geven van de gehele BVE-sector. Zoals reeds vermeld in paragraaf 4.2.1 zijn instellingen uitdrukkelijk op basis van een aantal kenmerken geselecteerd om op die manier een indruk te krijgen van de bandbreedte van het voorkomen van en omgaan met lesuitval. Hierbij moet bij interpretatie van de resultaten rekening worden gehouden.

4.3.2 Omvang van lesuitval bij instellingen in het BVE

Voor het analyseren van de omvang van lesuitval zijn de gegevens over lesuitval, zoals instellingen die op onze internetsite hebben ingevoerd, op vakniveau gekoppeld met de gegevens die instellingen ons over de lesroosters van diezelfde periode hebben toegestuurd. In totaal zijn er door de instellingen die ons een lesrooster hebben toegestuurd gezamenlijk

² zie bijlage 7.

in de onderzoeksperiode 27.215³ lessen ingeroosterd, waarvan er 1.228 met lesuitval te maken kregen (4,5%). Dit percentage varieert aanzienlijk tussen de verschillende weken in de onderzoeksperiode, zoals tabel 4.2 laat zien.

Tabel 4.2 Percentage lesuitval per week

Week	Percentage lesuitval
1 (19-23 april)	2,3%
2 (26-30 april)	6,2%
3 (3-7 mei)	Geen accurate meting i.v.m. vakantieperiode
4 (10-14 mei)	5,9%
5 (17-21 mei)	Geen accurate meting i.v.m. vakantieperiode
6 (24-28 mei)	4,3%
Totaal	4,5%

Week 1, 4 en 6 van deze meetperiode zijn volgens de instellingen de meest ‘doorsnee’ weken van deze periode, omdat hier geen verplichte vrije dagen in vielen en de meeste instellingen in deze weken ook geen vakantieperiode hadden ingepland. Wel hadden twee instellingen in week 1 een toetsweek, waardoor er vermoedelijk minder lessen dan normaal waren ingepland. Daarnaast zijn (vanwege de korte voorbereidingstijd voor deze proefmeting) een aantal instellingen pas in week 2 van deze periode gestart met registreren van uitval. Over week 3 en 5 zijn de gegevens in verband met vakantie van de meeste van de deelnemende instellingen zodanig beperkt, dat hierover geen uitspraak kan worden gedaan. Week 4 en 6 lijken daarom de beste afspiegeling te geven van de omvang van lesuitval in een ‘reguliere’ schoolweek. Dit zou betekenen dat in een ‘reguliere’ schoolweek het percentage lesuitval binnen deze instellingen rond de vijf procent ligt.

4.3.3 Nauwkeurigheid van de registratie

Om te beoordelen of instellingen *volledig en juist* rapporteren over de uitval van lessen, hebben bij vier sectoren, naast de roostermakers, eveneens een aantal deelnemers de lesuitval bijgehouden van hun klas.

Vergelijking frequentie van registratie

In totaal hebben deelnemers 101 meldingen gemaakt van lesuitval. Bij een koppeling met de registratie door roostermakers, bleek dat er voor diverse door deelnemers opgegeven klassen geen gegevens van roostermakers bekend zijn. Waarschijnlijk wordt dit veroorzaakt doordat een aantal instellingen werkt met een rooster van basisgroepen in plaats van klassen. Een

³ Van één instelling hebben we geen roostergegevens ontvangen, deze instelling wordt daarom bij het berekenen van het percentage lesuitval buiten beschouwing gelaten. De gezamenlijke uitval van alle instellingen die ons een lesrooster hebben toegestuurd is 1.228. Bij verdere analyse van lesuitval wordt de uitval echter over alle instellingen gerapporteerd, waardoor deze gezamenlijke lesuitval uitkomt op 1.541 (zie tabel 4.6, 4.7 en 4.8).

basisgroep bestaat doorgaans uit een kleine groep (6-8) deelnemers. Per lesuur wordt een combinatie van basisgroepen samengesteld. Zo wordt bijvoorbeeld op één en hetzelfde lesuur, in hetzelfde lokaal een les bij dezelfde docent ingeroosterd voor vier verschillende basisgroepen. Deze basisgroepen vormen op dat moment een klas. Een volgend uur kan een klas weer uit een hele andere samenstelling van basisgroepen bestaan. Een roostermaker houdt daarom mogelijk een andere registratie van het begrip ‘klas’ aan dan een deelnemer. Daarnaast zal onnauwkeurigheid in registreren in een aantal gevallen hebben geleid tot de verschillen in registratie van klassen.

Door deze verschillen in klasaanduiding, is een koppeling tussen deelnemerregistratie en instellingsregistratie voor in totaal 65 van de door deelnemers gemelde gevallen van lesuitval geslaagd. Voor de klassen die in beide bestanden overeen komen, meldden instellingen 69 gevallen van lesuitval, versus dus de 65 meldingen door deelnemers. Tabel 4.3 geeft een overzicht van de overeenkomsten en verschillen in registraties.

Tabel 4.3 Meldingen vervanging en uitval door instellingen en deelnemers

	Aantal uren	Percentage
Deelnemer meldt uren die de instelling ook heeft gemeld	29	28%
Deelnemer meldt uren die de instelling niet heeft gemeld	36	34%
Instelling meldt uren die de deelnemer niet heeft gemeld	40	38%
Totaal	105	100%

Een nadere analyse van de 36 gevallen van uitval die wel door een deelnemer maar niet door een roostermaker worden gemeld, leidt tot de volgende verklaringen:

- Drie meldingen zijn gedaan aan het begin van de eerste week van de meetperiode. De betreffende roostermaker startte pas aan het einde van deze week met registreren.
- Van zeven meldingen gaven roostermakers aan dat deze lessen (hetzelfde vak, zelfde docent et cetera) wel zijn uitgevallen, maar op een andere datum.
- Zes meldingen van uitval door deelnemers vielen in een periode dat de instelling gesloten was wegens vakantie.
- Zeven meldingen van uitval werden geregistreerd van een lesuur dat niet is opgenomen in het lesrooster van deze klas.
- Zeven meldingen komen niet overeen door andere slordigheden in de registratie van deelnemers, zoals een ander lesuur of ander vak dan de roostermaker meldde en dan in het klassenrooster staat ingepland.
- Drie meldingen zijn waarschijnlijk te verklaren door een verschil in interpretatie van lesuitval. Zo gaf een roostermaker het voorbeeld van een melding van een deelnemer voor het vak handvaardigheid dat naar zijn idee gewoon was doorgedaan. Een deelnemer had hier opgegeven dat het vak was uitgevallen en dat de klas zelfstandig had gewerkt. De klas had inderdaad zelfstandig gewerkt (aan een opdracht), maar dit was zo gepland.

Er resteren vervolgens drie meldingen die wel door deelnemers zijn gemaakt, maar niet door roostermakers en die niet direct door bovenstaande kunnen worden verklaard. Dit zou zogenaamde ‘illegale uitval’ kunnen betreffen; een docent die zonder medeweten van de instelling de les laat uitvallen. Gezien de al traceerbare slordigheden (zie bovenstaand), is het echter ook aannemelijk dat een deel hiervan eveneens door slordigheid van de deelnemer bij het invullen kan worden verklaard. Deze illegale uitval, of onderrapportage door instellingen, betreft dus maximaal vijf procent (3 gevallen van in totaal 65 registraties door deelnemers) van de totale geregistreerde uitval, maar vermoedelijk minder.

Dat de roostermakers 40 meldingen van lesuitval méér registreren dan de deelnemers, kan te maken hebben met het feit dat deelnemers in een aantal gevallen lessen volgen in meerdere klassen. Hierdoor hebben zij geen totaalbeeld van de lesuitval in een bepaalde klas en zullen zij alleen uitval registreren voor de vakken waar zij aan (zouden) deelnemen. Een roostermaker zal echter wel een volledige registratie bijhouden van de totale lesuitval van een klas.

Inhoudelijke vergelijking van de registraties

Bij een meer inhoudelijke vergelijking van de opgegeven registraties van lesuitval door deelnemers en door roostermakers (in dit geval voor vergelijkingsdoeleinden een selectie roostermakers van sectoren waar deelnemers een uitvalregistratie voor ons hebben bijgehouden), zijn een aantal opvallende verschillen te zien (zie tabel 4.4). Zo geven deelnemers in meer dan driekwart van de gevallen aan dat bij lesuitval de klas een uur vrij heeft gehad, terwijl volgens roostermakers slechts in de helft van de gevallen van uitval de klas een uur vrij krijgt. Roostermakers meldden hier in eenderde van de gevallen van uitval dat de les door een andere docent is over genomen. Het lijkt hier niet aannemelijk dat dit verschil veroorzaakt wordt door begripsverwarring, aangezien een uur vrij een relatief eenduidig begrip is. Het vermoeden bestaat daarom dat in dit geval roostermakers van mening zijn dat een les door een andere docent wordt opgevangen (misschien ingegeven door beleid hieromtrent, of door onjuiste informatie van bijvoorbeeld een docent), terwijl deze in werkelijkheid vervalt. Het moet echter zeker niet worden uitgesloten dat de verschillen ook hier (gedeeltelijk) worden veroorzaakt door een slordige registratie door deelnemers.

Tabel 4.4 Vergelijking van door deelnemers met door roostermakers gemelde oplossing voor lesuitval

	Volgens deelnemers	Volgens roostermakers*
De klas had een uur vrij	82%	48%
Een andere docent heeft deze les gegeven	1%	33%
De klas nam deel aan een excursie		8%
De klas heeft zelfstandig gewerkt (bijvoorbeeld in het OLC)	6%	4%
Er werd een vak van een ander tijdstip naar dit uur verschoven	8%	3%
Een stagiair, onderwijsassistent of LIO nam de les over		2%
Anders	2%	1%
Weet niet	1%	1%
Totaal	100%	100%
N=	101	480*

* Uitsluitend roostermakers van de sectoren waar ook deelnemers een registratie bijhielden.

Uit tabel 4.5 kan worden afgeleid dat het voor roostermakers in de meeste gevallen nog niet duidelijk is wat er met een uitgevallen les gaat gebeuren; wordt deze ingehaald, komt deze te vervallen? Voor ruim de helft van de roostermakers is dit op het moment van uitval nog niet helder. Deelnemers daarentegen zijn van mening dat deze les zal komen te vervallen. Dit kan door ervaring zijn ingegeven, al is het ook aannemelijk dat er hier reeds overleg is geweest tussen deelnemer en docent waarvan de roostermaker (nog) niet op de hoogte is gesteld. Daarnaast moet niet worden uitgesloten dat ook hier deelnemers niet erg accuraat zijn geweest in hun registratie.

Tabel 4.5 Vergelijking van door deelnemers met door roostermakers gemelde gevolgen voor de les

	Volgens deelnemers	Volgens roostermakers
Deze les vervalt	81%	37%
Deze les wordt later ingehaald door dezelfde docent	10%	2%
De les ging op een andere manier door (bijvoorbeeldc Praktijk of OLC)	1%	2%
Weet niet	7%	58%
Totaal	100%	100%
N=	101	480*

* Uitsluitend roostermakers van de sectoren waar ook deelnemers een registratie bijhielden.

4.3.4 Oorzaken van lesuitval

Voor de beschrijving van de gegevens over lesuitval, houden we de indeling aan van de Inspectie van het Onderwijs, die uitval indeelt in structurele en incidentele lesuitval. Uitgangspunt is dat de instelling zelf invloed heeft of kan hebben op structurele lesuitval, zoals proefwerkdagen, vergaderingen et cetera. Incidentele uitval ligt buiten de (directe) invloed van de

instelling en heeft veelal een ad hoc karakter, bijvoorbeeld door ziekte van een docent. Een meer gedetailleerde definitie van de vormen van lesuitval zoals in dit onderzoek gehanteerd, is gegeven in paragraaf 1.3.

Uit tabel 4.6 blijkt tweederde van de lesuitval een incidenteel karakter te hebben. Vrijwel eenderde van de lesuitval blijkt echter structureel van aard te zijn, dus uitval waar de instelling zelf invloed op zou kunnen uitoefenen. Bij ingeroosterde lessen voor niveau 1 is een schoolreis, excursie of sportdag (structurele lesuitval) zelfs de voornaamste reden van het uitvallen van lessen (52%). Slechts veertien procent van de lesuitval op dit niveau wordt veroorzaakt door ziekte van een docent.

Tabel 4.6 Reden waarom de les uitviel volgens roostermakers

	Aantal	Percentage
Structurele lesuitval		
Er was een schoolreis / excursie / sportdag	367	24%
De docent had een vergadering (bijvoorbeeld rapportvergadering)	57	4%
Examens/ tentamens van een andere klas	23	1%
<i>Totaal structureel</i>	<i>447</i>	<i>29%</i>
Incidentele lesuitval		
De docent was ziek	500	32%
Scholing van de docent (cursussen en dergelijke)	330	21%
De docent had verlof	208	13%
<i>Totaal incidenteel</i>	<i>1038</i>	<i>66%</i>
Anders	42	3%
Weet niet	14	1%
Totaal	1541	100%

4.3.5 Uitval en maatregelen om uitval op te vangen

Uit diepte-interviews met een selectie van vertegenwoordigers van de deelnemende instellingen, blijkt onder andere dat de basis voor het samenstellen van het lesrooster meestal een lessentabel is (sommigen vermelden expliciet dit op basis van de Onderwijs- en Examenregeling (OER) samen te stellen). Hierbij wordt uitgegaan van het aantal contacturen van 850 per jaar of een aantal van 1600 studiebelastingsuren (SBU) per jaar. Vrijwel alle geïnterviewde instellingen geven aan ruim boven de 850-norm van de Inspectie van het Onderwijs te roosteren, met name omdat ook praktijkgedeeltes, stages en het zelfstandig (onder toezicht) aan opdrachten werken in het lesrooster worden opgenomen. Slechts één van de ondervraagde instellingen geeft aan redelijk dicht op de 850 norm te roosteren en door incidentele lesuitval daarom achteraf gezien wel eens onder deze norm uit te komen. Als een klas onder deze norm dreigt te komen, wordt er nog wel eens een extra excursie ingepland of een extra gast-docent ingezet. Dit lijkt echter meer uitzondering dan regel.

Bij analyse van maatregelen om lesuitval op te vangen, is geen onderscheid geconstateerd tussen structurele en incidentele lesuitval. Er wordt eerder een onderscheid gemaakt tussen ad hoc opvang, ten gevolge van onverwachte (structurele of incidentele) uitval, en uitval veroorzaakt door een meer langdurige situatie.

Uitval door een langdurige kwestie

Lesuitval met een (potentieel) langdurig karakter door langdurig verzuim of een onvervulde vacature komt volgens de geïnterviewden binnen hun instelling vrijwel niet voor. Dit kan vrijwel altijd op korte termijn worden opgelost. Met name de grotere ROC's maken hierbij gebruik van een interne vervangings- of banenpool.

Bij ziekte of andere langdurige afwezigheid, wordt de lesuitval de eerste twee weken op ad hoc basis opgelost. Meestal is een opleidingsmanager of docententeam verantwoordelijk voor het oplossen van deze eerste twee weken uitval. Na deze twee weken wordt een structurele oplossing voor de afwezigheid gezocht, veelal door een opleidings- of sectordirecteur. Vrijwel alle instellingen houden deze tweewekentermijn aan.

Er is hierbij een duidelijk onderscheid te maken tussen enerzijds meer algemene opleidingen (zoals bijvoorbeeld Economie) en anderzijds specifiekere (vaak technische) opleidingen. Bij een vacature aan een algemene opleiding wordt in eerste instantie van een interne vervangings- of banenpool gebruik gemaakt. In de meeste gevallen kan hiermee de vacature worden vervuld. Lukt dit niet, dan beschikken de meeste sectoren over een bestand van open sollicitaties (vaak vanuit het bedrijfsleven) waaruit kan worden geput. Vacatures kunnen vrijwel zonder uitzondering op korte termijn worden vervuld. Bij één van de geïnterviewde sectoren was sprake van een langdurig zieke docent en werd er vanuit het ROC geen budget vrijgemaakt voor het aantrekken van een vervanger. Hier zijn de lessen van de zieke docent doorgeschoven naar een andere onderwijsperiode.

Bij de specifiekere (technische) opleidingen, met een hoge mate van specialisatie van het vakkenaanbod, kan een (algemene) banenpool van het ROC veelal geen uitkomst bieden. Hier worden daarom andere oplossingen gezocht. Als de onderwijsperiodes kort zijn, wordt regelmatig gebruik gemaakt van gastdocenten uit het bedrijfsleven (waar vaak nauwe banden mee bestaan vanwege de praktijkgerichtheid van deze opleidingen), die voor een periode van een aantal weken de lessen voor een bepaald vak verzorgen. Daarnaast zijn er vaak gastdocenten beschikbaar die graag op meer structurele basis een rol als (parttime) docent ambiëren, waardoor op deze manier ook vacatures structureel kunnen worden opgelost. Deze gastdocenten worden bij hun onderwijstaken begeleid door een gekwalificeerde vakdocent.

De resultaten van deze proefmeting geven vooralsnog niet de indruk dat lesuitval door langdurig verzuim of onvervulde vacatures binnen de BVE-sector een groot probleem vormt.

Uitval op ad hoc basis

Als er sprake is van ad hoc lesuitval (onverwachte afwezigheid van een docent), is het in eerste instantie meestal aan het opleidings- of docententeam of de opleidingsmanager om voor een oplossing te zorgen. Bij de meer leerlinggestuurde⁴ opleidingen wordt bekeken of de deelnemers zelfstandig aan de slag kunnen, of er bijvoorbeeld opdrachten klaarliggen en of er een instructeur en een werkplek (zoals in het OLC) beschikbaar is. Is dit niet het geval, dan wordt er eventueel met andere ingeplande uren geschoven om het vrijgekomen lesuur in te vullen.

De meer docentgerichte¹ opleidingen hebben bij lesuitval als eerste prioriteit om tussenuren in het rooster te vermijden ('anders ben je ze kwijt, dan gaan ze gewoon weg'), met name door het opschuiven van andere lessen op die dag. Lukt dit niet, of betreft het een eerste lesuur die dag, dan valt de les uit en heeft de klas vrij. Als de klas die dag nog niet op school is, worden de deelnemers door middel van een zogenaamde 'telefoonboom' op de hoogte gesteld van de uitval. Bij latere uren komt er een melding op het mededelingenbord.

In circa tweederde van de gevallen (zie tabel 4.7) wordt de klas bij het uitvallen van een les naar huis gestuurd. Opvallend is dat in het geval dat er een les uitvalt vanwege verlof van de docent, in ruim de helft van de gevallen (53%) een andere docent deze les heeft overgenomen. Uit de interviews kwam naar voren dat als een docent verlof opneemt, hij of zij dit verlof doorgaans van tevoren moet indienen bij de directie met daarbij de reden van verlof en hoe de docent deze les vervolgens denkt op te vangen. Dit kan erop duiden dat het neerleggen van de verantwoordelijkheid van het oplossen van lesuitval bij docenten(teams) eerder leidt tot een (doordachte) oplossing voor het uitvallen van de les.

Tabel 4.7 Oplossing voor lesuur volgens roostermakers

	Aantal	Percentage
De klas had een uur vrij	1059	69%
Een andere docent heeft deze les gegeven	210	14%
De klas heeft zelfstandig gewerkt (bijvoorbeeld in het OLC)	114	7%
Er werd een vak van een ander tijdstip naar dit uur verschoven	32	2%
Een stagiair, onderwijsassistent of leraar-in-opleiding nam de les over	21	1%
De klas is samengevoegd met een andere klas	17	1%
Weet niet	6	0%
n.v.t.	76	5%
Totaal	1541	100%

⁴ Zie voor een omschrijving van leerlinggestuurde en docentgestuurde opleidingen paragraaf 4.4.2

Bij lesuitval binnen niveau 4 opleidingen wordt aanmerkelijk vaker (19%) gekozen voor het zelfstandig laten werken van deelnemers. Ook uit de persoonlijke gesprekken bij instellingen bleek dat van een klas van niveau 4 eerder wordt verwacht dat zij zelfstandig aan de slag gaan dan van de lagere niveaus.

Uit de interviews bleek daarnaast dat er bij het oplossen van lesuitval geen prioriteit wordt gegeven aan bepaalde opleidingen, niveaus, klassen en dergelijke. Uitzonderingen hierop die een paar instellingen noemen, zijn het eerder laten doorgaan van lessen voor een klas die binnenkort examen heeft. Dit lijkt echter niet op structurele basis te worden toegepast.

In totaal komen volgens de instellingen ongeveer tweederde van de lessen bij ad hoc lesuitval geheel te vervallen (tabel 4.8). Bij ziekte is dit iets meer (76%), omdat “van een zieke docent niet verwacht kan worden dat hij de week erna dubbele lessen draait.”

Tabel 4.8 Gevolgen voor de les volgens roostermakers

	Aantal	Percentage
Deze les vervalt	1042	68%
Deze les wordt later ingehaald door dezelfde docent	86	6%
Deze les (dit vak) wordt ingehaald door een andere docent	47	3%
Deze les is vervangen door een praktijkles van dit vak	11	1%
Anders	29	2%
Weet niet	295	19%
n.v.t.	31	2%
Totaal	1541	100%

4.4 Interviewgegevens

4.4.1 Inleiding

In het voortraject van deze proefmeting uitten we reeds het vermoeden dat lesuitval binnen het beroepsonderwijs samen zou kunnen hangen met de manier waarop binnen BVE-instellingen met lesuitval wordt omgegaan. Dit vermoeden werd in de diepte-interviews bevestigd; vrijwel alle geïnterviewden noemden spontaan een soortgelijk verband. Hoe deze twee zich tot elkaar verhouden wordt in paragraaf 4.4.2 besproken. Paragraaf 4.4.4 en 4.4.5 gaan dieper in op respectievelijk de gevolgen van lesuitval voor de kwaliteit van het onderwijs en het beleid van instellingen rondom lesuitval.

4.4.2 Relatie tussen onderwijsconcept en lesuitval

In het BVE is (mede vanwege het beroepsmatige karakter van de opleidingen) relatief veel aandacht voor praktijkonderwijs. Te denken valt hierbij aan excursies, stages, gastdocenten en dergelijke. Daarnaast is er een tendens (zoals ook te zien in het Hoger Onderwijs) naar

andere methoden van onderwijs zoals bijvoorbeeld Probleem Gestuurd Onderwijs (PGO), projectmatig werken en dergelijke. Deze nieuwe onderwijsvormen lijken een steeds dominerende plaats te krijgen binnen de BVE-opleidingen.

Verschuiving van docentgestuurd naar leerlinggestuurd onderwijs

In het beroepsonderwijs lijkt tevens een tendens gaande waarbij de deelnemer meer zelf verantwoordelijk is voor zijn of haar leerproces en deze verantwoordelijkheid minder bij docent of instelling ligt (leerlinggestuurd onderwijs). Het uitgangspunt hierbij is een zelfstandige deelnemer, die zich in zijn of haar eigen leerproces ondersteund weet door de school. De deelnemer is hierbij zelf de drijvende kracht, en hij of zij wordt in het leerproces begeleid door docent en instelling, in tegenstelling tot het meer traditionele, docentgestuurde onderwijs, waarbij de docent een veel meer sturende en bepalende rol heeft en de lesstof zelf actief (klassikaal) aan de deelnemers presenteert.

Concreet houdt dit in dat de docent in de leerlinggestuurde visie niet per definitie de bepalende factor is voor het al dan niet doorgaan van een les. Als een docent niet aanwezig is, hoeft dit geen belemmering te zijn voor de deelnemer om alsnog aan zijn of haar leerproces te werken. De deelnemer zal dan hooguit een ander deel van de lesstof bestuderen dan wanneer de ingeroosterde docent wel aanwezig zou zijn. De deelnemer kan hierbij zelf aan de slag, al dan niet onder begeleiding in bijvoorbeeld een Open Leercentrum (OLC). Dit wordt door de instellingen niet als hinderlijk voor het leerproces van de deelnemer ervaren.

Eén instelling geeft hierbij zelfs aan dat het de keuze van de deelnemer is of hij al dan niet een directe vorm van toezicht op zijn leerproces wil hebben: “Als een groep deelnemers liever in de kroeg op de hoek zijn opdracht maakt dan in de school, is dit ook geen probleem. Het gaat erom dat het onder *begeleiding* van de school gebeurt.” De overige instellingen zijn van mening dat er ondanks de eigen verantwoordelijkheid van de deelnemer toch sprake moet zijn van enige mate van direct toezicht, bijvoorbeeld via een docent op loopafstand (DOLA), een onderwijsassistent, instructeur of vanuit het open leercentrum (OLC). Hierbij ligt de onderwijskundige (inhoudelijke) verantwoordelijkheid nog steeds bij de vakdocent, maar de uitvoering of begeleiding van het leerproces kan ook door iemand met instructie en/of begeleidingsbevoegdheid plaatsvinden. De onderwijsmaterialen (zoals blokboeken) worden geschreven met het oog op deze zelfstandige manier van werken.

Huidige stand van zaken leerlinggestuurd versus docentgestuurd onderwijs

Ondanks dat alle geïnterviewde instellingen op beleidsniveau bezig zijn met de omslag van het traditionele ‘docentgestuurd’ naar dit meer ‘leerlinggestuurd’ werken, is het op dit moment nog erg sector- en/of opleidingsafhankelijk in hoeverre deze nieuwe aanpak al daadwerkelijk is ingevoerd in het dagelijks onderwijs. Uit de interviews blijkt dan ook een grote

bandbreedte aan mate van ‘leerlinggestuurd werken’. Een aantal geïnterviewde sectoren zijn hier al vrij ver mee. Eén sector gaf het voorbeeld van een pilot-project dat vanaf volgend schooljaar op grotere schaal wordt ingevoerd, waarbij deelnemers (BOL) twee dagen op school zijn en drie dagen in de praktijk leren. De deelnemer krijgt individuele leerdoelen en wordt beoordeeld op basis van prestaties. Op de dagen dat de deelnemer op school aanwezig is, krijgt hij of zij een individueel programma met leerdoelen waar hij of zij zelfstandig (onder begeleiding) aan werkt. Een andere sector (overigens binnen hetzelfde ROC!) is vorig schooljaar voorzichtig begonnen met de invoering van PGO binnen enkele opleidingen, maar hanteert een lesrooster dat nog voornamelijk uit (traditionele) klassikale lessen bestaat. Hierin wordt echter wel steeds meer aandacht gegeven aan praktijksituaties zoals het tonen van een film over praktijk, een gastdocent en/of excursies.

Alle instellingen verwachten echter dat deze nieuwe manier van omgaan met verantwoordelijkheden van docent en deelnemer in de komende jaren een enorme vlucht zal nemen, mede met het oog op de invoering van competentiegericht onderwijs in het BVE in 2005.

Relatie tussen leerlinggestuurd en docentgestuurd onderwijs en lesuitval

De geïnterviewden zien stuk voor stuk een relatie tussen dit leerlinggestuurd werken en het omgaan met lesuitval. De traditionele of docentgestuurde manier van onderwijzen zien zij als een ‘veel groter risico voor lesuitval’. Het al dan niet doorgang vinden van een les is hier vrijwel volledig afhankelijk van het al dan niet aanwezig zijn van de betreffende vakdocent. Deze heeft immers als enige zicht op de voortgang van de deelnemers in het betreffende vak.

Bij een meer leerlinggestuurde aanpak kan een deelnemer bij afwezigheid van een docent zelfstandig (al dan niet onder toezicht of begeleiding) verder met het eigen leerproces. Diverse instellingen willen bij deze ‘leerlinggestuurde’ vorm van onderwijs niet eens meer spreken van lesuitval: “Je komt van 9 tot 5 op school en dan ben je aan het werk”, “Als de deelnemer onderwijs geniet in welke vorm dan ook is dat geen lesuitval want hij is bezig met leren.” Een aantal instellingen voorspellen dan ook dat lesuitval binnen enkele jaren een non-issue zal zijn binnen de BVE-sector.

Dit gezegd hebbende, wordt er momenteel bij vrijwel alle geïnterviewde sectoren naast de meer leerlinggestuurde invulling van het lesrooster, ook nog op de meer traditionele manier (docentgestuurd) invulling aan de lesroosters gegeven. In de beschrijvingen in de nu volgende paragrafen zal daarom zowel sprake zijn van het traditionele als van het nieuwe onderwijsdenken.

4.4.3 Uitval algemeen

De status van de problematiek rondom lesuitval wordt doorgaans afgemeten aan het aantal klachten hieromtrent van ouders, en een inventarisatie onder deelnemers. De meeste instellingen zeggen door middel van deelnemersenquêtes de vinger aan de pols te houden en te vragen of lesuitval door deelnemers als een probleem wordt ervaren. Daarnaast houdt een aantal instellingen groepsgesprekken over de tevredenheid van deelnemers met de opleiding, waarin onder andere ook lesuitval ter sprake komt. Geen van de instellingen heeft het idee dat lesuitval door deelnemers als een probleem wordt ervaren. Bij het meer leerlinggestuurde onderwijs is het uitgangspunt veelal dat de deelnemer zelf aan de bel zal trekken als lesuitval een probleem zou vormen voor de studievoortgang.

Een aantal instellingen hoort sporadisch klachten van ouders. Zij trachten deze klachten te weerleggen met cijfers van lessen die daadwerkelijk zijn uitgevallen, veelal gebaseerd op de ziekteregistratie. Meestal blijkt volgens de instellingen in zulke gevallen dat de deelnemer thuis aangeeft dat lessen uitvallen, terwijl dit niet het geval is.

4.4.4 Invloed van lesuitval op de kwaliteit van het onderwijs

Lesuitval wordt door instellingen met name als een probleem ervaren als er geen andere oplossing geboden kan worden dan de deelnemers naar huis te sturen of een tussenuur te geven. Dit haalt ‘het ritme uit de groepen’. Docenten die deze groepen na dergelijke tussenuren in hun klas krijgen, ondervinden dat de opkomst lager is (deelnemers zijn ‘voor dat laatste uur-tje’ niet op school gebleven) en dat de wel aanwezige deelnemers onrustiger zijn, omdat zij één of twee uur hebben rondgehangen. Dit geldt met name voor de lagere niveaus; deelnemers van niveau 3 en 4, met name uit de latere leerjaren, hebben vaak wel de discipline om in dergelijke tussenuren zelf aan de slag te gaan.

Daarnaast is de consequentie van lesuitval voor de kwaliteit van het onderwijs volgens de geïnterviewden erg afhankelijk van de fase in het leerproces waarin een klas zich op dat moment bevindt: “Als ze nog even een *boost* moeten krijgen door een klassikale les en die valt uit, is dat erger dan als er een zelfstandig project op het programma staat.”

4.4.5 Uitval en beleid om uitval te voorkomen

Beleid rondom lesuitval wordt bij alle geïnterviewde instellingen op sector- of opleidingsniveau vastgesteld. Dit beleid wordt geheel zelfstandig en onafhankelijk van het ROC opgesteld, waardoor er tussen sectoren binnen één ROC aanzienlijke verschillen in aanpak bestaan. In een enkel geval heeft het ROC een adviserende en/of begeleidende rol hierin, maar nooit een doorslaggevende.

In zijn algemeenheid hebben instellingen niet het idee dat lesuitval een groot probleem vormt, het heeft veelal geen hoge prioriteit in de beleidsontwikkeling, mede gezien het feit dat diverse instellingen van mening zijn dat lesuitval nu of in de nabije toekomst vanwege het leerlinggestuurd werken irrelevant zal worden (zie ook paragraaf 4.4.2). Desondanks hebben instellingen momenteel met lesuitval te maken en zijn zij (hoewel niet zeer actief) op zoek naar manieren waarop lesuitval voorkomen kan worden.

De meest succesvolle beleidsmaatregel die hierbij wordt genoemd is het werken in docententeams (ook wel aangeduid als een vakgroepenstructuur of kernteams), waarbij docenten als team verantwoordelijk zijn voor het doceren van een bepaald vak aan meerdere opleidingen en ook voor de opvang van incidentele uitval van dit vak. Zij zorgen dat bijvoorbeeld een klas van een collega-docent ondanks zijn afwezigheid toch aan de slag kan, of (naar inschatting van het team) dat een collega invalt als plaatsvervangend docent. Dit is beter mogelijk bij de meer algemene vakken, bij de ‘smalle’ vakken wordt een dergelijke opzet gehinderd door vakspecialisme, waardoor de uitwisselbaarheid tussen docenten gering is.

Een andere maatregel die genomen wordt, is het gespreid inzetten van docenten over meerdere opleidingen. Hierdoor valt bij uitval van één van de docenten de klap niet volledig bij één opleiding.

De meest voor de hand liggende maatregel om *structurele* lesuitval te voorkomen, is het bij voorbaat inroosteren van examens, studiedagen, vergaderingen en dergelijke. Instellingen zijn zich er van bewust dat hiermee een gedeelte van de uitval van lessen zou kunnen worden voorkomen. Een aantal instelling geeft aan dergelijke gebeurtenissen bewust niet van tevoren in het rooster op te nemen, om de werkdruk bij docenten niet te groot te laten worden; als het aantal ingeroosterde lessen per docent exclusief vergaderingen en dergelijke zou zijn, betekent dit dat dergelijke vergaderingen voor een verhoging van de werkdruk voor docenten zou zorgen. Meestal komt de reden dat deze structurele lesuitval niet bij voorbaat in de roosters is verwerkt echter voort uit interne planning- of communicatieproblemen en wordt dit niet bewust buiten het lesrooster gehouden.

Onderling ruilen

Instellingen zijn zich er terdege van bewust dat onderling ruilen tussen docenten voorkomt, zonder melding aan de opleidingsdirectie, of dat docenten bijvoorbeeld bij een blokkade slechts één van de twee uren les geeft (“Als jullie het eerste uur hard doorwerken, mag je het laatste uur naar huis”). De meesten pakken dit echter zwaar op en in een aantal gevallen is het een speerpunt in het beleid van de sector om dit tegen te gaan. Eén van de geïnterviewden gaf het voorbeeld dat een receptioniste dergelijke lesuitval (een docent die vertrekt terwijl hij of zij wel voor een les staat ingeroosterd) met een rode kleur op het rooster aangeeft, en

uitval door ziekte met een blauwe kleur. Dit gaat vervolgens naar de opleidingsmanager en hier wordt de docent op aangesproken. Volgens de instelling is deze maatregel uitermate effectief; de rode kleur is langzaam uit de roosters aan het verdwijnen.

Wat betreft beleid rondom het terugdringen van ziekteverzuim (de voornaamste oorzaak van lesuitval) noemen diverse instellingen een goede begeleiding van docenten. Met name voor startende docenten is dit belangrijk, “Zodat ze niet het gevoel krijgen in het diepe te worden gegooid.” Ook wordt het goed opleiden van docenten in dit verband genoemd, omdat dit docenten beter gemotiveerd houdt.

4.5 Conclusies

De onderzoeksvragen zoals in paragraaf 1.3 beschreven, worden hier per onderwerp besproken.

Omvang van lesuitval

De omvang van lesuitval in de BVE-sector ligt in deze proefmeting in een ‘doorsnee’ schoolweek rond de vijf procent. We hebben echter ook geconstateerd dat het percentage lesuitval afhankelijk is van de periode (week) waarin gemeten wordt.

Oplossingen om lesuitval te voorkomen

Langdurige uitval van lessen komt in de BVE-sector niet op grote schaal voor. Door een banenpool binnen een ROC of door het inzetten van gastdocenten of docenten uit het bedrijfsleven kan langdurige uitval van een docent of vak veelal goed en efficiënt worden opgevangen. Instellingen zelf beschouwen dit daarom niet als een probleem voor het onderwijs.

Lesuitval kan verder worden onderverdeeld in twee hoofdcategorieën; structurele en incidentele lesuitval. De meeste lesuitval heeft een incidenteel karakter. Deze incidentele lesuitval is volgens instellingen lastig met beleidsmaatregelen te voorkomen, maar zou eventueel met een goede begeleiding van docenten in beperkte mate beheersbaar gemaakt kunnen worden. Structurele lesuitval is wat dat betreft eenvoudiger beheersbaar te maken voor instellingen. Een verwachte hogere werkdruk voor docenten en interne planning- en communicatieproblemen maken echter dat deze structurele uitval toch eenderde van alle lesuitval voor zijn rekening neemt. Een lesrooster waarbij van tevoren beter rekening wordt gehouden met activiteiten zoals examens en vergaderingen, zou structurele lesuitval aanzienlijk kunnen reduceren.

Samenhang met onderwijsconcept

In de BVE-sector is het onderwijsconcept van invloed op de manier waarop er tegen het begrip lesuitval wordt aangekeken. Er is met name een verschil te zien tussen het meer docentgestuurde (traditionele) onderwijs en het meer leerlinggestuurde (competentiegerichte) onderwijs. Een deelnemer is in de nieuwe leerlinggestuurde opzet verantwoordelijk voor het eigen leerproces, waarbij hij of zij wordt begeleid door diverse docenten of begeleiders. Lesuitval is hier niet meer dermate docentafhankelijk, dat een les moet uitvallen bij afwezigheid van een docent; een begeleider of toezichthouder kan redelijk eenvoudig de rol van de uitgevallen docent overnemen zonder dat dit ten koste gaat van de kwaliteit van het onderwijs. Instellingen verwachten dat lesuitval binnen het nieuwe competentiegerichte onderwijs minder relevant of zelfs een non-issue zal worden. Bij geen enkele van de geïnterviewde instellingen heeft lesuitval een hoge prioriteit binnen het sectorbeleid.

Afwijkingen tussen registratie instellingen en deelnemers

We constateerden een groot verschil in registratie van lesuitval door instellingen versus deelnemers. Bij nadere analyse bleek dat deelnemers de uitval van lessen niet erg accuraat registreren. Roostermakers blijken wel een relatief betrouwbaar beeld te kunnen geven van de frequentie van lesuitval; maximaal vijf procent van de totaal door deelnemers geregistreerde lesuitval kan door instellingen niet worden verklaard, en zou daarom mogelijk veroorzaakt kunnen worden door onderrapportage of ‘illegale uitval’. De overige (geldige) registraties van lesuitval door deelnemers werden ook door roostermakers opgevoerd.

Wat betreft de inhoudelijke registratie van lesuitval zijn er twijfels gerezen of degene die de lesuitval voor ons heeft geregistreerd (veelal de roostermaker), voldoende geïnformeerd is over de manier waarop lesuitval wordt opgelost en welke gevolgen dit heeft voor de betreffende les.

5 IMPLICATIES VOOR VERVOLGMETING

5.1 Inleiding

Het onderzoek heeft tot en met de fase die met deze rapportage wordt afgesloten niet alleen veel inhoudelijke informatie over lesuitval opgeleverd. Die informatie is in de hier voorafgaande hoofdstukken uitgebreid naar voren gebracht. Minstens zo belangrijk is dat de voorgaande fase veel informatie heeft opgeleverd over de wijze waarop een meting van de aard en omvang van lesuitval plaats zou kunnen vinden. Omdat het oorspronkelijke doel van het onderzoek was om in het komende schooljaar (2004-2005) een veel bredere meting van de omvang en aard van lesuitval op te zetten, besteden we in dit hoofdstuk apart aandacht aan de mogelijkheden en onmogelijkheden van het meten van lesuitval in de drie sectoren.

Aanzetten daarvoor zijn in de sectorhoofdstukken reeds ter sprake gekomen. Dat zullen we hier wat verder uitwerken en we zullen daaruit conclusies trekken. Omdat de werkwijze en de opbrengsten per sector nogal verschilden, met name tussen het PO en de overige sectoren, zullen we de bevindingen die relevant zijn voor een eventueel vervolg, per sector bespreken. Per sector komen een aantal vaste onderdelen aan de orde: de deelname en steekproefmogelijkheden, werving, meetinstrument en het daadwerkelijk meten, rappelleren, en de check via ouders en leerlingen.

5.2 Primair Onderwijs

Voorzover het gaat om de technische en praktische mogelijkheden voor een vervolgmeting, is onze conclusie voor het primair onderwijs positief. De testfase heeft laten zien dat het meten van lesuitval in het PO goed mogelijk is. De indruk bestaat dat de relatief eenvoudige structuur van de schoolorganisatie en het 'lesrooster' daaraan een grote bijdrage levert. Dat betekent niet dat de huidige opzet voor de testfase in één keer overgezet kan worden naar een eventuele jaarmeting. Het belangrijkste verschil is dat het voor een vervolgonderzoek nodig is om over een langere periode (één schooljaar) te meten en dat onder een grotere groep PO-scholen.

Daarmee is overigens nog niet gezegd dat op grond van de testfase het ook direct wenselijk en logisch is dat een jaarmeting opgezet moet worden. 'Echte' lesuitval is immers in het PO niet een belangrijk thema. De leeftijd van de leerlingen leidt ertoe dat eigenlijk altijd wel een oplossing wordt getroffen waarbij de leerlingen onder begeleiding van een vervangende leraar of anderszins bevoegd persoon onderwijs wordt geboden. Desondanks zetten we in het

onderstaande de mogelijkheden en onmogelijkheden voor een jaarmeting uiteen. Veranderingen op de arbeidsmarkt voor het primair onderwijs kunnen immers een eventuele meting van lesuitval in het PO in de (nabije) toekomst alsnog relevant maken.

Deelname en steekproefmogelijkheden

Voor het bewerkstelligen van de deelname van PO-scholen aan een lesuitvalmeting is nog een forse inspanning nodig. Voordat een directeur bereid is voor een (langere) periode regelmatig gegevens bij te houden en te leveren moet het belang van het onderzoek (liefst ook een eigenbelang voor de school) wel als een paal boven water staan. Voor de testfase werd om een redelijk beperkte inspanning gevraagd, omdat het 'slechts' een zevental weken betrof. Bij een verzoek om medewerking aan een meting over ongeveer 45 weken wordt dat natuurlijk wel anders.

Aan een deel van de directeurs is de theoretische vraag¹ voorgelegd of zij voor een heel jaar hadden willen meedoen. Drie hadden dit zonder twijfel willen doen, vier hadden dat vanwege de extra belasting zeker niet gedaan, één twijfelde en aan vier mensen is deze vraag niet gesteld. Naast de inspanningen die nodig zullen zijn om scholen bereid te vinden speelt er een tweede probleem. Het gevaar bestaat namelijk dat er selectieve uitval plaatsvindt. Scholen waar veel problemen zijn met vervanging en die erg weinig tijd hebben, zullen waarschijnlijk minder geneigd zijn om mee te doen of toe te zeggen, maar vervolgens eerder afvallen.

Een voordeel van de PO-sector is dat het aantal scholen redelijk omvangrijk is. Dat biedt de mogelijkheid om bijvoorbeeld meer scholen maar dan voor kortere perioden te vragen om deelname. Bijvoorbeeld tot de herfstvakantie (twee maanden), tussen herfst- en kerstvakantie (twee maanden), van kerst- tot de meivakantie (vier maanden) en tussen mei- en zomervakantie (twee maanden). Bijkomend voordeel is dat onze ervaring is, dat als scholen eenmaal gewend zijn de informatie te leveren, het al snel een ingesleten patroon wordt om het formulier in te vullen. Wellicht zijn ze dan bereid om een voor nog wel een blok van een paar maanden bij te tekenen.

Onze gedachten gaan uit naar een meting waarbij over zeker 125 à 150 PO-scholen informatie over uitval in een heel jaar beschikbaar komt. Dat kan dus betekenen dat in totaal dan bijvoorbeeld 500 à 600 scholen meedoen voor elk een 'kwartaal'. Die 125 à 150 zijn nodig om relevante verschillen tussen groepen, weken, steden, regio's, leerlingenpopulatie en dergelijke te kunnen presenteren.

¹ Aan de scholen die in deze fase hebben meegedaan is gegarandeerd dat zij niet zullen worden gevraagd voor het vervolgonderzoek.

Werving

De werving van de scholen moet op redelijk korte termijn beginnen. Het is zonder meer duidelijk dat het niet meer mogelijk is voor de zomervakantie scholen te benaderen voor deelname. Benadering van scholen zal zo snel mogelijk bij de start van het nieuwe schooljaar moeten beginnen. Dat is vanuit organisatorisch oogpunt waarschijnlijk beter. De toezeggingen van scholen kunnen dan direct gevolgd worden door het toesturen van weekformulieren. Hetgeen ook de betrokkenheid bevordert. Vanuit het oogpunt van het bevorderen van de betrokkenheid is het verstandig om een beperktere periode voor deelname te hanteren dan een compleet schooljaar.

Omdat het schooljaar gefaseerd begint (door de vakantiespreiding) lijkt het ons dat het goed mogelijk is om de scholen aan het begin van het schooljaar te werven. Misschien is het een idee om de werving bijvoorbeeld aan een ander onderzoek met een vergelijkbaar thema te koppelen (voorzover die doorgaan bij de start van het nieuwe schooljaar, bijvoorbeeld de belronde onvervulde uren of de derde kwartaalmeting van de Arbeidsmarktbarometer).

Meetinstrument

In het primair onderwijs is in de testfase met een weekformulier gewerkt. Het voordeel daarvan is dat de gegevens op een gestandaardiseerde manier worden verzameld en dat de gegevens achteraf relatief weinig bewerking behoeven. Deze manier van werken bleek uiteindelijk zeer bruikbaar in het primair onderwijs. Door de geringe formatie per school en het ontbreken van gecompliceerde roosters is het invullen van een formulier in het PO een relatief kleine inspanning. De geleverde gegevens waren over het algemeen van goede kwaliteit. Uit de interviews met de directeurs kwam ook naar voren dat het gebruik van de formulieren geen problemen opleverde en dat de gegevensaanlevering, zoals die nu georganiseerd was, goed voldeed. Ook inhoudelijk hadden de directeurs geen commentaar op de formulieren zoals die nu gebruikt werden.

Aan de geïnterviewden is ook gevraagd of zij gebruik zouden maken van een webversie indien die beschikbaar is. Eventuele voordelen van een webversie kunnen zijn dat gegevensinvoer niet meer nodig is en dat de administratie geautomatiseerd plaatsvindt. Een deel van de geïnterviewden zou er gebruik van maken, maar de meesten gaven aan dat gebruik van de formulieren via de e-mail nu ook al goed ging. Gezien het gevaar van selectie lijkt het ons echter niet verstandig om in het basisonderwijs een webenquête als enige optie aan te bieden.

Rappelleren

Het op tijd aanleveren van ingevulde formulieren is echter een lastig punt gebleken. Een deel van de directeurs moest erg aangespoord worden om, ondanks toezeggingen, de gegevens te leveren. Het rappelleren is daarmee een veel arbeidsintensiever onderdeel gebleken dan op voorhand is verwacht. In deze testfase is het contact tussen directeur en onderzoeker

steeds één op één verlopen. Bij een bredere aanpak valt te verwachten dat één en ander meer anoniem zal gaan plaatsvinden waardoor het binnenkrijgen van de formulieren nog meer inspanningen zal vergen.

Check door ouders

Voor een deel zijn de lesuitvalgegevens zoals door de directeuren opgegeven gecontroleerd aan de hand van opgaven van ouders. De conclusie daaruit is dat ouders minder zicht hebben op afwezigheid van leraren en de oplossingen die scholen daarvoor kiezen. In de enkele gevallen waarbij de ouders afwezigheid rapporteerden zonder dat daarover door de directie werd gerapporteerd, bleek het om vergissingen bij de opgave door ouders te gaan. We stellen voorop dat het hierbij ging om twee scholen en dat de directeuren van de ‘controle’ door ouders op de hoogte waren. Dat maakt de kans op het vinden van *opzettelijke* onderrapportage door directeuren natuurlijk niet groot.

Een belangrijke conclusie is evenwel dat blijkt dat de directies op scholen voor primair onderwijs goed geïnformeerd zijn over alle gevallen van afwezigheid van leraren en oplossingen daarvoor. Er is daarmee geen aanleiding om te veronderstellen dat er mogelijke sprake is van *onopzettelijke* onderrapportage door directies (wat in de andere sectoren mogelijk wel het geval is zoals we in de voorgaande hoofdstukken hebben gezien). Onze conclusie is derhalve dat we voor een jaarmeting in het primair onderwijs kunnen volstaan met een meting onder alleen directieleden. Het bevragen van ouders levert geen toegevoegde waarde. Het gevaar van onderrapportage bestaat dan nog vooral door selectie in de medewerking aan het onderzoek. We zullen daarom bij de steekproeftrekking rekening moeten houden met een ‘*oversampling*’ van scholen met relatief grote kans op afwezigheid van leraren en daarmee lesuitval.

5.3 Voortgezet onderwijs

Onze conclusie uit de testfase voor het voortgezet onderwijs is gematigd positief. In de testfase is er een aantal problemen naar voren gekomen die het nodig maken met een aangepaste methodiek een eventuele jaarmeting op te zetten. De testfase laat zien dat de relatief ingewikkelde structuur van de schoolorganisatie en het rooster een aantal problemen oproept die om aandacht vragen. De belangrijkste aandachtspunten voor een vervolgonderzoek zijn de onderzoekslast voor de scholen bij een jaarmeting en de kans op (overigens onopzettelijke) onderrapportage door scholen. Tevens blijkt uit de testfase duidelijk dat de ‘echte’ lesuitval bij uitstek een VO-thema is.

Deelname en steekproefmogelijkheden

Ook voor het realiseren van deelname van VO-scholen aan een lesuitvalmeting over een jaar is nog een forse inspanning nodig. Hoewel het belang van het thema breed gedragen lijkt te worden is evenzeer duidelijk dat de inspanningen die de school moet leveren nogal groot zijn. Daarbij komt dat de informatie over afwezigheid, reden van afwezigheid, omroostering en lesuitval niet allemaal bij één persoon binnen de schoolorganisatie bekend is. Dat houdt in dat de ‘dagelijkse’ medewerking van meerdere personen van één school nodig is. Daarnaast is, min of meer eenmalig bij de start, de medewerking van de directie nodig.

Het VO bestaat, anders dan het primair onderwijs, uit relatief weinig scholen (waar de enquête druk overigens al redelijk hoog ligt). Dat verhindert eigenlijk de mogelijkheid om scholen voor een korte periode vragen mee te doen (eventueel zou een half jaar te overwogen zijn, tot en na de kerstvakantie bijvoorbeeld). Dat betekent dat we ook aansluiting moeten zoeken bij informatie die de scholen min of meer direct en standaard uit hun eigen administratie kunnen halen. Alleen met die mogelijkheden is het redelijk om van scholen te vragen aan dit type onderzoek mee te werken. Hierop komen we zodadelijk terug.

Voor het VO denken we aan een meting waarbij over 75 à 100 VO-scholen informatie over uitval in een heel jaar beschikbaar komt. Dat zou mogelijk zijn als bijvoorbeeld 150 à 200 scholen meedoen voor elk een ‘half jaar’.

Werving

Indien er tot een vervolg wordt besloten zal de werving van de scholen voor VO zeer snel, bij het begin van het nieuwe schooljaar, van start moeten gaan. Wederom geldt dat de vakantiespreiding wat dat betreft een voordelige bijkomstigheid biedt. Daardoor kan werving van VO-scholen ook gefaseerd gaan plaatsvinden. Wel geldt voor het voortgezet onderwijs dat definitieve toezeggingen per school meer tijd vragen dan op scholen voor primair onderwijs. Door de noodzakelijke betrokkenheid van meerdere personen en een goedkeuring op directieniveau vergt een beslissing tot deelname al gauw twee weken. Ook hier geldt dat we eventueel de werving bijvoorbeeld aan de belronde onvervulde uren of de derde kwartaalmeting van de Arbeidsmarktbarometer zouden kunnen koppelen.

Meetinstrument

In het voortgezet onderwijs is in de testfase met een systeem gewerkt waarbij een op de school toegesneden vragenlijst is gemaakt (aangepast aan het aantal klassen, de benamingen daarvan, de afdelingen op de school en dergelijke). Het voordeel daarvan was dat de respondenten daardoor eenvoudig bij hun eigen administratie konden aansluiten. Zelfs in deze opzet bleek het bijhouden van de door Regioplan gewenste informatie nog behoorlijk veel werk. Het lijkt ons voor een groots opgezette meting geen haalbare kaart om schoolspecifieke vra-

genlijst te maken en om scholen te vragen die voor langere tijd te gaan invullen. Ons inziens is het alleen mogelijk wanneer we lesuitvalgegevens direct uit de administratie kunnen aftappen. Zoals eerder opgemerkt biedt de *Vervangingsplanning* van Untis hiervoor de beste mogelijkheden (door de informatie die erin beschikbaar is en de verspreidingsgraad onder scholen). Wanneer scholen in deze module van het roosterprogramma de informatie bijhouden is een regelmatige afslag hieruit een bruikbare bron voor het bepalen van lesuitval (voorzover dat tenminste bij de roostermaker bekend is).

Rappeleren

Ook in het VO is uit de testfase gebleken dat de het op tijd aanleveren van de gewenste informatie een belangrijk aandachtspunt is. Het voordeel van de systeeminformatie uit bijvoorbeeld Untis zou zijn dat die informatie al bijgehouden wordt, waardoor latere aanlevering van gegevens ook minder riskant is en het rappelleren ook op een lager niveau kan plaatsvinden.

Check door leerlingen

De lesuitvalgegevens die de scholen hebben opgegeven, zijn in de testfase vergeleken met opgaven aan de hand van leerlingen. Hoewel het ging om slechts twee scholen waarvoor de informatie beschikbaar is, concluderen we dat in het voortgezet onderwijs de kans bestaat op onderrapportage door de school. In de eerste plaats blijkt het voor te komen dat docenten soms leerlingen vrijgeven zonder dat centraal te melden (hier ging het om het laten vervallen van mentoruren door de docent). Hoewel dit geen specifiek vak is, zijn de mentoruren wel in het lesrooster opgenomen en behoort het strikt genomen dus wel tot lesuitval. In de tweede plaats blijkt dat in het rooster soms lesuitval wordt 'ingeroosterd', door bijvoorbeeld het hanteren van noodroosters tijdens specifieke weken in het jaar (werkweken, examenweken), maar ook door vervanging van langdurige afwezigheid.

Het nadeel is dat we momenteel op basis van de beschikbare informatie van enkele scholen nauwelijks een uitspraak kunnen doen over de omvang van die onderrapportage door scholen. Wel is het waarschijnlijk mogelijk om in een langduriger meting de 'noodroosters' naast de reguliere roosters te leggen (voor een steekproef van enkele klassen) om zo de omvang van de lesuitval door het 'wegroosteren' van lessen te schatten. De beslissingen van docenten om zonder centrale melding leerlingen vrijaf te geven is uiteraard niet te achterhalen op grond van de schoolinformatie. Toch lijkt het ons op basis van de tot nu toe verzamelde informatie niet erg realistisch dat een groot deel van de lesuitval in het voortgezet onderwijs niet op schoolniveau beschikbaar is.

Het is voor een langdurig en groter opgezette meting door de hoge kosten die het met zich mee zal brengen niet doenlijk om een meting van lesuitval onder leerlingen te handhaven.

We zijn van mening dat we daardoor waarschijnlijk bepaalde lesuitval zullen missen (lesuitval veroorzaakt door individuele docenten). Tegelijkertijd blijft het naar onze mening voldoende interessant om een lesuitvalmeting via een roosterprogramma overeind te houden. Om op grond van deze kans op onderrapportage de lesuitval in het voortgezet onderwijs niet in kaart te willen brengen, is als het kind met het badwater weggooien. Verder zou in het voortgezet onderwijs misschien een kwalitatieve verdieping kunnen plaatsvinden door na te gaan in hoeverre met name de bovenbouw van de leerlingen van Havo en VWO bij lesuitval zelfstandig aan het werk gaan.

5.4 Beroepsonderwijs en Volwasseneneducatie

Onze conclusie uit de testfase voor de BVE-sector is nogal gemengd. De testfase heeft een aantal problemen naar voren gebracht die we nog niet zo snel zien opgelost in een groter opgezette meting. Daarnaast is de vraag of (op termijn) het begrip lesuitval wel zo een geschikt concept is om in de BVE-sector mee te werken als het gaat om de relatie tussen afwezigheid van personeel (docenten) en onderwijskwaliteit. Dat zijn dan ook direct de meest belangrijkste aandachtspunten voor een eventueel vervolgonderzoek.

Deelname en steekproefmogelijkheden

Misschien nog meer dan voor de andere schooltypen geldt dat in de BVE-sector een lesuitvalmeting over een jaar een forse inspanning zal vergen. Binnen de sector wordt het belang van het thema (onderwijskwaliteit) breed gedragen, maar duidelijk is dat de instellingen forse inspanningen moeten verrichten om de informatie over afwezigheid, reden van afwezigheid, omroostering en lesuitval te leveren. Ook hier geldt dat ze niet allemaal bij één persoon binnen de organisatie bekend zijn. Daarnaast is, eenmalig bij de start, de medewerking van het CvB nodig. Verder bestaat de BVE natuurlijk uit een zeer beperkt aantal instellingen waardoor voor een goed beeld medewerking van iedere BVE-instelling nodig zal zijn om op een onderdeel daarvan (een unit, sector of locatie) een meting van lesuitval op te zetten. Dat betekent dat we ook hier aansluiting moeten zoeken bij informatie die de instellingen min of meer direct en standaard uit hun eigen administratie kunnen halen.

Werving

Indien er tot een vervolg wordt besloten geldt ook hier dat de werving van de instellingen voor BVE zeer snel, bij het begin van het nieuwe schooljaar, van start moeten gaan. Eveneens zullen hier de toezeggingen van de instellingen meer tijd vragen dan van de scholen voor primair onderwijs. Door de noodzakelijke betrokkenheid van meerdere personen en een goedkeuring op collegeniveau vergt een beslissing tot deelname al gauw twee à drie weken. Ook hier geldt dat we eventueel de werving kunnen koppelen aan de belronde onvervulde uren,

de derde kwartaalmeting van de arbeidsmarktbarometer (beiden onderzoek van Regioplan) of de derde meting van de monitor Integraal Personeelsbeleid (onderzoek van Research voor Beleid).

Meetinstrument

Het instrument voor de BVE-sector heeft aan het licht gebracht dat in een aantal gevallen en waarschijnlijk in toenemende mate het begrip ‘lesuitval’ niet erg interessant meer is in de BVE-sector. Daar waar men op min of meer traditionele wijze lesgeeft past het begrip nog redelijk en heeft het ook nog relevantie. In de meer ‘leerlinggestuurde’ omgevingen is het meten van lesuitval zoals in dit onderzoek echter niet mogelijk. Wat eigenlijk moet worden gemeten is welk effect de afwezigheid van de docent heeft op de leerlingen. Daarvoor lijkt een meer kwalitatieve onderzoeksaanpak het meest voor de hand te liggen. De meting van lesuitval bij de roostermakers zou, net als in het voortgezet onderwijs, mogelijk met de *Vervangingsplanning* van Untis kunnen (door de beschikbare informatie en de verspreidingsgraad onder scholen). In de BVE-sector blijkt tevens dat op tijd aanleveren van de gewenste informatie een aandachtspunt is.

Check door deelnemers

De lesuitvalgegevens die de instellingen hebben opgegeven, zijn in de testfase vergeleken met opgaven aan de hand van deelnemers. Hier ging het uiteraard om een beperkte controle, maar toch is gebleken dat de instelling (de roostermaker) onvoldoende op de hoogte is van de oplossingen. De informatie over afwezigheid kan met voldoende zekerheid bij de roostermaker betrokken worden, maar het lijkt erop dat deze onvoldoende zicht heeft op de lesvervangende activiteiten, vrije uren en dergelijke. Dat leidt eigenlijk tot de conclusie, anders dan bij het voortgezet onderwijs, dat een leerlingenmeting noodzakelijk is om voldoende inzicht in eigenlijke uitval te verkrijgen.

Tegelijkertijd geldt dat het voor een langdurig en groter opgezette meting, een leerlingenmeting betekent dat er forse kosten tegenover moeten staan. Bovendien is gebleken dat deelnemers lesuitval slordig bijhouden. Dit zal ook bij een meting op grotere schaal het geval zijn. De vraag is daarom eigenlijk, ook in het licht van de constatering dat het begrip lesuitval (in toenemende mate) niet erg bruikbaar is in de BVE, of er hier sowieso niet een meer kwalitatieve meting moet plaatsvinden van gevolgen van afwezigheid van docenten. Een optie is een casestudyaanpak waarbij informatie van roostermakers, docenten en deelnemers wordt verzameld. Op die manier kan onder andere directer worden gevraagd naar de praktische consequenties van de afwezigheid van een docent, ook in een ‘leerlinggestuurde leeromgeving’ waarbij de deelnemer in hoge mate zelf verantwoordelijk is voor zijn leerproces. We kunnen aan deelnemers vragen of ze nog voldoende verder komen met de leerstof of acute

vragen moeten ‘oppotten’. Wellicht kost de instructie of uitleg door begeleiding van een ander niveau meer tijd en energie.

Gezien de problemen met de opgave van de omvang van lesuitval en de andere manieren van aanbieden van de lesstof (wat in de BVE-sector op grotere schaal plaatsvindt), zijn we van mening dat een meer kwalitatieve aanpak in combinatie met een meting van lesuitval via het roosterprogramma in de BVE-sector meer op zijn plaats is.

LITERATUUR

Van den Berg, M.N. en A.S. Klein (2003).

Monitor integraal personeelsbeleid in de BVE-sector. Tweede meting (2003). Leiden: Research voor Beleid.

Berger, J. en A.S. Klein (2002)

Integraal personeelsbeleid in primair en voortgezet onderwijs. Eindrapport van de tweede meting (2002). Leiden: Research voor Beleid.

Berger, J. en A.S. Klein (2001)

Monitor Integraal personeelsbeleid. Rapport van de eerste meting in primair en voortgezet onderwijs (2001). Leiden: Research voor Beleid.

Berndsen F.E.M., en C.T.A. van Bergen (2004)

Arbeidsmarktbarometer Voortgezet Onderwijs 2003-2004. Vacatures in het 3e kwartaal van 2003. Den Haag: SDU.

Berndsen, F.E.M., B. Dekker en J.J. van der Wel (2003).

Onvervulde uren in de sectoren PO, VO en BVE. Resultaten van een belronde bij de start van het schooljaar 2003/2004. Amsterdam: Regioplan.

Berndsen, F.E.M., J.A.E. Rigter en C.T.A. van Bergen (2003)

Arbeidsmarktbarometer Voortgezet Onderwijs 2002-2003. Vacatures in het schooljaar 2002-2003. Den Haag: SDU.

Bolle, M. (2003)

(Niet) bij de les. Eindrapportage lesuitval. Den Haag: PvdA-fractie, gemeenteraad.

Crommelin, C.A. en C.T.A. van Bergen (2003)

Arbeidsmarktbarometer BVE-sector 2002-2003. Vacatures in het schooljaar 2002-2003. Den Haag: SDU.

Dekker, B., A. Vermeij en H.S. Vrielink (2002)

Vervanging van kortdurende afwezigheid. Verdiepingsthema in het kader van de Arbeidsmarktbarometer Primair Onderwijs. Amsterdam: Regioplan.

Gennip, Hans van, Jos van Kuijk en Huub Braam (2004)

Min of Meer Plus. Evaluatie van de pilot plusleraar in het basisonderwijs. Nijmegen: ITS.

Hello, E. en C.T.A. van Bergen (2004)

Arbeidsmarktbarometer BVE-sector 2003-2004. Vacatures in het 3e kwartaal van 2003. Den Haag: SDU.

Inspectie van het Onderwijs (2003)

Onderwijsverslag over het jaar 2002. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (2004)

Onderwijsverslag over het jaar 2003. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

- Jongeren Organisatie Beroepsonderwijs (JOB) (2003)
Onderzoeksresultaten ODIN. JOB-Norm 2003. Amsterdam: JOB.
- Kools, Q., I. Hoogenberg en L. Sontag (2002).
Invalen voor uitval. Een onderzoek naar ad-hoc oplossingen voor vervangingsproblematiek in het primair onderwijs. Tilburg: IVA.
- Kuijk, J. van, S. Vrielink en F. Wartenbergh (2003).
Aandachtsgroepenmonitor 2003. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Ministerie van OCW (2004)
Kerncijfers 1999-2003. Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Rigter, J.A.E. en C.T.A. van Bergen (2003)
Arbeidsmarktbarometer Primair Onderwijs 2002-2003. Vacatures in het schooljaar 2002-2003. Den Haag: SDU.
- Rigter, J.A.E., F.E.M. Berndsen en C.T.A. en van Bergen (2004)
Arbeidsmarktbarometer Primair Onderwijs 2003-2004. Vacatures in het 3e kwartaal van 2003. Den Haag: SDU.
- Vermeij, A., S.W. van der Ploeg, H.J.H. Lubberman, M.N. van den Berg en A.S. Klein (2003)
Personeelsvoorziening en schoolkwaliteit in het basis- en voortgezet onderwijs. Den Haag: SDU
- Vogels, R. (2002)
Ouders bij de les. Betrokkenheid van ouders bij de school van hun kind. Den Haag: SCP.
- Wartenbergh-Cras, F., G. Vrieze en N. van Kessel (2002)
Onderwijsmeter 2002. Nijmegen: ITS.

BIJLAGEN

DIRECTIEFORMULIER EN OUDERFORMULIER

Directieformulier wekelijkse meting uitval reguliere leerkracht¹

1 Weeknummer en BRINcode

Weeknummer (onderzoekperiode begint in week 16 en loopt tot en met week 22)

BRIN

2 Waren er in de afgelopen week leraren afwezig?

- ☐ ja → Ga door naar onderdeel 3
- ☐ nee → Ga door naar onderdeel 5

3 Wilt u in het onderstaande schema per groep aangeven wanneer de leraren afgelopen week afwezig waren en wilt u op de betreffende dagdelen met een code aangeven wat de reden was en welke oplossing(en) er gekozen is (zijn). Wanneer bijvoorbeeld een leerkracht plotseling ziek wordt en u valt zelf in dan vult u bij de betreffende dagdelen A4 in.

groep	maandag	dinsdag	woensdag	donderdag	Vrijdag	
						Ochtend
						Middag
						Ochtend
						Middag
						Ochtend
						Middag
						Ochtend
						Middag
						Ochtend
						Middag
						Ochtend
						Middag
						Ochtend
						Middag

¹ De lay-out van het hier weergegeven formulier wijkt af van het formulier zoals dat aan de deelnemers is voorgesteld.

REDENEN

- A Ziekte kortdurend
- B Ziekte langdurend
- C ADV-verlof
- D Verlof kortdurend (bijv. huwelijk, verhuizing, bevalling of ziekte familielid, begrafenis)
- E Verlof langdurend (bijv. zwangerschapsverlof)
- F Scholing (studiedag, cursussen)
- G Organisatie (vergaderingen, conferenties, schoolreizen, sportdagen enzovoort)
- H Anders, namelijk.....

OPLOSSINGEN (let op eventueel verschuiven naar de volgende bladzijde, in totaal worden er 16 oplossingen genoemd!)

- 1 Vervanger uit vervangerspool viel in
- 2 Vervanger (niet uit vervangerspool) viel in
- 3 Leraar van de eigen school viel in
- 4 Directie viel in
- 5 Remedial Teacher viel in
- 6 Intern/ ambulant begeleider viel in
- 7 Plusleraar viel in
- 8 Vakleerkracht viel in
- 9 Onderwijs- of klassenassistent werd ingezet
- 10 LIO (leraar in opleiding) is ingezet
- 11 Stagiair(e) viel in
- 12 ADV werd verzilverd/ opgeschort
- 13 Groepen samenvoegen/ leerlingen verdeeld
- 14 Leerlingen van deze groep zijn naar huis gestuurd
- 15 Leerlingen van andere groep zijn naar huis gestuurd
- 16 Anders, namelijk.....

4 Opmerkingen, uitleg of toevoegingen

5 Verzending

U kunt de resultaten (ook wanneer er geen uitval was) op verschillende manieren doorgeven. We zouden graag elke week, of wanneer dat niet altijd lukt elke twee weken, de informatie van u ontvangen. Het wekelijkse terugzenden is voor ons van belang om de resultaten op tijd te kunnen verwerken, snel verheldering te kunnen vragen bij onduidelijkheden en om inzicht te krijgen in mogelijke problemen bij het invullen. Er zijn verschillende manieren van verzenden mogelijk:

- Invullen van formulier op de computer (gebruik hiervoor een kopie van het origineel) en terugzenden via de mail. Het is voor mij het makkelijkst wanneer u de brincode en het weeknummer verwerkt in de naam van het document (bijvoorbeeld: 99XX_wk16.doc).
- Wanneer u geen enkele uitval heeft van leerkrachten in de betreffende week kunt u dit natuurlijk ook zonder formulier via mail doorgeven. Dit geldt ook voor uitval die zeer eenvoudig in tekst is uit te leggen.
- Uitprinten van het formulier, invullen en faxen naar of kosteloos verzenden naar Regioplan, Antwoordnummer 10305, 1000 RA Amsterdam.
- U kunt de uitkomsten ook aan mij doorbellen. Hierbij moet ik echter wel opmerken dat ik in de onderzoeksperiode niet altijd goed bereikbaar zal zijn.

Wanneer dit formulier niet aansluit bij uw situatie hoor ik dat graag, dan kunnen wij in overleg kijken of er aanpassingen mogelijk zijn.

Voorbeeld ouderformulier meting uitval reguliere leerkracht

Week 16 (12 t/m 16 april).

1 Contactgegevens

Naam

Telefoonnummer

Mail

2 Voor kinderen uit welke groep(en) houdt u gegevens bij? (omcirkel de groepen)

Groep 1 2 3 4 5 6 7 8

3 Was in de afgelopen week een reguliere leerkracht van uw kind of kinderen afwezig?

- ☐ ja → Ga door naar het invulschema (4).
- ☐ nee → Verstuur het formulier met behulp van de antwoordenvelop.

4 Invulschema afwezigheid reguliere leerkracht (invulcodes staan onder het schema)

groep	maandag 12 april 2 ^e paasdag	dinsdag 13 april	woensdag 14 april	donderdag 15 april	vrijdag 16 april	
...						Ochtend Middag
...						Ochtend Middag
...						Ochtend Middag
...						Ochtend Middag
...						Ochtend Middag

REDENEN AFWEZIGHEID

- A Ziekte
- B Verlof van de leerkracht
- C Studiedag leerkracht
- D Anders, namelijk.....

GEKOZEN OPLOSSING

- 1 Een leerkracht van de school of de directeur is ingevallen
- 2 Er is een invaller van buiten de school ingevallen
- 3 Mijn kind is in een andere groep opgevangen
- 4 De les is uitgevallen, maar er was wel opvang mogelijk
- 5 De les is uitgevallen en de kinderen konden niet naar school
- 6 Anders, namelijk.....

5 Ruimte voor opmerkingen, uitleg bij het invullen etc. (ga eventueel door op achterzijde)

ITEMLIJST INTERVIEWS DIRECTIE PRIMAIR ONDERWIJS

A. Interviewgegevens.

- BRIN, School. Geïnterviewde.

B. Achtergrondgegevens school

Onder andere werkwijze, leerlingenpopulatie, teamsamenstelling et cetera. Aan het begin ook eventueel nog kleine onduidelijkheden of vrije dagen checken.

C. Uitval (gedefinieerd als alle gevallen waarin de reguliere leerkracht afwezig is) (vragen hebben betrekking langere periode, bijvoorbeeld laatste anderhalf jaar).

- Komt lesuitval veel voor op de school?
- Wordt de lesuitval bijgehouden (administratie, niet alleen ziekte)? Heeft de directie een goed overzicht? Is er behoefte aan beter inzicht?
- Wat zijn de belangrijkste redenen voor uitval?

D. Oplossingen voor uitval (Uitsplitsten naar verwachte duur. Structureel en incidenteel)

- Is er een protocol/draaiboek wat er gedaan moet worden bij ziekteverzuim of andere vormen van verlof aanwezig op uw school?
- Hoe ziet dit eruit (bijvoorbeeld ook overdrachtschrift of specifieke lessen voorbereid)

- Welke van de hieronder genoemde maatregelen heeft u in het lopende schooljaar genomen en hoe vaak (schatting)?

-
- Vervanger uit vervangingspool viel in ☐
- Vervanger (niet uit vervangingspool) viel in ☐
- Leraar van de eigen school viel in ☐
- Directie viel in ☐
- ADV werd verzilverd/opgeschort ☐
- Groepen samenvoegen/leerlingen verdelen ☐
- Remedial Teacher viel in ☐
- Intern/ ambulant begeleider viel in ☐
- LIO (leraar in opleiding) viel in ☐
- Stagiair viel in ☐
- Vakleerkracht viel in ☐
- Inzet onderwijs- of klassenassistent ☐
- Plusleraar viel in ☐
- Leerlingen zijn naar huis gestuurd ☐
- Anders, namelijk..... ☐

- (Eventueel) financiële gevolgen keuzes? Vervangingsgelden et cetera?
- Tevreden over keuze?
- Schattingen:
 - Hoe vaak zijn er in het afgelopen jaar lessen uitgevallen (groepen dagen naar huis)?
 - Om welke groep(en) ging dat?
- Wanneer er lessen uit moeten vallen omdat er geen vervanging/opvang is te regelen, welke richtlijnen hanteert u dan om te bepalen welke groep geen les krijgt?
- Wordt er door ouders wel eens gesproken of geklaagd over eventuele lesuitval of vervanging?

E. Uitval en onderwijskwaliteit

- Denkt u dat de uitval invloed heeft op de onderwijskwaliteit?
- Zijn er nadelige gevolgen voor specifieke lesonderdelen en/of leerlingengroepen?
- Hoe ernstig zijn de gevolgen?
- Kunt u aangeven of in het vorige schooljaar (2002/2003) de geplande leertijd per groep gerealiseerd is.

F. Beleid

- Denkt u dat het personeelsbeleid invloed kan hebben op de mate waarin lesuitval voorkomt?
- Neemt u maatregelen om de lesuitval te beperken (door wijze van organiseren of preventie lesuitval et cetera).
- Welke IPB-instrumenten heeft u in gebruik en/of zijn in ontwikkeling?

In gebruik	In ontwikkeling	
☐	☐	Persoonlijk Ontwikkelingsplan
☐	☐	Functioneringsgesprekken
☐	☐	Competentieprofielen
☐	☐	Beloningsdifferentiatie
☐	☐	Anders, namelijk
- Indien van toepassing: hebben “meer handen in de klas” invloed op de lesuitval?

F. Gegevensaanlevering

- Vond u de huidige manier van gegevensaanlevering goed lopen?
- Wat kan er eventueel verbeterd worden (zowel bij de aanlevering als inhoudelijk)
- Zou u het invullen via internet (met iedere week een reminder via de mail) een verbetering vinden ten opzichte van het huidige systeem?
- Had u ook meegewerkt wanneer we u hadden gevraagd over een heel schooljaar de lesuitval bij te houden en door te sturen?
- Vragen of nog ontbrekende weekformulieren kunnen worden toegestuurd.

G. Opmerkingen

BIJLAGE 3

VOORBEELD WEBFORMULIER LEERLINGEN EN AFSLAG UIT ROOSTERPROGRAMMA

In het VO hebben we geen gebruik gemaakt van een formulier waarop scholen de uitgevallen uren konden bijhouden. De scholen konden in plaats daarvan de gevraagde gegevens aanleveren op een manier die aansloot bij hun eigen administratie. Hieronder staat een voorbeeld van het webformulier dat we gebruikten voor leerlingen in het VO.

Op de volgende pagina staat een voorbeeld van een (deel van een) naar Excel geconverteerde uitdraai van de roosterwijzingen zoals één van de scholen die ons stuurde.

Figuur B3.1 Screenshot webformulier leerlingen vo

Welkom elsie, [Help](#) [Uitloggen](#)

Hieronder kun je aangeven welk vak er is uitgevallen, op welk moment en wat de oplossing van de school was.

In welke klas zit je?	<input type="text"/>
op welke datum is de les uitgevallen? (dd-mm-jj)	<input type="text"/>
Welk vak viel er uit?	<input type="text"/>
Hoe heet de docent die uitviel?	<input type="text"/>
Op welk lesuur viel de les uit?	1 <input type="text"/>
Wat is er gebeurd in het UUR dat deze les uitviel?	<div>de klas had een uur vrij <input type="text"/></div> <div><input type="text"/></div>
Wat is er vervolgens met de LES (het vak) zelf gebeurd?	<div>deze les vervalt <input type="text"/></div> <div><input type="text"/></div>

Datum	Klas	Lesuur	Vak	Oplossing	
Nog geen uitgevallen lessen ingevoerd...					

Figuur B3.2 Voorbeeld uitdraai roosterwijzigingen

Klas	Datum	Uur	Uitval	Vak	Ver- vanger	Lokaal (vak)	(do- cent)	(lokaal)	Van	naar	Reden
v3c	19.4. Ma	2 x	---	---	---	la	kra	181		Uitval	z
h3b	19.4. Ma	2 x	---	---	---	fa	cal	037		19.4. / 7	
b2b	19.4. Ma	2	du	brg	096	ml	rei	021		23.4. / 8	
b2i	19.4. Ma	2	ec	byl	163	ec	byl	146			
h3a	19.4. Ma	3	ne	brn	036	en	kuy	N01	19.4. / 5		c
g2a	19.4. Ma	3	gr	kow	181	gr	kra	181			z
v5c	19.4. Ma	4 x	---	---	---	la9	kra	181		Uitval	z
h3c	19.4. Ma	4	wi	bis	093	ne	man	093	22.4. / 6	22.4. / 6	
v5c	19.4. Ma	5 x	---	---	---	kcv5	kra	181		Uitval	z
h3a	19.4. Ma	5	ak	ros	137	ne	brn	137	19.4. / 8	19.4. / 3	
h5e	19.4. Ma	5	ne	eyk	T01	ne	eyk	096			
b2i	19.4. Ma	6	du	brg	096	du	brg	193			
h4c	19.4. Ma	6	ne	eyk	T01	ne	eyk	096			
v4a, v4b	19.4. Ma	6	me	jng	041	me	jng	B02			
v4a, v4b	19.4. Ma	6	me	sis	041	me	sis	145			
h5e	19.4. Ma	7 x	---	---	---	wb27	mey	137		Uitval	fv
b1e	19.4. Ma	7 x	---	---	---	fa	all	037		rpv	v
b1g	19.4. Ma	7 x	---	---	---	vz	kui	134		rpv	v
b1l	19.4. Ma	7	bi	rid	B01	bi	vel	B01		rpv	v
b2b	19.4. Ma	7 x	---	---	---	lo	rem	052		rpv	v
b2e	19.4. Ma	7 x	---	---	---	wi	lee	B03		rpv	v
b2f	19.4. Ma	7 x	---	---	---	bi	jng	212		rpv	v
b2i	19.4. Ma	7 x	---	---	---	ne	kro	192		rpv	v
g2a	19.4. Ma	7	du	bak	192	bi	stt	105	20.4. / 7	rpv	v
h3a	19.4. Ma	7 x	---	---	---	ns	vey	104		rpv	v
h3b	19.4. Ma	7	fa	cal	B05	ne	fon	B05	19.4. / 2	rpv	v
h4b	19.4. Ma	7 x	---	---	---	me	kuy	N01		rpv	v

Gebruikte absentierede-
nen

Ov	Excursie, spd, werk- week, kuvo	iv	cao verlof (familie)
Tp	Toetsperiode	c	calamiteiten
Gp	geplande lesuitval	b	begeleiding
Z	ziekte	v	vergadering
A	(tand)arts	l	lokaal uitval
Fv	fac verlof studieverlof sectiedag	bw	blijvende wijzi- ging

ITEMLIJST INTERVIEWS DIRECTIE VOORTGEZET ONDERWIJS

A. Interviewgegevens.

- BRIN, functie respondent

B. Achtergrondgegevens van de school

Een deel van deze gegevens kan verzameld worden door middel van website en andere informatie. Er kan gevraagd worden naar werkwijze, leerlingenpopulatie, teamsamenstelling (oud/jong, man/vrouw, fulltime/parttime) et cetera. Aan het begin ook eventueel nog kleine onduidelijkheden of vrije dagen checken.

- Ziekteverzuimcijfer in het vorige schooljaar (2002/2003)? Is eventueel te krijgen bij vervangingsfonds.

C. Uitval (vragen hebben betrekking langere periode, bijvoorbeeld laatste anderhalf jaar). *Nog eens uitleggen dat wij uitval ruim definiëren en dat wij alle gevallen waarin de reguliere leerkracht afwezig is onder de noemer uitval scharen. Komt binnen het vooreen met de roosterwijzigingen!*

- Heeft de school zelf de indruk dat lesuitval veel voor komt op de school?
- Heeft de directie een goed overzicht van de lesuitval (kent ze de cijfers)? Is er behoefte aan beter inzicht?
- Wat zijn de belangrijkste redenen voor uitval (bijvoorbeeld ziekteverzuim)? Is dat een indruk of is het gestaafd op cijfers?
- Wie vallen er uit? Is daar iets over te zeggen (denk aan risicogroepen: bijvoorbeeld vrouwen tussen de 25 en 35 jaar)?
- Zijn er ook oorzaken die buiten school liggen (arbeidsmarkt)?

D. Oplossingen voor uitval

- Wanneer een les uitvalt, is er dan een standaardprocedure? Wie weet bijvoorbeeld wat en wie informeert wie? Staat dit op papier?
- Welke prioriteiten stelt de school (*welke groepen, welke lessen, welk tijdstip*)?
- Welke van de genoemde maatregelen heeft de school in het lopende schooljaar genomen? Welke komt het meest voor, welke daarna et cetera? Denk aan: docent verving, vervanger (is er een vervangerpool?), stagiaire, LIO of klassen- of onderwijsassistent vervangen, zelfstandig werken, leerlingen hebben uur vrij.
- Zijn er bij vervanging ook specifieke lessen voorbereid of fungeert de invaller louter als oppas? Werken de leerlingen volgens een weekrooster (zelfstandig werken)?
- Zijn er speciale preventieve maatregelen getroffen om lesuitval te voorkomen?

E. Roostering

- Vooral: wat zijn de uitgangspunten van de school bij de roostering? Eventueel meer details vragen bijvoorbeeld:
 - Hoe ziet het rooster er uit?
 - Wie zijn er bij roostering betrokken?
- Zijn er de laatste jaren veranderingen geweest in aanpak roostering? (*Zijn er andere uitgangspunten: periodeonderwijs, ruimte in normjaartaak, dus leerkrachten vrijgeroosterd om lessen op te kunnen vangen, inzet van niet-onderwijzend personeel, andere onderwijsaanpak?*)
- Hebben deze invloed gehad op de echte lesuitval (dus leerlingen geen les)? Zo ja, welke? Is dat ook aantoonbaar of is het een veronderstelling?
- Gebruik van roosterprogramma's (untis)?

F. Uitval en onderwijskwaliteit

- Denkt u dat lesuitval invloed heeft op de onderwijskwaliteit? Doorvragen. Waarop baseert u dat?
- Zijn er nadelige gevolgen voor specifieke groepen?
- Hoe ernstig zijn die gevolgen?
- Wordt er door ouders wel eens gesproken of geklaagd over lesuitval of vervanging?
- Weet u of in het vorige schooljaar (2002/2003) de wettelijke leertijd ruwweg gerealiseerd is of heeft u de indruk dat er groepen zijn waarvoor dat niet geldt?
- Wordt er daarbij ook gekeken naar het groepsniveau of wordt er een schoolbreed gemiddelde aangehouden?
- Worden de problemen gespreid of zijn bepaalde groepen (in literatuur worden VMBO en brugklas gesuggereerd) extra de klos?
- Hoe gaan scholen ermee om wanneer de wettelijke leertijd niet gehaald wordt? Leidt dat tot actie?

<i>Voortgezet onderwijs</i>	<i>Aantal contacturen</i>	<i>Opmerkingen</i>
Onderbouw	1067	Equivalent van 40 weken á 32 lessen á 50 min.
Bovenbouw	1000	
Eindexamenklasse	700	

G. Personeelsbeleid

- Denkt u dat het personeelsbeleid invloed kan hebben op de mate waarin lesuitval voorkomt? Zo ja, op welke manier? Worden die elementen van het personeelsbeleid ook op uw school toegepast?
- Maakt uw school ook gebruik van IPB-instrumenten? Zo ja, welke en/of welke zijn in ontwikkeling? Persoonlijk Ontwikkelingsplan, Functioneringsgesprekken, Competentieprofielen, Beloningsdifferentiatie.
- Is er een verzuimbeleid?
- Is er een actief vervangingsbeleid?

- Wordt op de school geëxperimenteerd met andere vormen van schoolorganisatie (bijvoorbeeld 'Lesgeven anders organiseren')?

H. Gegevensaanlevering

- Vond u de huidige manier van gegevensaanlevering goed lopen?
- Wat kan er eventueel verbeterd worden? (zowel bij de aanlevering als inhoudelijk)
- Zou u het invullen via internet (met iedere week een reminder via de mail) een verbetering vinden ten opzichte van het huidige systeem.
- Had u ook meegewerkt wanneer we u hadden gevraagd over een heel schooljaar de lesuitval bij te houden en door te sturen?

I. Opmerkingen

TABELLEN GEBASEERD OP GEGEVENS VAN DE INSPECTIE

De eerste tabel (tabel B5.1) is gebaseerd op gegevens van de Inspectie van het Onderwijs over het schooljaar 2002/2003. Het betreft de zes *indicatoren* van het *domein Leertijd*. Voor het onderzoek naar lesuitval zijn met name de eerste drie indicatoren (de variabelen geplande onderwijstijd, structurele lesuitval en incidentele lesuitval) interessant. We zullen eerst kort stilstaan bij deze drie variabelen.¹

Bij *geplande onderwijstijd* gaat het erom of de scholen voldoen aan de door het ministerie vastgestelde en wettelijke verplichte contacttijd.² Uit gesprekken met scholen, maar ook uit opmerkingen vanuit de inspectie, maken we op dat een betrekkelijk groot deel van de scholen onvoldoende onderwijstijd plant. Deels ligt dat aan het feit dat in de *tweede fase* (Havo, VWO) onvoldoende contacturen worden aangeboden. Ook gaat er nogal eens tijd verloren omdat lessen te laat beginnen of te vroeg eindigen, hetgeen behoorlijk kan oplopen.

De indruk bestaat dat scholen het niet altijd even nauw nemen met de wettelijke leertijd. Een mogelijke oorzaak is de notie dat de wettelijke lestijd in Nederland omvangrijker is dan in andere Europese landen.

Met *structurele lesuitval* wordt die lesuitval bedoeld die wordt veroorzaakt door bijvoorbeeld proefwerkdagen, schoolexamens, studiedagen, rapportvergaderingen, jaaropening en jaarsluiting. Het gaat om gebeurtenissen die vooraf zijn te voorzien en die ingecalculeerd, en dus eventueel ingeroosterd, kunnen worden. De norm die de inspectie hanteert voor een aanvaardbaar niveau van structurele (i.e. geplande) lesuitval is dat deze niet boven 10-12 dagen uitstijgt, hetgeen in de praktijk betekent maximaal 9 dagen voor kleine scholen tot 11 of 12 werkdagen voor grote scholen (uit: Leidraad PKO). Een dag van de proefwerkweek telt overigens als een halve lesdag.

De Inspectie beoordeelt de structurele uitval door de jaaragenda van de school te bekijken. De inspecteur let vooral op het begin en het einde van het schooljaar. Een trend is dat scholen steeds makkelijker leerlingen vroeg vrij geven in verband met rapportvergaderingen, hetgeen van een grote school misschien nog wel te begrijpen is. Inmiddels komt dit echter vrij algemeen voor.

¹ Gebaseerd op correspondentie met de Inspectie van het Onderwijs.

² Voor de onderbouw (oftewel eerste drie leerjaren van het VO) is de norm 1067 uur per jaar (oftewel het equivalent van 40 weken à 32 lessen à 50 minuten), voor praktijkonderwijs minimaal 1000 lessen per jaar, voor de bovenbouw 1000 uur per jaar en voor de groepen in een eindexamenjaar 700 uur per jaar.

In geval van *incidentele lesuitval* gaat het om alle andere uitval, veroorzaakt door ziekte- of ander verzuim van een docent. Wat betreft de beoordeling van incidentele lesuitval let de inspectie op de volgende zaken:

- De school heeft, wanneer een les uitvalt, maatregelen getroffen voor de opvang van leerlingen en de overname van lessen of toezicht. Bij ziekte van een docent vindt er altijd adequate vervanging dan wel opvang met vervangende opdrachten plaats.
- Bij een gemiddeld ziekteverzuim van zeven procent is de norm dat de helft (3,5%) door vervanging opgelost moet kunnen worden. Vervanging wordt met name bij de onderbouw geregeld. Overigens legt het voorkomen van incidentele lesuitval door invallessen door collega's weer een extra druk op de 'gezonde' mensen.
- De planning maakt het doorwerken door leerlingen bij afwezigheid van de docent mogelijk. Leerlingen kunnen bij lesuitval bijvoorbeeld zelfstandig verder werken.
- Lesuitval wordt geregistreerd. Er is een adequaat preventief ziekteverzuimbeleid. Het personeelsbeleid is er mede op gericht om incidentele lesuitval te voorkomen. Vacatures worden tijdig vervuld.

Incidentele uitval wordt vastgesteld door de school een week voor het bezoek van de inspecteur bij te laten houden hoeveel uren zijn uitgevallen en hoe deze zijn opgevangen (echte uitval of noodoplossing). Wanneer lesuitval ondanks adequaat beleid toch hoog is, houdt de inspectie rekening met factoren als lokale arbeidsmarkt, het gemiddeld ziekteverzuim, de vervangingsmogelijkheden en de werving nieuwe leerkrachten. Structurele aanpassing van de roosters bij ziekte (bijvoorbeeld het permanent terugbrengen van een vak van 3 naar 2 uur ook wel "verdunning" genoemd) vat de inspectie op als lesuitval.

Bij de interpretatie van de gegevens in tabel B5.1 moeten we ons wel realiseren dat er niet altijd ondubbelzinnig gescoord wordt.³ Meest opmerkelijk is dat een kwart van de scholen binnen het voortgezet onderwijs onvoldoende scoort op de geplande onderwijstijd, verder scoort één op de zes scholen onvoldoende op het beperken van structurele lesuitval.

Een inspecteur merkt hierover op dat er sprake is van een gedoogbeleid: aan de ene kant moet de school een bepaalde hoeveelheid wettelijke verplichte contacttijd plannen, maar tegelijkertijd wordt structurele lesuitval geaccepteerd.

³ Om een voorbeeld te geven: wanneer een school bijna geen lesuitval kent, is de score waarschijnlijk neutraal. Scholen met veel lesuitval kunnen een voldoende scoren, wanneer ze actief proberen om lesuitval zo veel mogelijk te voorkomen.

Tabel B5.1 Resultaten VO schooljaar 2002/2003

<i>Onderwijstijd onderliggende indicatoren</i>	Score (in procenten)			<i>N</i>
	<i>Onvoldoende</i>	<i>Neutraal</i>	<i>Voldoende</i>	
School heeft voldoende onderwijstijd gepland	23,4%	8,3%	68,3%	145
School weet structurele lesuitval zo veel mogelijk te beperken	16,2%	11,5%	72,3%	148
De school weet incidentele lesuitval zo veel mogelijk te voorkomen	8,1%	16,1%	75,8%	149
Leraren maken efficiënt gebruik van de contacttijd	5,5%	6,2%	88,4%	146
Het huiswerkbeleid van de school garandeert een evenwichtige spreiding	11,3%	35,2%	53,5%	142
De school voorkomt verzuim van leerlingen	2,8%	3,4%	93,8%	145

Bron: Inspectie van het Onderwijs

De onderstaande tabellen zijn gebaseerd op analyses, die zijn gemaakt van een bestand waarin de Inspectie VO-bestanden over verschillende jaren (vanaf 1999) samengevoegd heeft. Deze samenvoeging is gemaakt om meer records te krijgen die scoren op de verschillende variabelen rondom onderwijstijd. Het bestand kent wel een hoog aantal *missings* aangezien een record van een school ook in het bestand is opgenomen wanneer alleen het aantal leerlingen en de schoolgegevens bekend zijn. De genoemde N (in de kop van de tabellen) is exclusief de missings.

Het bestand (althans de output daarvan) is afkomstig van de inspectie en bevat gegevens die door de inspectie verzameld zijn. Regioplan heeft op basis van de postcodegetallen een aantal achtergrondgegevens (regio en G4) aan het bestand gekoppeld en daarmee een aantal nieuwe analyses uitgevoerd.

Geplande onderwijstijd

Geplande onderwijstijd is vooral een probleem in het westen van het land (tabel B5.2) en dan met name in de vier grote gemeenten (tabel B5.3). Binnen de G4 scoort eenderde van de scholen hier onvoldoende op. Wanneer we het gemiddelde over de voorgaande vijf schooljaren vergelijken met het gemiddelde van 2003 zien we dat in het laatste jaar naar verhouding bijna twee keer zo veel scholen onvoldoende scoren.

Tabel B5.2 School heeft voldoende onderwijstijd gepland: regio* (data 1999-2003), N=687

	Onvoldoende	Neutraal	Voldoende	Totaal
Noord	12,1%	7,6%	80,3%	100%
Oost	7,0%	4,7%	88,4%	100%
West	19,9%	7,8%	72,3%	100%
Zuid	3,0%	1,5%	95,5%	100%
Totaal	13,0%	6,1%	80,9%	100%
Totaal 2003	23,4%	8,3%	68,3%	100%

* De verschillen tussen de regio's zijn significant.

Tabel B5.3 School heeft voldoende onderwijstijd gepland: G4-niet G4* (data 1999-2003), N=687

	Onvoldoende	Neutraal	Voldoende	Totaal
G4	31,1%	4,4%	64,4%	100%
Niet G4	10,4%	6,1%	83,5%	100%
Totaal	13,0%	6,1%	80,9%	100%

* De verschillen tussen de G4 en niet G4 zijn significant.

Hieronder presenteren we ter vergelijking een tabel met cijfers over de geplande onderwijstijd binnen het primair onderwijs (tabel B5.4). De conclusie is dat anders dan binnen het VO (onvoldoende) geplande onderwijstijd binnen het PO nauwelijks een thema is.

Tabel B5.4 School heeft voldoende onderwijstijd gepland PO (2002-2003), N=8495

	Aantal	Percentage
Niet of nauwelijks van toepassing	6	0,1%
In onvoldoende mate van toepassing	170	2,0%
In voldoende mate van toepassing	7767	91,4%
In hoge mate van toepassing	552	6,5%

Bron: Inspectie van het Onderwijs (bestand augustus 2003)

Structurele lesuitval

De scores op de beperking van structurele lesuitval geven een duidelijk ander beeld. De scholen in de regio West scoren nagenoeg gemiddeld (tabel B5.5) en de scholen in de G4 scoren zelfs vaker voldoende (tabel B5.6). Opnieuw zien we in 2003 een toename van het aantal scholen dat onvoldoende scoort ten opzichte van het gemiddelde over de vijf voorgaande jaren.

Tabel B5.5 School weet structurele lesuitval zoveel mogelijk te beperken: regio* (data 1999-2003), N=685

	Onvoldoende	Neutraal	Voldoende	Totaal
Noord	1,5%	7,6%	90,9%	100%
Oost	16,3%	11,6%	72,1%	100%
West	8,2%	10,9%	81,0%	100%
Zuid	8,3%	17,4%	74,2%	100%
Totaal	9,5%	12,1%	78,4%	100%
Totaal 2003	16,2%	11,5%	72,3%	100%

* De verschillen tussen de regio's zijn significant.

Tabel B5.6 School weet structurele lesuitval zoveel mogelijk te beperken: G4-niet G4 (data 1999-2003), N=687

	Onvoldoende	Neutraal	Voldoende	Totaal
G4	5,6%	9,0%	85,4%	100%
Niet G4	9,7%	12,5%	77,9%	100%
Totaal	9,5%	12,1%	78,4%	100%

Incidentele lesuitval

Bij het voorkomen van incidentele lesuitval zien we relatief kleine verschillen tussen de scores in de verschillende regio's (tabel B5.7). De scholen in de regio West scoren opnieuw gemiddeld, maar nu scoren de scholen in de G4 juist weer vaker onvoldoende (tabel B5.8). Een bevinding van de inspectie is dat er, zeker in de G4, scholen zijn waar bepaalde vakken niet worden gegeven, omdat de school vacatures voor die deze vakken niet kan vervullen. De toename van het aantal scholen dat in 2003 onvoldoende scoort is maar klein ten opzichte van het gemiddelde over voorgaande jaren. Deze toename is deels te wijten aan het gegeven dat er in het schooljaar 2002-2003 meer personele problemen (vervulling van vacatures) in het VO waren dan het schooljaar daarvoor.

Tabel B5.7 De school weet incidentele lesuitval zoveel mogelijk te voorkomen: regio* (data 1999-2003), N=846

	Onvoldoende	Neutraal	Voldoende	Totaal
Noord	8,2%	18,8%	72,9%	100%
Oost	6,4%	14,6%	78,9%	100%
West	5,5%	14,8%	79,7%	100%
Zuid	3,7%	21,1%	75,2%	100%
Totaal	5,6%	16,9%	77,5%	100%
Totaal 2003	8,1%	16,1%	75,8%	100%

* De verschillen tussen de regio's zijn niet significant.

Tabel B5.8 De school weet incidentele lesuitval zoveel mogelijk te voorkomen: G4-niet G4 (data 1999-2003), N=846

	Onvoldoende	Neutraal	Voldoende	Totaal
G4	9,1%	14,5%	76,4%	100%
Niet G4	5,1%	16,8%	78,2%	100%
Totaal	5,6%	16,9%	77,5%	100%

Uitsplitsing naar leerlingenaantal

De inspectie heeft zelf een aantal uitsplitsingen gemaakt naar leerlingenaantal, deze presenteren we in de onderstaande tabellen (tabel B5.9 tot en met tabel B5.11). Wat levert het op? In vogelvlucht:

- Geplande onderwijstijd (tabel B5.9): we zien geen patroon, alle schooltypen schommelen rond het gemiddelde met wat onverklaarbare uitschieters (bijvoorbeeld scholen met 200-400 leerlingen scoren naar verhouding vaak onvoldoende).
- Beperken structurele uitval (tabel B5.10): patroon is ruwweg dat kleine scholen (<400 leerlingen) vaker voldoende scoren, en grote scholen (>800 leerlingen) vaker onvoldoende. De structurele lesuitval wordt grotendeels bepaald door het aantal dagen dat leerlingen niet op school komen aan het begin of eind van het schooljaar, dit in verband met vergader- en studiedagen et cetera. Grote scholen kennen door organisatieproblemen vaak meer structurele lesuitval dan kleinere.
- Voorkomen van incidentele uitval (tabel B5.11): middengroep (200-800 leerlingen) scoort wat vaker onvoldoende, grote scholen (>800 leerlingen) naar verhouding vaak neutraal (eenvijfde). Kleine scholen (<200 leerlingen) scoren vaak voldoende. De incidentele lesuitval is vrijwel alleen te voorkomen door invallessen door collega's, hetgeen zoals eerder gesteld een extra druk legt op de 'gezonde' mensen. Kleine scholen kiezen daar eerder voor dan grote scholen. Meer in het algemeen: alleen lessen in de brugklas worden vervangen.

Tabel B5.9 School heeft voldoende onderwijstijd gepland: schoolgrootte (data 1999-2003), N=687

	Onvoldoende	Neutraal	Voldoende	N
Tot 200 leerlingen	13,9%	2,8%	83,3%	36
201 tot 400 leerlingen	19,1%	6,4%	74,5%	110
401 tot 600 leerlingen	13,9%	2,0%	84,2%	101
601 tot 800 leerlingen	12,0%	8,7%	79,3%	92
801 tot 1000 leerlingen	13,4%	6,1%	80,5%	82
1001 tot 1200 leerlingen	11,5%	6,9%	81,6%	87
Meer dan 1200 leerlingen	9,9%	8,5%	81,6%	141
Onbekend leerlingenaantal	7,9%	2,6%	89,5%	38
Totaal	13,0%	6,1%	80,9%	687

Bron: Inspectie van het Onderwijs

Tabel B5.10 School weet structurele lesuitval zoveel mogelijk te beperken: schoolgrootte (data 1999-2003), N=685

	Onvoldoende	Neutraal	Voldoende	N
Tot 200 leerlingen	2,8%	0,0%	97,2%	36
201 tot 400 leerlingen	3,6%	10,0%	86,4%	110
401 tot 600 leerlingen	8,0%	15,0%	77,0%	100
601 tot 800 leerlingen	6,5%	14,1%	79,3%	92
801 tot 1000 leerlingen	11,0%	4,9%	84,1%	82
1001 tot 1200 leerlingen	10,5%	15,1%	74,4%	86
Meer dan 1200 leerlingen	15,6%	17,7%	66,7%	141
Onbekend leerlingenaantal	15,8%	5,3%	78,9%	38
Totaal	9,5%	12,1%	78,4%	685

Bron: Inspectie van het Onderwijs

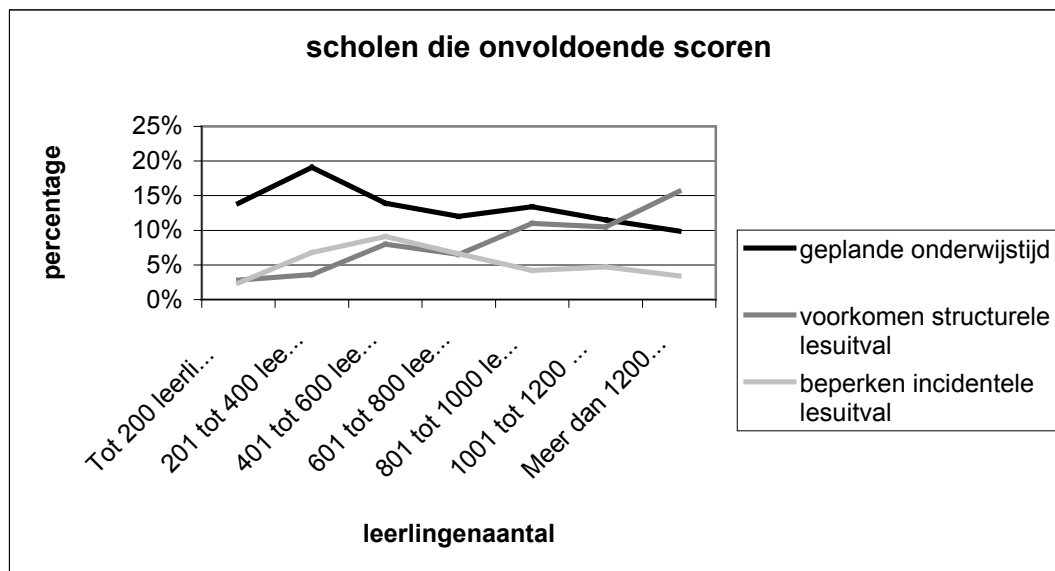
**Tabel B5.11 De school weet incidentele lesuitval zoveel mogelijk te voorkomen:
schoolgrootte (data 1999-2003), N=846**

	Onvoldoende	Neutraal	Voldoende	N
Tot 200 leerlingen	2,4%	9,8%	87,8%	41
201 tot 400 leerlingen	6,8%	15,0%	78,2%	133
401 tot 600 leerlingen	9,1%	12,1%	78,8%	132
601 tot 800 leerlingen	6,6%	12,3%	81,1%	106
801 tot 1000 leerlingen	4,2%	22,1%	73,7%	95
1001 tot 1200 leerlingen	4,7%	20,6%	74,8%	107
Meer dan 1200 leerlingen	3,4%	20,2%	76,4%	178
Onbekend leerlingenaantal	5,6%	20,4%	74,1%	54
Totaal	5,6%	16,9%	77,5%	846

Bron: Inspectie van het Onderwijs

In figuur B5.1 presenteren we alleen de scholen die naar de criteria van de inspectie onvoldoende scores op de indicatoren geplande onderwijstijd, structurele lesuitval en incidentele lesuitval. Om een duidelijker beeld te krijgen van mogelijke trends hebben we de scholen weggelaten waarvan we niet over gegevens van de achtergrondvariabele schoolgrootte beschikken. De figuur visualiseert de al eerder gemaakte opmerkingen.

Figuur B5.1 Percentage scholen dat onvoldoende scoort op de drie indicatoren, naar schoolgrootte

ITEMLIJST INTERVIEWS DIRECTIE BVE-SECTOR

1. Introductie

- ☐ Doel van het onderzoek

2. Achtergrond en functie

- ☐ Wat is uw functie binnen deze instelling? Wat zijn uw verantwoordelijkheden?
- ☐ In welke hoedanigheid heeft u met lesuitval te maken?
- ☐ Wat zijn uw verantwoordelijkheden wat betreft lesuitval? (beleidsmakend/ondersteunend)
- ☐ Op welk niveau heeft u in uw functie met lesuitval te maken (strategisch/beleidsniveau, operationeel/uitvoerend)
- ☐ Welke andere spelers binnen uw instelling hebben met eventueel beleid rondom lesuitval te maken? Wat is hun rol hierin?

3. Structurele lesuitval

Samenstellen rooster

- ☐ Wie is binnen uw instelling verantwoordelijk voor het samenstellen van het rooster? Wie is hier verder bij betrokken?
- ☐ Op basis waarvan wordt een lesrooster samengesteld?
- ☐ Hoe verhoudt dit zich tot de norm van de onderwijsinspectie? In welke mate wordt rekening met deze norm gehouden bij het samenstellen van het rooster?
- ☐ Wordt er bij het samenstellen van het rooster reeds rekening gehouden met bijvoorbeeld een percentage lesuitval? Welk percentage? Hoe wordt dit percentage bepaald?
- ☐ Komt het voor dat het aantal ingeroosterde uren reeds onder de norm van het minimaal aantal uren is? Wat is hiervan de oorzaak?
- ☐ Hoe wordt hiermee omgegaan? Wordt dit later ingehaald?

Omvang en proces structurele lesuitval

- ☐ Is er binnen uw instelling sprake van structurele lesuitval door bijvoorbeeld langdurige ziekte of vacatures?
- ☐ Op welke schaal vindt deze structurele lesuitval plaats? (bijvoorbeeld in %)
- ☐ In hoeverre wordt het rooster hier tussentijds op aangepast?
- ☐ Wordt er bij een dergelijke aanpassing nagegaan hoe het aantal lessen zich dan verhoudt tot de norm? Door wie gebeurt dit?
- ☐ Heeft u het idee dat structurele lesuitval binnen uw instelling een groot probleem vormt? Waarom wel/ niet?

- ☐ Welke prioriteiten worden gesteld bij het omroosteren bij structurele lesuitval, bijvoorbeeld:
 - het ontzien van de zwakste leerlingen;
 - zo min mogelijk uitval voor de gemiddelde leerling;
 - evenredige verdeling van structurele lesuitval over alle klassen.

Onderlinge verschillen

- ☐ Zijn er sectoren, opleidingen, leerjaren, vakken of klassen waar structurele lesuitval zich bovenproportioneel of juist minder vaak voordoet?
- ☐ Wat is naar uw idee de oorzaak van deze verschillen?
- ☐ Is er een samenhang tussen structurele lesuitval en onderwijsconcept (competentiegericht onderwijs, PGO et cetera).

4. Incidentele lesuitval

Omvang van en inzicht in incidentele lesuitval

- ☐ Op welke schaal heeft u het idee dat incidentele lesuitval binnen uw instelling voorkomt? Waar baseert u dat op?
- ☐ Is lesuitval binnen uw instelling een (groot) probleem? Waarom wel/niet?
- ☐ In hoeverre heeft de instelling naar uw mening een volledig beeld van de totale incidentele lesuitval (leraren die onderling ruilen of klassen eerder naar huis sturen)?

Registratie lesuitval

- ☐ Wordt incidentele lesuitval binnen uw instelling structureel geregistreerd? Waarom wel/niet?

Indien ja:

- ☐ Door wie wordt dit bijgehouden?
- ☐ Wordt er iets met deze informatie gedaan? Door wie wordt deze informatie gebruikt?
- ☐ Waarbij wordt dit gebruikt? (het opstellen van beleid, het terugkoppelen naar onderwijsinspectie, het monitoren van de kwaliteit van het onderwijs et cetera)

Onderlinge verschillen

- ☐ Zijn er verschillen in lesuitval per sector, niveau, leerjaar, vak of opleiding? Welke verschillen?
- ☐ Wat is volgens u de oorzaak van die verschillen?

Proces bij lesuitval

- ☐ Welke volgorde van oplossingen wordt er gehanteerd als er onverwachts een les uitvalt? Welke scenario's worden er dan langsgegaan, in welke volgorde? Kunt u dit voor mij beschrijven?
- ☐ Waarom is er voor deze volgorde gekozen?

- ☐ Welke prioriteiten worden gesteld bij onverwachte lesuitval, bijvoorbeeld:
 - het ontzien van de zwakste leerlingen;
 - zo min mogelijk uitval voor de gemiddelde leerling;
 - evenredige verdeling van structurele lesuitval over alle klassen.
- ☐ Welke oplossingen worden geboden als een les onverwacht uitvalt? Welke hiervan vindt u acceptabel en welke niet? Waarom?
- ☐ Welke oplossingen worden het meest gebruikt?
- ☐ Zijn er situaties geweest waarbij u noodmaatregelen heeft moeten toepassen vanwege lesuitval? Welke?

5. Grijze lesuitval

- ☐ Welke vormen van grijze lesuitval komen binnen uw instelling voor (*voorbeelden on(der)bevoegde voor de klas, klassen vergroten, leerlingen over andere klassen verdelen*)
- ☐ Op welke schaal komt dit voor, in vergelijking tot 'daadwerkelijke' lesuitval? (bijvoorbeeld in %)
- ☐ Waarom wordt er voor deze oplossingen gekozen?
- ☐ Wat ziet u als voordelen van deze oplossingen voor lesuitval?
- ☐ Wat ziet u als nadelen van deze oplossingen voor lesuitval?

6. Consequenties lesuitval voor kwaliteit onderwijs

Kwaliteit van onderwijs

- ☐ Wanneer vindt u dat lesuitval ernstige vormen aanneemt? Welke normen hanteert u daarbij?
- ☐ Wat ziet u als de voornaamste schadelijke effecten van lesuitval? Hoe kunnen deze effecten het beste worden beperkt?
- ☐ Wat zijn de kwaliteitseisen die aan een les worden gesteld? In welke mate kunnen deze eisen in het gedrang komen door de uitval van lessen?
- ☐ Welke oplossingen bij lesuitval hebben het meest ongunstige effect op de kwaliteit van het onderwijs, welke het minst? Waarom?

Onderwijsinspectie

- ☐ Lesuitval is één van de indicatoren van de onderwijsinspectie. Wordt u door de onderwijsinspectie gevraagd naar de aard en omvang van lesuitval?
- ☐ Hoe berekent u de cijfers over lesuitval die u opgeeft aan de onderwijsinspectie? Op basis waarvan maakt u deze berekening?

7. Schoolbeleid met betrekking tot lesuitval

Schoolbeleid

- ☐ Is er een uitgewerkt schoolbeleid met betrekking tot lesuitval? Hoe ziet dat beleid eruit, wat zijn de kernpunten?
- ☐ Op welk beleidsniveau wordt dit beleid ontwikkeld? (ROC, sector, opleiding)

- ☐ Waarom is voor dit bepaalde beleid gekozen, welke afwegingen gingen hieraan vooraf?
- ☐ Is er verschil in beleid omtrent lesuitval tussen sectoren of niveaus? Waarom?

Preventie

- ☐ Welke beleidsmaatregelen worden genomen om lesuitval te voorkomen?
- ☐ Welke afwegingen zijn er gemaakt bij het vaststellen van deze maatregelen?
- ☐ Welke maatregelen ter voorkoming lesuitval ziet u als effectief? Waarom?
- ☐ Welke maatregelen ter voorkoming van lesuitval vindt u minder effectief? Waarom?

Oplossingen

- ☐ Welke oplossingen voor lesuitval ziet u als geschikt? Waarom?
- ☐ Welke oplossingen voor lesuitval ziet u als ongeschikt? Waarom?
- ☐ Beschikt de school over een vervangerpool? Waarom wel/niet?
- ☐ Maakt u gebruik van een vierdaagse schoolweek, of heeft u dit wel eens overwogen?
- ☐ Indien ja: Waarom is dit wel/niet uitgevoerd? Welke afwegingen hebt u daarbij gemaakt?

8. Relatie personeelsbeleid en lesuitval

- ☐ Heeft u het idee dat personeelsbeleid van invloed kan zijn op lesuitval? Waarom wel/niet? (bijvoorbeeld betrokkenheid personeel, functiedifferentiatie, werken in teams)
- ☐ Welke aspecten werken daarbij positief?
- ☐ Welke aspecten in het personeelsbeleid kunnen negatief werken op lesuitval?
- ☐ In welke mate draagt het personeelsbeleid bij aan een succesvolle reductie van verzuim, verloop of het gebruik van verlofregelingen?
- ☐ In welke mate draagt het personeelsbeleid bij aan succesvolle oplossingen voor verzuim, verloop of verlof?

Lesuitval en onderwijsconcept

- ☐ Is er een samenhang tussen incidentele lesuitval en onderwijsconcept (competentiegericht onderwijs, PGO et cetera).
- ☐ Bij welk onderwijsconcept denkt u dat lesuitval het best te beperken is? Waarom?
- ☐ Bij welk onderwijsconcept denkt u dat lesuitval het minst goed te beheersen is? Waarom?

Bedanken en afsluiten

ANTWOORCATEGORIEËN EN VOORBEELD WEBFORMULIER

In de BVE-sector is zowel voor het verzamelen van de gegevens bij de instelling als bij de deelnemers gebruik gemaakt van een webformulier waarop de uitgevallen uren konden worden bijgehouden. In deze bijlage zijn de antwoordcategorieën weergegeven en is een voorbeeld van een ingevuld webformulier (geanonimiseerd) opgenomen.

Figuur B7.1 Antwoordcategorieën webformulier roosteraars

Datum van de uitgevallen les	dd-mm-jj
Vak dat uitviel	lijst van de school
Klas waarvoor de les uitviel	lijst van de school
Naam van de uitgevallen docent	lijst van de school
Lesuur waarop de les uitviel	1e - 15e lesuur
Opleiding waar deze les onder valt	lijst van de school
Niveau van deze opleiding	1-4
Reden waarom de les uitviel	de docent was ziek de docent had verlof scholing van de docent (cursussen e.d.) de docent had een vergadering (bijv. rapportvergadering) er was een schoolreis / excursie / sportdag er was een festiviteit/ feestdag van de school andere reden, namelijk: weet niet
Oplossingen voor het lesuur	de klas had een uur vrij er werd een vak van een ander tijdstip naar dit uur verschoven een andere docent heeft deze les gegeven een stagiair, onderwijsassistent of leraar-in-opleiding nam deze les over de klas heeft onder toezicht van een andere docent zelfstandig gewerkt de klas heeft zelfstandig gewerkt (bijvoorbeeld in het OLC) de klas is samengevoegd met een andere klas de leerlingen werden verdeeld over andere klassen anders, namelijk: weet niet

gevolgen voor deze les

deze les vervalt
deze les wordt ingehaald door dezelfde docent
deze les (dit vak) wordt ingehaald door een andere docent
deze les is vervangen door een praktijkles van dit vak
anders, namelijk:
weet niet

Figuur B7.2 Antwoordcategorieën webformulier leerlingen

In welke klas zit je?

Op welke datum is de les uitgevallen?

dd-mm-jj

Welk vak viel er uit?

Hoe heet de docent die uitviel?

lijst van de school

Op welk lesuur viel de les uit?

1e lesuur

Wat is er gebeurd in het UUR dat deze les uitviel?

de klas had een uur vrij
er werd een vak van een ander tijdstip naar dit uur verschoven
een andere docent of assistant heeft deze les gegeven
de klas heeft onder toezicht van een andere docent zelfstandig gewerkt
de klas heeft zelfstandig moeten werken (bijvoorbeeld in het olc)
de klas is samengevoegd met een andere klas
de leerlingen werden verdeeld over andere klassen
anders, namelijk:
weet niet

Wat is er vervolgens met de LES (het vak) zelf gebeurd?

deze les vervalt
deze les wordt ingehaald door dezelfde docent
deze les (dit vak) wordt ingehaald door een andere docent
deze les is vervangen door een praktijkles van dit vak
anders, namelijk:
weet niet

Figuur B7.3 Screenshot webformulier leerlingen bve

Welkom XXX ,
 [Help](#)
[Uitloggen](#)

definitie lesuitval:
 lessen die (onverwacht) niet of op een andere manier doorgaan dan vooraf ingepland
 Alle lessen die wat betreft tijdstip, vak of docent afwijken van het lesrooster, vallen volgens deze definitie onder lesuitval

Hieronder kun je aangeven welk vak er is uitgevallen, op welk moment en wat de oplossing van de school was.

Datum van de uitgevallen les (dd-mm-jj)	<input type="text"/>
Opleiding waar deze les onder valt	<input type="text"/>
Niveau van deze opleiding	1 <input type="button" value="v"/>
Vak dat uitviel	algemene ondernemersvaardigheden (aov) <input type="button" value="v"/>
Klas waarvoor de les uitviel	11Aa,b,c,d (11A) <input type="button" value="v"/>
Naam van de uitgevallen docent	XXX <input type="button" value="v"/>
Lesuur waarop de les uitviel	1 <input type="button" value="v"/>
Reden waarom de les uitviel	de docent was ziek <input type="button" value="v"/> <input type="text"/>
Wat is er gebeurd in het UUR dat deze les uitviel?	de klas had een uur vrij <input type="button" value="v"/> <input type="text"/>
Wat is er vervolgens met DE LES (het vak) zelf gebeurd?	deze les vervalt <input type="button" value="v"/> <input type="text"/>
Opmerking(en)	<input type="text"/>

Versturen

Datum	Naam opleiding	Lesuur	Niveau	Vak	Klas	Docent	
19-5-04	RPC	1	4	vaardigheidstraining grafisch illustratief ontwerpen	R3A1,R3A2	XXX	
19-5-04	RPC	2	4	vaardigheidstraining grafisch illustratief ontwerpen	R3A1,R3A2	XXX	

